Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Chr. Nørdelvo

BORNHOLMSKE SAMLINGER

TRETTENDE BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE
COLBERGS BOGHANDELS FORLAG (KNUD JØRGENSEN)
COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI
1920

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

INDHOLD.

Side
M. K. ZAHRTMANN: Det gamle Rønne 1
JOHAN BULMER: Rønne Herred 66
JANUS OLSEN: De bornholmske Udmarksjorder..... 82
J. PALUDAN: Barndomsminder fra Allinge..... 133
KARL M. KOFOD: Koefoedgaard i Østermarie 148

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Det gamle Rønne.

Af M. K. Zahrtmann.

Den ældste Tid.

I Oldtiden var Stedet for det nuværende Rønne kun tyndt befolket. Fra Stenalderen kendes ingen Grave her; først Nord for Hvide Odde laa en Boplads for Fiskere. Fra Bronsealderen haves den store Gravhøj Kommandantehøjen Nordost for Byen og nogle faa andre Grave paa Nebbe Odde; tæt Nordvest for den omdannede Østre Kirkegaard stod mindst syv Bavtasten. Fra den ældste Jernalder er fundet lidet talrige Brandpletsgrave ved Nebbe og Dovraas og ved Pythuset. Fra den senere Jernalder foreligge ingen Fund.

Vi maa ind i Nabosognet Knudsker for at finde Spor af en tættere Oldtidsbebyggelse. Her laa hele tyve Gravhøje inden for Blykobbeaaen; i Klipperne ved Almegaard og Rosmannegaard findes Helleristninger fra Bronsealderen. Fra denne og fra den ældste Jernalder er undersøgt over tre Hundred Brandpletter og andre Grave ved Kanegaard, Stubbegaard og Sandemandsgaard. Særligt i Egnen ved Kanegaard, halvanden Kilometer Øst for Rønne, synes et

www.vang-hansen.dk

tætsluttet Agerbrugssamfund at have haft Bo og Bygge i hin fjerne Oldtid, som ligger forud for Kristi Fødsel. Selve Kysten har været det for utrygt et Bostade.

Rasmus Pedersen Ravn optog 1671 i sin Bornholms Krønike en gammel Fortælling om, at Rønne var flyttet „nu paa det fjerde Hundred Aar" til sit nuværende Sted, og at Byen tidligere laa „ved Allévejen under Knudsker Sogn Øst for Peder Ibsens Udløkke udi Lyngen, hvor endnu [1671] er at se, hvor deres Retterthing er holdet udi de Dage, af de Sten, som udi en Omkreds ere der henstilte." Ravn har aabenbart hermed sigtet paa nogle mærkelige Oldtidsminder, som endnu for Hundred Aar siden saas ved Tækkerehuset halvtredje Kilometer Sydøst for Rønne ved Vejen til Aakirkeby; Thingstenene og Thingbordene nævntes de. De første var en Samling Bavtasten; Thingbordene var ti, tolv mægtige Fladsten, som hver var lagt op paa tre mindre Underliggere, og som laa i en uregelmæssig Kres uden om en bavtastenprydet Høj. Et enkelt saadant Thingbord findes endnu paa Flade Hald i Almindingen; dets Overligger er tre Metre lang og to Metre bred. Ved Tækkerehuset, som ligger kun én Kilometer Syd for den store Oldtidsbygd ved Kanegaard, og hvorfra Uglegaderne danne Vej gjennem en øde Lyngstrækning ind i det paa Oldtidsminder rige Nilarsker Sogn, have Thingbordene sandsynligvis været Offerplads og Thingsted for Sydvestlandet. At Byen Rønne skulde have ligget her paa Bornholms tommeste og goldeste Lynghede indtil ved det Lag Aar 1300, er senere Tiders Paahit, opdigtet ved Synet af den mægtige Stensamling. Ingen Boplads, intet Spor af Hustomter er at finde her, og mindst ét tomt Aartusend, som

intet Fund har ydet paa Stedet, skiller Kanegaardsbygden fra Byen Rønnes Opkomst.

I den tidlige Middelalder byggede Rønne sig op ved Bugten bag de to Rev, som paa Bornholms sydvestre Hjørne dannede Landets største Ankringsrhed. Først laa her vel nogle faa Fiskerhytter, hvis Ejere simpelt hen trak deres Joller paa Land under den stejle Brink inderst inde i Bugten. Til Rønne Rhed søgte mere og mere Ud- og Indskibningen af Varer til og fra Bornholm, her landsattes Tropper og Vaaben til Kongens Fæstning Lilleborg fra Tiden omkring Aar 1200 og til Ærkebispens Borg Hammershus fra omkring Aar 1260. Ved Siden af Fiskeriet og Jordbruget gav Baadfragten Fiskerne gode Penge; til den tog de større Eger i Brug. Ved det Aar 1300 var Fiskerlejet voxet op til Købstad.

Oprindelsen til Navnet, som paa denne Tid skreves Rødne og i latinsk Oversættelse Rotna, har været Gjenstand for ørkesløse Drøftelser. Mest minder Navnet om en Rydning i Skov og Krat, som er gaaet forud for, at Mennesker her kunde fæste Bo og vinde ogsaa anden Føde for sig og sine Husdyr end ene den, Havet bød dem.

Da Kong Svend Eriksøn Grade Aar 1149 i Sonebod havde maattet overdrage Ærkebispen i Lund tre Herreder paa Bornholm til Eje, var just det Herred, i hvilket Landets naturlige Ind- og Udførselshavn samt dets eneste faste Borgplads, Gamleborg i Almindingskoven, laa, forblevet i Kongemagtens Hænder. For yderligere at sikre det havde hans Efterfølgere bygget den nye Fæstning Lilleborg i Almindingen, hvilken var blevet fuldført, som det synes, af Kong Knud den Sjette. I et hastigt Hærtogt tidligt paa

www.vang-hansen.dk

Foraaret 1259 havde Anders Erlandsøn og Fyrst Jarimar fra Rygen indtaget dette Kongens Herred for Ærkebispen Jakob Erlandsøn; Lilleborg var blevet stormet og nedbrændt. Kun i sex Aar havde Jakob Erlandsøn været Herre over hele Bornholm; i Aaret 1265 havde Kong Erik Klippings Hær taget Ærkebispens nybyggede Borg Hammershus og atter bragt Øen ind under Kongemagten, som derefter havde haft den i Hænde indtil 1276, da den igen maatte aftræde den til Ærkebispestolen. Dog var heller ikke da det nævnte Kongens Herred indfattet i denne Overdragelse; og det følgende Aar omtaltes dette, første Gang i de nu kendte Brevskaber, under Navnet Rønne Herred.

Dette Herred havde Erik Klipping pantsat til Jarimars Søn, Fyrst Vitslav af Rygen, der var traadt i et fredeligt Forhold til den danske Konge; og med dennes Billigelse solgte Rygerfyrsten Aar 1277 Rodne Herred til den danske Drost Uffe Nielssøn (Neb), ved hvis Død Aar 1293 det tilfaldt hans Søn Jens Uffesøn. Kong Erik Menved maatte 4. April 1303 i Nyborg tilsikre Ærkebispestolen i Lund Retten til Rønne Herred; men der gik over en Snes Aar under Kampe mellem Konge- og Bispemagten, inden Ærkebispen kunde indtræde i sin Ret. Disse Kampe galdt mest Hammershus og Bornholm. Aar 1326 maatte Erik Sællandsfar paa Kong Kristofers Vegne overgive Hammershus til Ærkebisp Karl den Røde. Paa Rigsmødet i Helsingborg maatte den nyvalgte Kong Valdemar 19. Oktober 1327 overlade Vemmenshøg Herred i Skaane til Ærkebispen i Stedet for Rønne Herred, som denne selv paa egen Omkostning maatte indløse fra Ejeren. Samme Aar 1327 solgte Hr. Jens

Uffesøn Rodne og Rodne Herred til Ærkebispen for et Tusend Mark nye skaanske Penge. I det meste af to Hundredaar, indtil 1522, forblev nu det samlede Bornholm i Ærkebispernes Magt.

Gjennem Orlog, Pantsætning og Salg vandrede Rønne Herred saaledes i syv Aartier (1259—1327) fra Haand til Haand. At det Aar 1277 havde faaet Navn efter Rønne, tyder paa, at dette Havnested opfattedes som Herredets vigtigste Kendemærke, efter at Kongens Fæstning Lilleborg var lagt øde. At Rønne Aar 1327 nævntes som noget for sig ved Siden af Herredet, viser utvivlsomt, at Fiskerlejet og Havnestedet i Mellemtiden var voxet frem som Handelsby og vel endog havde faaet Købstads Frihed, der skilte den ud fra Herredets Landsogne. Herpaa tyder ogsaa, at man omkring det Aar 1300 byggede Købstadkirke paa Stedet.

Kirken.

Et ganske usvigeligt Vidne om sin tidlige Købstadrang ejede Rønne indtil for faa Aar siden i sin gamle Skipperkirke. Kirkeskibets Mure pegede hen paa, at denne i sin ældste Skikkelse var opført ved Aaret 1300. Taarnmuren var ikke bygget samtidigt med den oprindelige vestre Kirkegavl; dette Forhold syntes at vise, at Kirken først havde staaet uden Taarn. Ved sin højt fremskudte Stilling ude paa den stejleste Havbrink syntes Taarnet, lige som det stærktbyggede Kirkeskib med de smaa højtsiddende Vinduer, at have kunnet tjene Borgerne til Tilflugt og Værn under pludselige, fjendtlige Overfald fra Søen. Den Jordbanke, hvorpaa Kirken hævede sig over sine

www.vang-hansen.dk

Omgivelser, var muligvis værnet med en Ringmur, som kunde danne et Ydreværn mod Fjendens Stormløb. Sikkert med Hensigt var Taarnet rejst saaledes, at det tjente til Sømærke, som ledte de smaa Købmændsskuder trygt fri af Grundene i den snevre Sejlrende mellem Søndre- og Nordrerev. Rønne Bykirke var viet til Skippernes Skytshelgen Sankt Nikolavs, hvis Bispeskikkelse endnu træder frem i Rønne Bys Segl over det egenlige Vaaben med de trende Torsk; Bispen og Torskene kendetegne Rønne som en Skipper- og Fiskerby.

Først Aar 1915 fik Fjendens Stormløb Bugt med den gamle Kirke; for hans Krudt, Dynamit og Stenkiler sank dens stærke Mure i Grus. En ny Storkirke knejser paa dens Tomt. Den kan lidet fortælle om, hvorledes den bortsprængte Skipperkirke holdt Udkig med Himmel og Hav gjennem sex Hundredaar, trofast fulgte Byens Fremvæxt og gjorde sig rummeligere sammen med den. Byens Udvidelse var gaaet sine egne Veje og havde bragt Kirken til at ligge i en Udkant. Frem for unænsomt at forgribe sig mod dens ældgamle Helligdom havde det været i enhver Henseende formaalstjenligt at dele den folkerige og særdeles vidtstrakte By i to Kirkesogne og bygge det udskilte nordre Bysogn en egen Kirke, hvortil der endnu er stadig Trang.

Alt som Byen bredte sig, kunde Taarnklokkernes kaldende Røst ikke høres ud over den ganske Stad. Man hængte da en mindre Kirkeklokke, Primklokken, paa Maven af en Skolepebling og lod ham kimende vandre op ad Storegaden og ned ad Sidegaderne Byen rundt for at ringe Menigheden sammen. For denne Søndagens Morgendont fik Klokkebæreren fri

Skolegang og to Daler til Jul. Primklokken findes nævnt Aar 1621 og 1687; dens Brug var dog sikkert meget ældre. Først da Uhre var blevet Hvermands Eje, forstummede den 1878. Den gemmes nu i Nationalmuseet i København.

Paa Kirkepladsen laa rimeligvis Rønne ældste Latinskole. Den katholske Kirke lagde Skolen ind under sit Aag, et Aag, som de lutheranske Præster ivrigt tog i Arv, og som næppe endnu er helt sprængt. Lærdommen gik ene ud paa at skabe Præstemænd af de smaa Bornholmere. Allerede som Skolepoge traadte disse i Kirkens Tjeneste ved Afsyngelsen af de latinske Messesange, som Ligbærere og Deltagere i anden kirkelig Pomp. Da Ærkebisp Byrge af Lund 23. Avgust 1512 fik Bornholmerne til at gjenoprette Rønne Latinskole, gav han den Skolehus som Kirkens Gjenbo mod Nord. Hertil tog han, som det synes, Jomfru Marias Kapel, som var bygget her 1433 af Skippere fra Gripsvold (Greifswald). Disse færdedes nemlig i saa stort Tal i den opvoxende Handelsby, at de her inden Aar 1378 havde kunnet grunde et Jomfru Marias Gilde, ret sikkert det samme, der vides stiftet Aar 1330 af sex Skippere fra Gripsvold i en dansk Havneby.

Oprindeligt dannede Kirkepladsen den lille Købstads Midtpunkt. Her mødtes Byens to Hovedveje, Østergade, som gjennem østre Byled løb ud i Landevejen til Aakirkeby og derfra til Almindingen og til Syd- og Østlandet, og Storegade (Algade), som fra Kirkebakken slyngede sig nordpaa og ved nordre Byled førte ud i Vejen til Nykirke og Nordlandet med Hasle og Hammershus.

Men sét med Kirkens Øjne voxte Byen sig tidligt

www.vang-hansen.dk

ganske skæv. Fremvæxten tog ene Fart ud langs Storegade. Her nordpaa naaede ved Aaret 1900 Byhusenes Række 1150 Metre ud fra Kirken og har endda senere skudt sig videre frem til en samlet Længde af 1800 Metre; mod Øst gik Husrækken 575 Metre og mod Syd ikkun 250 Metre ud fra Kirken. Tilsvarende mindre Forhold findes paa det ældste trykte Bykort fra Aaret 1756; da fulgte Husrækkerne Storegade 450 Metre mod Nord hen til den nuværende Kommandantgaard paa Hjørnet af Rosengade, mod Øst gik de 220 Metre op til Lilleplads og Storetorv, der laa hen som en øde Mark og nævntes Leegaards Plads (og som endnu 1860 var uden Brolægning), og Syd for Kirken laa der kun et Par smalle Husrækker.

Disse sidstnævnte Grænser havde Byen langt tidligere. Da den 1687 (og 1743) skulde gjøres til en Fæstning, lagde man dens Vold nær uden for disse Grænser ved den nuværende Laxegade, over den østre Ende af den gamle Sankt Mortensgade, ved Stettestræde og videre frem mod Syd til det særskilt omvoldede Citadel. I en langt længere tilbageliggende Tid, da Rønne fik sin Inddeling i fire Byfjerdinger, tog Vestre og Østre Kvarter deres Udgang fra det daværende Markedstorv Snellemark som Byens Midtpunkt; Nørre Kvarter satte ind ved Krystalgade, Søndre Kvarter ved Østergade. Tilbage i Middelalderen, da Handelslivet trivedes frodigt, og her skulde skaffes Husrum til de tilstrømmende Hanseskippere og deres Varer, kan Rønne næppe have været synderligt mindre.

Rønne Kirke fik i Middelalderen en lille Aflægger i Rønne Hospital. Dette laa rimeligvis paa det samme

Sted Øst for det nuværende Storetorv, hvor endnu det Bohnske Hospitalshus staar i Brug som Skolehus. Saaledes laa det uden for Byens middelalderlige Grænser. Det havde sit eget Kirkerum „Hospitalskirken“. Disse Forhold tyde paa, at det var bygget tidligt i Katholicismens Dage som et Asyl for spedalske, der havde at holde sig ude fra Byens Gader.

Skipperbyen.

I sin Udvidelse bort fra Kirkepladsen fulgte Skipperbyen Stedets naturligt givne Forhold. Den stejle Kirkebakke fortsatte sig sydpaa i skarpe Brinkfald, under hvilke ingen Landingsstrand kunde danne sig. Nord for Kirken skar derimod et Par Slugter sig op fra den flade Strandbred, som dukkede frem i Læ bag Nordre Rev; disse Slugter gav nærmest og lettest Adgang for Varefærdslen fra og til Baadenes Landingsplads. Skippergaardene byggedes her, oppe paa Havbrinkerne med frit Udkig over Søen og lagde sig i Rækker langs den nuværende Storegade. Denne slaar sine sære Bugter ud og ind sammen med de oprindelige Strandbrinker, hvis Fald, selv om meget er jævnet i sex Hundredaar, endnu kendes godt i Haverne bag Gadens vestlige Husrække samt i de to omtalte Slugter, der nu som Raadhusstræde og Snellemark føre ned mod Havnepladsen. Store Haver strakte sig over Brinkskraaningerne ned imod Stranden, saaledes Nord for Vestergade Dommerehaven, som Ejeren endnu omkring 1860 lejede ud i Smaastykker til Dyrkning af Køkkenurter; den havde rimeligvis Navn efter Landsdommer Matthias Rasch, død i Rønne 1723.

www.vang-hansen.dk

Det var selve Rheden inden for de to Rev, som gjorde det ud for Havn. Til egenlig Havnebygning saas her igjennem Middelalderen næppe Spor, højst en af Sten sammenhobet lille Landingsbro for Baade. Det oprindelige Fiskerleje Rønne har vel ligget under Kirkebrinken, hvor nu Fiskerhusene samle sig om Baadehavnen Søndre Havn. Ret tidligt har det faaet en Aflægger i et Baadested inden for nordre Rev, hvor nu Fiskerbyen Nørrekaas danner en særpræget Del af Byen. Paa Bornholm tillægges Navnet Kaas et oprindeligt ubeboet Landingssted i Nærheden af et Fiskerleje eller af Gaarde inde i Landet, som her havde deres Baadested. Saaledes havde de tre Kaasbygaarde i Røsker Sogn deres Baadefart fra Teglkaas, som først senere i Tiden er voxet frem til et velbygget Fiskerleje. I Middelalderen fór nemlig de bornholmske Bønder paa Søen lige saa husvant, som de agede paa Landjorden. Endnu i vore Dage knytte andre Danske uvilkaarligt til Bornholmerne Tanken om Sømænd; saaledes fandt den vaabenkyndige Historiker Anders Thiset det meget urimeligt, at Bornholm har Landdyret Lindormen og ikke et eller andet Havuhyre til sit Vaabenmærke.

Hvor ringe Sikkerhed Havnen bød, ses deraf, at blandt de Friheder, som Landsherren Ærkebisp Niels Jonssøn 28. Oktober 1378 paa Hammershus skænkede Købmændene fra Gripsvold, som søgte Byen Rønne og der havde grundet et Broderskab til Guds og Jomfru Marias Ære, fandtes ogsaa den, at naar en Gildebroder led Skibbrud der i Havnen, kunde han lovligt bjerge Skib og Gods uden at skulle, som paa alle andre Steder af Kysten, yde Bispefogden dyre Vrag- og Bjergningspenge.

Midtpunktet i Købstaden Rønne blev nu Storegade i dens Forløb oppe paa Kystbrinkerne mellem de Smøger, som skar sig op fra de to Baadsteder. Denne Del af Storegade har endnu i vore Dage et tydeligt Særpræg. Den er forholdsvis bred. Den er skarpt afsondret for sig selv, idet mod Nord ved Rosengade Hjørnestedet (Matrikelnumer 869) skyder sin Gavl frem over Midten af Gadelinjen og kun lader en snever Køregade aaben, og idet mod Syd Lods Tue Hansens Hus dannede en tilsvarende Indsnevring, som endnu er stærkt fremtrædende, selv om dette Hus (Mn. 950) er i Aaret 1890 opslugt i sin Nabo Statsskolen. Fra den brede Handelsgade fører her kun den smalle Sti frem mod Kirken. Selve Fortidens store Skippergaarde findes endnu staaende i deres rummelige Skikkelse, om de end tjene andre Formaal: Kommandantboligen, Amtmandsboligen, Apothekergaarden, Social-Demokratens Bogtrykkeri, Statsskolen, som dog er stærkt nybygget siden 1846, alle ere de opstaaede paa de gamle Købmændsgaardes Grund. Andre af disse ere udstykkede, saaledes 1881 den store Bohn'ske Gaard paa det søndre Hjørne af Krystalgade, der er skildret i Personalhistorisk Tidsskrift, 3. R. VI B., 1897, S. 275—76, og i Bornholmske Samlinger, XI Bind, 1917, S. 61.

Denne Købmandsgaard (Matr. Nr. 894) var, som en stor Sandstenstavle i dens søndre Gavl fortalte, bygget Aar 1705 af Skipper og Kirkeværge Hans Hjort og hans Hustru Margrete Pedersdatter Lesler. Hovedlængen laa langs Storegade, en Sidelænge strakte sig op langs Skidenstræde, der senere efter københavnsk Forbilled er omdøbt til Krystalgade. Bygningerne var Bindingsværk paa en høj Fodmur

www.vang-hansen.dk

af Kampesten; dog var ind imod Gaarden en lang Murstrækning af Stuelængen opklinet af Ler paa et Skelet af tæt sammenbundne, halvanden Meter lange Enestammer. I den rigt udstyrede fem Fags Storstue sad Vinduerne højt; under hvert af dem var henstillet en skammellignende Træforhøjning med Plads til at bære et Par Stole eller en Stol og et lille Bord. De hvidmalede Panelvægge var dækkede af kostbare Tapetduge af hjemmevirket Lærred, kunstfærdigt broderede med hjemmespundet og hjemmefarvet Uldgarn, talende Vidnesbyrd om Datidens Husflid. Tapeternes farverige Felter gjengav 24 bibelske Billeder, hvert omsluttet af en Krans af Roser, Tulipaner og Nelliker; de var virkede efter en tilsvarende Række smaa Oliemalerier; under dem stod at læse: H. Hjort. M. P. D. L. 1709. De findes nu i Bornholms Museum.

Med Gaardsrum og Have indtog Hans Hjorts Købmandsgaard 2900 Kvadratmetre, og ude i Byvangen havde den ni Hektarer gode Avlsjorder. Fra Gaden saa man intet til Handelsboden: Der var aaben Færdsel for alle og hver fra Nordre Port i Krystalgade (tværs overfor den nuværende Hotelhave) til Vestre Port paa Storegade (ved Siden af den nuværende Amtmandsbolig). Fodgængere skød denne nemme Gjenvej over Gaardspladsen og kom herved forbi Krambodsdøren inde i Gaarden. Nordre Port var bygget skraat frem i Gadelinjen, saaledes at man med de fulde Høstlæs ude fra Byvangen, hvilke ikke kunde svinge helt paa tværs i det snevre Skidenstræde, kunde fortsætte Svinget ind igjennem Porten. At opnaa dette var vigtigere for Datidens Bygmestre end snorlige Gader; og dette Bygningstræk forklarer mangt et Knæk i vore Købstæders Husrækker.

Ind i disse Købmændsgaarde svingede paa Markeds- og Torvedage den ene Bondevogn efter den anden. Hestene sattes i Stald; Gaardens Kunder bødes ind til Kaffe i Dagligstuen. Paa den anden Side af Forstuen laa Boden, hvis smaa varefyldte Vinduer vendte ud til Gaardsrummet; langs dens Vægge, bag dens Disk og under dens Loft fandtes i broget Blanding Urtekram, Bissekram, Jernkram, Tøjer, Farver, Porcelæn, Glas, alskens Redskaber til Fiskeri og Jordbrug. En Lem i Gulvet førte ned i Kælderen, hvorfra Forraadene fornyedes, og i hvis Lønkroge dulgtes indsmuglede Silketøjer og Vine. Bag Boden laa Købmandens lille Kontor, i hvilket de faste Kunder bødes ind for at slutte Handelen og drikke Lidkøb, oftest en Tuskhandel med Købmandsvarer for Bondelandets Frembringelser. Rede Penge saas sjældent paa Bornholm; endnu omkring 1860 afgjorde velstillede Gaardejere deres Huslæges Aarskrav med en Tønde Rug og en Td. Byg.

Fra Kontoret styrede Købmanden som Reder de Skibe, som hjembragte og udførte hans Varer, og af hvilke han selv var Ejer, helt eller delvis. De fleste Handelsherrer i Rønne førte selv som Skippere deres Skuder til og fra København eller Lybek; alt imens styrede deres Hustruer og Bodsvenden Handelen hjemme. Og blev saa Skipperen borte paa Søen, kunde det ske, at den lykkelige Bodsvend arvede hans Sæde i Købmandsgaarden i et og alt. Saaledes giftede Rønne Borgermester Herman Mortensen Bohns Datter Barbra sig i November 1680 med sin Bodsvend Hans Markmand, efter at hun to Aar tilforn havde mistet sin første Ægtefælle, Købmand Jens Hansen, Søn af den kendte rige Handelsherre Hans Jensen paa Kristianshavn, fhv. Ridefoged paa Bh.

www.vang-hansen.dk

Gamle Gaarde og Huse.

Af de gamle Gaarde paa Storegade er én, Borgermester Peder Lavridsen Møllers Gaard, nævnt i Historien. Da Bornholms svenske Landshøvding Johan Printzensköld 8. December 1658 ved Firetiden i den fremvældende Aftenskumring red sit sidste Ridt ind ad Rønne Storegade, tog han ind hos den nævnte Borgermester og sad endnu ved sit Maaltid i dennes Stue, da Jens Pedersen Kofoed med sine Fæller i Opstanden modigt traadte ind, tog ham til Fange og førte ham ud paa Storegade, hvor han uden for Raadhuset blev skudt ned. Af de Bornholmere, som senere have skildret Opstanden 1658, har J. W. Marckmann henlagt Printzenskölds Tilfangetagelse til det søndre Hjørnested af Snellemark, medens P. N. Skovgaard har nævnt dettes Nabogaard mod Syd. Have de heri, som man maatte tro, fulgt gammel Overlevering i Folkemunde, har denne ført dem paa Vildspor. Af Højesterets Dombog (1684 $^{20}/_{9}$) fremgaar, at Borgermester Peder Lavridsen Møllers Gaard havde mindst to Gaarde i Række Norden for sig (Amtsskriver Niels Nielsens og Borgermester Hans Kofoeds), og af Rønne Skatteregister for 1668 ses, at begge de nævnte Borgermestre boede i Byens Østre Kvarter. Peder Lavridsen Møllers Gaard, i hvilken det første Overfald paa Printzensköld skete, maa herefter være at søge i Storegades østlige Husrække. Man tør derfor slutte sig til den Overlevering i Folkemunde, der har udpeget Kaptajn Jørgen Stenders Gaard, nu Socialdemokratiets Bogtrykkeri (Matrikel Nr. 946), som Stedet for det nævnte Optrin; endnu 1756 var Husrækken Nord for denne ikke gjennembrudt af den senere fremkomne Sidegade Nygade.

Paa Hjørnet af Søborgstræde laa indtil 1874 som Latinskolens Gjenbo et lavt, sex Fags Hus (Matrikel Nr. 948), der helt med Urette nød historisk Ry og derfor afbildedes i Illustreret Tidende, inden det nedreves. Fra dets Gavlluge skulde Klavs Høg have afgivet det Skud, som dræbte Printzensköld. Dennes virkelige Drabsmand, Villum Clausen Kelov (gift med Jens Kofoeds Søster Karen), var med i at tage Printzensköld til Fange i Borgermesterens Stue og skød ham saa ned ude paa Gaden. Det nævnte Hus var smykket med et Træbilled, „som Skoledrengene i de mørke Aftner med Gysen ilede forbi", og som sagdes at forestille den dræbte Landshøvding. Det har sikkert nok været et Billed af den ukendte Bygherre, som lod Huset opføre Aar 1600 og i dets Portbjælke, der nu gemmes i Bornholms Museum, udskære den Indskrift: I H S [Jhesus]. Er Gud med os, Hvo kand da være imod os. Anno 1600.

Ogsaa Nabohuset (en Del af Matrikel Nr. 1027) til det nordre Hjørnested af Snellemark tillagdes der med lige saa liden Føje historisk Ry; et Billed af det optoges i Hver 8 Dag 1914, 10. Maj. Først nu i 1918 stod det for Fald; men kækt skød det sine tre lave Bindingsværksfag en Meter frem foran den øvrige Husrække. Det var den sidste Rest af et ældre Hjørnested, og i dette sagdes Czar Peter den Store at have indtaget sit Maaltid under et Besøg i Rønne 1716. Sandheden er, at den vidtberejste Czar aldrig naaede at gæste Rønne; havde han sat Pris paa det, kunde han dog saare nemt have gjort det. Paa Krystogt i Østersøen med en mægtig dansk-russisk-engelsk Flaade gik han 24. Avgust 1716 i Land i Sandvig og overnattede der. Bornholms Kommandant,

www.vang-hansen.dk

Generalmajor Voldemar Reedtz, gjorde alt i Stand til hans forventede Komme til Rønne den følgende Dag. To Signalskud samlede Borgerkompagnierne ved Vagtboden paa Havnepladsen. Arkelimesteren drog med Konstabler og Haandlangere ud til Reedtzes Batteri under Kastellet, hvor Kanonerne laa ladte; saa snart en Signalstang rejstes mellem Vagtboden og Skibsbroen, skulde Salutskudene dundre for Hans Czariske Majestæt. Ventétiden faldt lang. En Fiskerknøs, som endnu var for ung til at staa i Militsen, havde haft en Baadsmast hjemme til Eftersyn; han fandt Tiden passelig til at bære den ned i sin Ege, som laa ved Skibsbroen. Mastestangen forførte Arkelimestren, „at hand iche vidste andet, end som det var dend rette Signall, og begynte saa at skyde" et firepundigt, et fempundigt, et tolvpundigt, et fjortenpundigt Kanonskud og saa to Skud af selve Attenpundigeren. Syv og tredive dyre Pund Krudt maatte afskrives i Regnskabet som forbrugte uden Nytte; Czar Peter kom alligevel ikke til Rønne. General Voldemar Reedtz var næppe god at komme nær i de Dage; men hvem der vel nok har taget sig en lun Latter, var vist den uvidende Fiskerdreng, maaske i muntert Selskab med Borgermilitsen [Se Bornh. Saml., IV. B., 1909, S. 175—180].

I Apothekergaarden paa det søndre Hjørne af Nygade (Matrikel Nr. 945) har Rønne Apothek stadigt været til Huse, siden Johan Friderik Dircks grundlagde det med kongeligt Privilegium af 24. Oktober 1760. En Skildring af denne mærkelige Læge og Apotheker, som tillige nød Skarpretterløn fra 27. September 1780 til sin Død 19. November 1802, er givet i Hospitalstidende 1904, S. 479—82, og i Bornh.

Saml. V. B., 1910, S. 70—83. — Amtmandsgaarden (Matrikel Nr. 895) var tidligere Skipper H. H. Siemsens Gaard; Amtmand Krabbe købte den og afhændede den 1840 til Staten som varig Embedsbolig. — Kommandantgaarden (Matrikel Nr. 880) paa det søndre Hjørne af Rosengade, oprindeligt Skipper Herman Madsen Bohns Gaard, solgtes 1844 efter hans Enkes Død til Staten. — Den gamle Latinskole flyttedes, da C. S. Andresen 1787 var blevet dens Rektor, fra Kirkepladsen ind til Leje i hans Gaard i Søborgstræde; da han drog bort 1806, købte Staten Gaarden til Skole. Dens Gavl laa tilbagetrukket fra Storegade, og først 1835 ved Købet af Naboen mod Syd, Overkrigskommissær Andreas Fuglsang Raschs Gaard, rykkede Latinskolen frem i Storegades Husrække. Ved senere Udvidelser 1889 og 1890 har Statsskolen yderligere optaget i sig de to næstfølgende Huse i Storegade.

Et Særpræg fra ældre Tid har den brede Del af Storegade i sine sammenhængende, kun af Laager og Porte afbrudte Husrækker. Her ses næsten ingen af de lange Havegærder, som bringe Afvexling ind i Billedet af alle dens Sidegader. Som det fremgaar af Bykortet fra 1756 i L. de Thurahs Beskrivelse over Bornholm, traadte dette Særtræk allerede den Gang frem, stærkere end nu, da den tættere Bebyggelse har bragt Haverne til at svinde ind ogsaa i andre Gader. Kun enkelte af Hjørnestederne ved Færdselsvejene ned til Stranden havde Gavlen frem mod Storegade. Det middelalderlige Sammenkniberi af Gavl ved Gavl vendt ud imod Gaden var ukendt i Bornholms Byer, som ikke var lukkede inde bag Volde og Grave. Hver Gaard bredte sig med For-

www.vang-hansen.dk

siden ud imod Gaden og havde sin rummelige Gaards- og Haveplads bag sig. Her var Rum nok og kun Brug for Huse paa ét Stokværk.

Gamle Slægter.

Af de store Købmandsslægter, som have vandret paa Rønne Storegade, kan Slægten *Kofoed* føres længst tilbage. Peder Kofoed var en Stormand, da han 16. Juli 1510 næst efter Præsterne, men foran selve Landsdommeren paa Bornholmernes Vegne maatte udlove Lybekkerne en Brandskat paa otte Tusend Lod Sølv, efter at disse fem Dage forud havde overfaldet Landet. Selv maatte han som Gidsel for Skattens fulde Ydelse lade sig føre til Lybek og kom først ved Aarets Slutning tilbage til Bornholm. Han var Borgermester i Rønne 1522 og 1532 og blev efter alt at dømme Stamfader til den store Kofoedsslægt, selv om dennes 1786 trykte Stamtavle ikke kendes ved ham. I Rønne stod Slægten højt indtil 1645, da Borgermester Peder Hansen Kofoed (1598—1648) under Svenskernes Overfald paa Bornholm fremmede en Overenskomst med Fjenden om en Brandskat paa ti Tusend Rigsdaler og ved sin hele landsforræderiske Optræden paadrog sig en Landsforvisningsdom. Hans Søn Kapitajn Jens Pedersen Kofoed (1628—1691) gav Rønneslægten ny Glans ved sin Del i Opstanden mod Svenskerne 1658, men havde som Følge af sit Ægteskab bosat sig i Hasle.

En anden Rønneslægt, som igjennem Hundred Aar nævntes blandt Byens første, var Slægten *Kames* eller, som Bornholmerne udtalte Navnet, Kam. Det var dem fremmed; Slægten var rimeligvis indvandret

fra Skotland. Elsebet Kames blev omkring Aar 1552 gift med den bornholmske Adelsmand Henning Gagge, Kongens Jurisdiktfoged paa Bornholm; Ægteparret ejede Almegaard i Knudsker Sogn, et Par Kilometre Nordøst for Rønne; her døde han 29. Juni 1562 og hun 23. Oktober 1578. Hun var, efter Tiden at dømme, Søster til eller Datter af den ældste Claus Kames i Rønne, hvis Hustru Margrete døde 10. Maj 1593. Denne havde, siger Sagnet, i en Dyrtid sat et stort Forraad Brød til Bagning i sin Ovn, da en Stodder tiggede om Brød ved hendes Dør; hun afviste ham med de Ord: „Jeg ejer selv ikke Brød i Huset.“ Da hun senere skulde tage sine Brød ud af Ovnen, fandt hun sit Ord gjort til Sandhed, idet alle Brødene var forvandlede til Sten. De bornholmske Stenbrød tilhøre ikke Sagnriget; Greve Christian Rantzov, som 1661 kom til Landet for at tage Bornholmerne i Ed til deres nye Arvekonge Frederik den Tredje, førte et af dem med sig over til Kongen, og Magistraten i Rønne udstedte sit Vidnesbyrd, forsynet med Stadens Segl, om at det virkeligt var blevet til paa den skildrede Maade. Endnu Hundred Aar senere saas dette vidunderlige Stenbrød paa det kongelige Kunstkammer i København. En yngre Claus Kames sad 1648 som Raadmand i Rønne sammen med sin Søn Claus Clausen Kames, der var Byens Borgermester 1658 og 1661 og greb virksomt og kraftigt ind i Opstanden mod Svenskevældet 1658, da Landets samlede Stænder 9. December valgte ham til midlertidig Landshøvding i den dræbte Printzenskölds Sted. Efter sin Slægtning Sivert Gagges Død 30. Juli 1661 tog han ud at styre Myregaard i Aaker Sogn for hans Enke; efter hendes Død flyttede han i Slutningen af

www.vang-hansen.dk

Aaret 1667 til Baasegaard i Nilarsker, hvor han døde omkring Aaret 1676. I Rønne hørtes senere kun lidet til Slægten Kames.

Næst i Tidsfølgen blandt Rønne Storkøbmænd rykkede Slægten *Bohn* ind. Skipper Herman Bohn, som rimeligvis fra det lybske Omraade var flyttet til Rønne, købte 1585 i Lybek ti Tusend Mursten for Lensmanden paa Hammershus. Da Tildragelserne 1645 havde skudt Kofoedslægten til Side, blev Byens fem Raadmændsposter indtagne af Claus Kames og hans Søn Claus Clausen Kames, af Herman Clausen Bohn, Morten Henningsen Bohn og Herman Mortensen Bohn. Endnu omkring 1760 ejedes fire af de største Købmændsgaarde paa Rønne Storegade af Bohn'er. Slægten Bohn tog længst virksom Del i Byens Ve og Vel. Købmand Herman Bohn (1682—1773) lod 1729 opbygge sit nye Hospital paa det nedrevnes Plads. Købmand Jochum Ancher Bohn (1756—1809) fik 1806 bygget Byens første Danske Skole som Hospitalets Nabo. Han var Broder til Legatstiftersken Etatsraadinde Marie Kofoed (1760—1838). Ved hans Død 1. Maj 1809 gik Navnet Bohn ud af Rønne Bys Krønike.

Efter Aar 1600 synes de kendte Købmændsnavne *Colberg* og *Wichmann* indvandrede i Rønne Borgerskab, efter alt at dømme fra Østersøens Sydkyst. Slægten *Raschs* Stamfader er Philip Rasch, der var født 5. April 1648 paa Unevad Gaard i Sønderjylland, Søn af Herredsfoged Jes Rasch, og som 1668 bosatte sig som Skipper i Rønne, hvor han døde 2. Marts 1722. Et mærkeligt Spil af Skæbnen førte Navnet *Arboe* hid. Otto Johan Poulsen Arboe var født 1666 i Viborg og virkede fra 1688 til 1692 som

Konduktør ved Bygningen af Kastellet og de andre Fæstningsværker omkring Rønne; han giftede sig her 24. September 1689 med en Borgerdatter Karen Onsbjerg, men kaldtes af sin militære Tjeneste atter bort fra Bornholm. Dette Ægtepars Sønnesønner Otto og Peter Poulsen Arboe optog omkring Aaret 1745 Tilvirkningen af Stueuhre, de gode „gamle Bornholmere", og grundlagde hermed et paa Bornholm nyt Haandværk, som blomstrede frodigt i det følgende Hundred Aar for saa at dø ud. I Aaret 1838 udgjorde de 38 Uhrmagere med deres 40 Svende og Drenge den talrigste Haandværkerstand i Rønne.

Ogsaa andre Slægter, som til Tider ere traadte frem i Rønne Bys Handelsliv, ere indvandrede udefra. I Slægten *Boss* er den første kendte Mand Arendt Boss, der som Sergeant i Byens Milits var med i Toget mod Hammershus 9. December 1658. Slægten *Wolfsen* skal være kommen fra Skotland til Svanike, hvor Skipper David Wolfsen var bosat 1629 og senere blev Raadmand. Navnet var Bornholmerne fremmed; de skrev David Olsen. Grene af denne Slægt bosatte sig omkring Aar 1700 i Rønne, hvor Albret Wolfsen var Hospitalsforstander 1711. Christian Leegaard Wolfsen, født paa Kristiansø 1746, bosatte sig 1770 i Rønne som Skipper og døde her 1809; han blev Fader til den dristige Kaperkapitajn, senere Toldinspektør, Ridder Caspar Henrik Wolfsen (1781—1836), og Farfader til Grundlæggeren af Fajance- og Majolikafabriken „Søholm", Herman Sonne Wolfsen (1811—87). Mester Baltser *Engel* (1659—1718) kom som Kirurg („Barberer") fra Nakskov til Hasle, hvor han døde 1718, og hans Børn spredtes over Bornholm. Jørgen *Stender,* født 1702 i Sønderborg, kom

www.vang-hansen.dk

som Bogbindersvend til Rønne og døde her som Borgerkapitajn og Købmand 1773; han nød den Lykke at kunne gifte sig fem Gange, den ene Gang med den rige Amtsforvalter Christopher Horns Enkefrue Anna Magdalene Busch fra Kannikegaard, og at grundlægge den store Slægt Stender. Hans Henriksen *Schor,* barnefødt paa Lolland, blev 1691 Amtsforvalter paa Bornholm og gjennem sit Ægteskab med den rige Købmandsdatter Elsebet Povlsdatter Kofoed fra Svanike Stamfader til Slægten Schor.

En stor Del af de bornholmske Slægter nedstammer fra hidkaldede Præster. Jens Hansen *Sode,* 1632 Sognepræst i Hasle og Rydsker, død af Pesten 1654,— hans Eftermand og Svigersøn Povl Hansen *Ancher,* kendt som Bornholmernes Leder i Opstanden 1658, død som Provst 1697, — dennes Svoger Oluf Nielsen *Sonne,* Sognepræst i Østrelarsker fra 1657 til sin Død 1672, — Didrik Svendsen *Funch,* Sognepræst i Aaker fra 1676 til sin Død 1687, — Ole Frandsen *Togsværd,* Præst i Rø 1715, i Østrelarsker 1718, død 1751, — Hans Christian *Mahler,* Sognepræst i Olsker fra 1723 til 1759, — Christian *Winsløv,* Sognepræst i Povlsker fra 1788 til 1812, — alle grundlagde de i deres frugtbare Præstegaarde kendte bornholmske Slægter. — Ogsaa Slægten *Bidstrup* turde i sit Udspring høre ind under Kirken; Navnet (Bispetorp) findes ikke som Stednavn paa Bornholm, hvor Torper eller Landsbyer ikke have dannet sig, og er rimeligvis hidført fra Sjælland. Nikolaj Jensen Bistrup var Degn i Olsker 1734—64 og hans Broder Hans Bistrup Degn i Vestremarker 1764—74. Men der findes ogsaa andre Bidstrupslægter. — Slægten *Predbjørn* nedstammer fra en Datter af Provst Claus Predbjørnsen Langsted, Sognepræst i Bolsker fra 1671 til 1682.

Ved saaledes at følge de gamle bornholmske Slægter studser man ved at se saa mange af dem have sit Udspring i en andet Steds fra indvandret, „ført“ Stamfader. Det gælder ikke blot de i Rønne indlevede Slægter; det gjenfindes rundt om i de andre Byer og i Landsognene. Slægten *Rømer* nedstammer fra Hans Remer, der blev Landsdommer paa Bornholm 1550. Slægten *Müllers* Stamfader er Ancher Anthoni Müller, der, født i Kallundborg 1654, blev Landsdommer paa Bornholm 1687, ejede Vallensgaard i Aaker Sogn og døde 26. Februar 1716. Slægten *Madvigs* første Mand paa Bornholm var Hans Olufsen Madvig, der, født i Blegind, 1681 udnævntes til Skovrider paa Bornholm til Løn for sit tro danske Sindelag under den skaanske Krig og døde paa sin Fæstegaard Kobbegaard i Østrelarsker Sogn 1701. Disse Slægter ere her kun korteligt nævnte som nogle af de mest kendte. Dernæst studser man ogsaa ved at se saa mange af de tidligere frodige og kundbare Slægter forsvundne, uddøde fra Bornholm. Man sander Ingemanns Ord: Tider skal komme, Tider skal henrulle, Slægt skal følge Slægters Gang.

Ikkun faa af de større bornholmske Slægter lade sig ikke føre tilbage til et fremmed Udspring, saaledes først og fremmest den vidt forgrenede Kofoedslægt som tidligere omtalt. Slægten *Jespersen* nedstammer fra Jes Per Aagesen, der 1648 var Skipper og Kræmmer i Allinge. Slægten *Dams* første kendte Mand Peder Andersen Dam (1659—1707) levede endnu 1695 som afskediget Konstabel paa Fæstningen

www.vang-hansen.dk

Kristiansø og flyttede et af de følgende Aar til Aakirkeby; da han ogsaa nævntes Peder Andersen Bornholm, har han været Bornholmer af Fødsel, rimeligvis en Dammegaardssøn fra Sydlandet. Efter Hjemstedet Vestremarker tog ogsaa Slægterne *Westh* Navn. Slægten *Marcher* udgik fra Vestremarker Præstegaard, hvor Rasmus Jensen Marcher sad som Sognepræst 1673—1726 og tog Navn efter Sognet. I Aarene omkring 1700 var det ret almindeligt Brug, at søfarende Bornholmere optog Navnet Bornholm; senere hen imod Aar 1800 faldt dette Navn for tungt og veg Pladsen for det kortere Navn *Holm,* som nu bæres af flere Slægter. Paa samme Vis toges Bynavnet *Rønne* til Kendingsnavn af der hjemmehørende Skippere og Søfolk og dækker nu over forskellige Slægter. —

Med dette Navn kaldes vi atter hjem til Rønne og dets brede gamle Storegade. Endnu i vor Tid lader en udtalt Standsforskel sig til Syne i dens to Husrækker: i dens østre Side mest store Købmændsgaarde, i dens vestre Side mest smaa Haandværkerhuse. Som mange af de tidligere nævnte Træk i Byens ældre Handelsliv kunne ses som nedarvede fra Middelalderen, saaledes har sikkert ogsaa denne Rangsforskel da været til Stede. Den Gang da Storegade noget nær var hele Rønne, husede den ogsaa Byens Haandværkere, og disse, Joen Bødiker, Grovsmed Jakob Colberg, Esper Hjulmager, Snedker Hans Raabek, Glaser Jep Liden og andre, hyggede sig sammen som gode Naboer lige over for de mægtige Købmændsgaarde.

Ind imellem de værdige Borgermænd drev nu Børnene deres Lege og Optøjer. Selv om Skolepogenes Tal sjeldent naaede tredive, talte de dog godt med og var paa Færde i at skyde Nytaar ind, bære

Helligtrekongers Lys med Sang i Godtfolks Forstuer og føjte fra Hus til Hus i Narredragter ved Fastelavn. I det stille Vintermørke, da al Skibsfart var lagt op i henved fire Maaneder, fra December til Marts, trængte de adstadige Borgere selv til at faa deres Blod i Fart. Borgermilitsen skød Nytaar ind med tre dundrende Skud af selve Attenpundigeren. Den var nyligt renset; Kanonerne rundt om i Strandskanserne stod ladte hele Aaret igjennem, og naar Konstablerne i December mødte med deres Kobberskovle for at tage det gamle Krudt ud, fandt de ofte, at Pilfingre var kommet dem i Forkøbet med dette Stykke Arbejde. Som en sidste Rest af den katholske Helligtrekongers Fest gik endnu 1839 Stjernesangernes Tog gjennem Byen; efter Stjernen gik Haandværksmestre udklædte som de tre vise Mænd fra Østerland og de tolv Apostler; de bar tændte Begfakler og sang Psalmer til Hornmusik. Endnu tredive Aar senere var det festligste Optog Fastelavns Mandag Skipperforeningens Medlemmer, naar de støtte, stærke, vejrbidte Søfolk i hvide, baandprydede Skjorteærmer med Musik fulgte Vognen med den store Baad, i hvilken et Par Matroser styrede Ror og Flag, op fra Stranden igjennem Byens Gader. I lignende Tog ere ogsaa Middelalderens Skippere dragne gjennem Storegade.

Rigdom og Fattigdom.

Om den Rigdom, som sankedes til Huse i Handelsbyen Rønne, vidner det Løfte, som Borgermester Peder Kofoed gav 11. Juni 1645, at den var villig til at udrede Halvdelen — 5000 Rigsdaler — af den store Brandskat, som den svenske General Wrangel

www.vang-hansen.dk

krævede af Bornholm. Da Bornholmerne fra 23. Oktober til 7. November 1662 udgav Tiendepenge af al deres Formue for at hjælpe Kong Frederik den Tredje i at løskøbe deres Land, som de med Vaaben i Haand havde vristet ud af Svenskernes Aag, indgik fra Rønne Borgere 1821 Slettedaler 3 Mark eller lidt over en Sjettedel af Summen for hele Landet. Dettes rigeste Mand, Sognepræst Rasmus Andersen Bleking i Vestremarker skattede ene 300 Slettedaler; næst efter ham fulgte de to Borgermestre i Rønne, Herman Mortensen Bohn med 250 og Peder Larsen Møller med 200 Slettedaler, medens Nabobyerne Hasle kun naaede 177 og Aakirkeby kun 250 Slettedaler og Nabosognene Knudsker 165 og Nilarsker 181 Slettedaler. En enkelt Rønne Købmands Formue vejede saaledes en hel Købstad eller et helt Landsogn rigeligt op.

En saadan Formue — to til tre Tusend Slettedaler — talte godt til i den Tid, da en Mands Dagskost sattes til otte Skilling ($^1/_8$ Slettedaler), og da en Ko kunde købes for fire Slettedaler. Handelsforholdene i Rønne var saa gunstige, at de drog fremmede Købmænd til at bosætte sig der. Tidligere er nævnt en Del saadanne, som blev Stamfædre til større bornholmske Slægter. End videre fortjener at omtales Jens Hansen, som omkring 1665 bosatte sig som Købmand i Rønne. Hans Fader var den rige Handelsmand Hans Jensen, en af de første Grundejere og Bygherrer paa Kristianshavn; for sine Pengekrav fik han af Frederik den Tredje udlagt Bøndergaarde paa Bornholm, i alt 38 Tønder Hartkorn, hver Tønde regnet til 50 Rigsdalers Værd; han døde 1671. Sønnen Jens Hansen drog til Bornholm for at føre Tilsyn

med Jordegodset og døde 1678 i Rønne. Han havde 1666 ægtet Borgermester Herman Mortensen Bohns Datter Barbra; i dette Ægteskab fødtes 1672 den senere russiske General Herman Jensen Bohn, død 1743 i Reval. En anden Mand var den tidligere nævnte Philip Raschs Broder Matthias Rasch, født 1638 paa Unevad Gaard i Sønderjylland; han deltog i Forsvaret af København under Belejringen 1658 og var allerede i Maj 1659 bosat i Rønne, hvor han handlede med Gyldenstykke og andet; her ægtede han 1664 Raadmand Herman Clausen Bohns Enke Kirstine Madsdatter og blev selv Raadmand. I en Klage over hans voldelige Haandgribeligheder 1670 udtalte de menige Borgeres Talsmænd: Borgermestre og Raad her i Byen er „it indbunden Slægt og Svogerskab med hverandre tilsammen, saa de hafuer sadt oc giort, ligesom dem lyster.“ Matthias Rasch paadrog sig en skarp Tilrettevisning. Han udnævntes 29. August 1678 til Landsdommer paa Bornholm, fik som saadan Bugt med Skurken Amtsskriver Augustus Deckner, men fortsatte sin egen voldsomme Fremfærd, blev dømt fra sit Embede 1701 og døde i Rønne i Januar 1723.

De store Formuer sattes i Bøndergaarde, der som hjemfaldet Pant eller ved Salg gik over i Borgernes Hænder. Saaledes ejede Borgermester Peder Kofoeds Enke ved sin Død 1685 syv Gaarde, 48 Tønder Hartkorn, og Borgermester Herman Mortensen Bohns Enke, som døde samme Aar, andre syv Bøndergaarde. Mest efterstræbte var de nærmest Byen liggende Gaarde, hvis Avl kunde drives under Bygaarden, mens deres Bygninger stod tomme, forfaldne og til sidst nedreves helt. Herved opstod de saakaldte Stæle eller

www.vang-hansen.dk

bygningsløse Gaardbrug rundt om de bornholmske Købstæder. Allerede 1499 maatte Ærkebisp Byrge udstede Forbud til at afværge, at Jorder i Landsognene paa denne Vis droges ind under Købstads Frihed. I det daglige Liv gik By og Land til en vis Grad i Et; baade Hestepærer og Kokaser fandtes i ligeligt Mon paa Sogneveje og i Bygader. Endnu 1836 gik Svin flokkevis løse i Gaderne og rodede i Rendestenens stinkende Indhold, og endnu fyrretyve Aar senere hørte Kvægdrifternes Trasken ud fra og hjem til Staldene ind i Gadernes Morgen-, Middags- og Aftenliv.

Den Lykkestad, „hvor Faa har for meget og Færre for lidt", var Rønne nu ikke. Bornholm var væsenligt indstillet paa at skulle selv brødføde sine Børn, og faldt det ind med Uaar, blev Fattigmands Kaar hurtigt ulidelige. I Sagnet om de bornholmske Stenbrød høres en Underklang af Hungersnød. Anno 1670 skildres saaledes: „Ingen mindes saadan ringe Høst nogen Tid at være gjort som i dette Aar, da de maatte her paa Landet oprykke det stakkede Straa og Ax tillige med Hænderne, kunde ikke bære enten Le eller Sax derpaa. Hvermand havde fast sin indhøstede Grøde til Julen derefter strax fortæret, havde intet til Kongen, mindre til Kirken, Præst eller Degn. Der løb omkring efter Føden paa Landet saa mangfoldige Mennesker, gamle og unge, stærke, svage, Mænd og Kvinder, Drenge og Piger, som det var storlig at forundre sig over. Det var den Dag, man havde i det ringeste fyrretyve og flere at spise [made], uanset der i Tide ved Mikkelsdag rejste her fra Landet nogle Hundreder Mennesker til andre Steder, sig udi denne besværlige Tid at opholde og nære. Heste

og Kvæg døde flux og bort, fordi der fattedes Foder til dem. Aarsagen var en stor Guds Straf; thi forholdt Gud Regnen."

Slige Uaar gjentog sig og bragte flere og flere til Betlerstaven. De slog Følge, drog Landet rundt og tiltryglede eller tiltvang sig Føde, Gaver og Nattely. Mange slog sig ned i Rønne, hvor der 1780 og 1800 hørtes stærke Klager over, at arbejdsføre søgte deres Udkomme i Betleri; det sidste Aar regnedes der at være 200 Betlere, som faldt de andre 2200 Rønnebo til Byrde. Til Trods for denne utaalelige Tilstand vakte Indførelsen af fast Almisse ved Forordningen af 6. Juli 1803 almindelig Gæring og Misnøje mellem Borgerne, som i Udskrivningen af Fattighjælp saa et nyt Skattepaalæg og søgte om, at alt maatte blive ved det gamle. Hellere end at yde det dem paalignede Bidrag lod henved Hundred Borgere sig udpante; alle var fælles i at afholde sig fra at gjøre Bud ved Avktionen over det udpantede Gods. Sognepræsten og Skolens Rektor, som havde støttet Gjennemførelsen af den nye Ordning, høstede i Højtidsoffer overvejende Halvskillinger. Men Amtmand Mandix lod sig ikke standse og gjennemførte den kongelige Fattigvæsensforordning, som hurtigt viste sig at raade Bod paa Fortids Uskik.

Om Folketallet i Rønne vides noget sikkert først langt fremme i Tiden. I hvert af de store Pestaar 1618 og 1654 bortreves omkriug 300 Rønnebo; Folketallet har maaske da været 800. I Aaret 1658 regnedes der at være 150 Borgere og dertil 2 Borgermestre, 4 Raadmænd, Byfoged, Byskriver, Kæmner og Tolder, altsaa 160 Husstande i alt. Aar 1671 sagdes Borgerskabet at tælle 200. Aar 1710 sattes Folketallet til

www.vang-hansen.dk

1447, og 1753 taltes 1956, deraf 621 Børn under femten Aar, og Kvinderne havde et mærkeligt stort Overtal (212) over Mændene. I de følgende 34 Aar steg Folketallet med knapt 200 Mennesker. Aar 1801 taltes 2436 og Aar 1834 fandtes 3897 Rønnebo. Senere Folketal ere 5505 for 1870 (Kvindernes Overtal 479), 9292 for 1901. Fra Aar 1600 til Aar 1900 er Folketallet steget: det første Aarhundred langsomt, knapt 50 %, det næste kun lidet hurtigere, omkring 65 %, det sidst udløbne Aarhundred (især dets sidste Tredjedel) raskt, omkring 280 %. I Løbet af dette Aarhundreds sidste Tredjedel har den gamle Købmands- og Skipperby udviklet sig til at blive Industriby.

Hansekræmmere.

Foruden sine egne Børn skulde Handelsbyen Rønne i ældre Tid give ogsaa hiddragne Hansekræmmere Husly. Det er tidligere nævnt, at sex Skippere fra Gripsvold allerede 1330 stiftede et Gilde, og at dette voxede sig saa stort, at det 1433 kunde bygge sig sit eget Jomfru Marias Kapel og hertil knytte en Præst, hentet fra Hjembyen. Saaledes var et Stykke Gripsvold (Greifswald) lagt ind i Rønne. Ogsaa fra andre Hansestæder, Stralsund, Kolberg, Lybek og flere, strømmede driftige Kræmmere hid i saa stort et Tal, at der maatte udstedes Regler for deres Handel til at afværge Indgreb i Bornholmernes Forrettigheder. 1543 lød det paa, at de efter gammel Sædvane skulde drage hjem om Vintren og atter om Foraaret komme tilbage og drive billigt og redeligt Købmandsskab.

Særligt i det store Høstfiskeri, som samlede de

prøjsiske Hansestæders Handelsflaader under Bornholms Kyster til Opkøb og Nedsaltning af Aarets Sildehøst, stimede de tyske Kramsvende over hele Øen. Det fastsloges da 1543, at Hansekræmmerne maatte holde aabne Boder og egne Bosteder og handle med Bønderne og Borgerne paa Landet fra 23. August til 11. November, men uden for dette Tidsrum maatte de ikke have egne Boliger, men skulde tinge sig ind i Leje og Kost hos en skikkelig Borgermand og kun sælge deres Varer til Byens Borgere. Imidlertid blev i den Aarrække 1525—76, da Staden Lybek havde Bornholm i midlertidigt Pant af den danske Krone, de lybske Kræmmeres Overgreb saa utaalelige, at Bornholmerne til sidst greb til Modværge. En Maaned efter at Tiden for den tilladelige frie Handel var udløben, 6. December 1573 brød Rønne Borgere med Borgermestrene i Spidsen ind i Lybekkernes Kramboder, slukkede Arneilden, kastede Brændet ud paa Gaden, tilspigrede Boderne, jog Svendene ud med Vold og tog det ulovligt indkøbte Gods ud af de lybske Skuder, medens de lod Kræmmerne fra Gripsvold, Kolberg, Stralsund og Stettin uforstyrrede i deres Boder.

Menige Borgere i Rønne, Nexø, Hasle og Svanike tilsendte 21. April 1574 Lybeks Raad deres Klageskrift til Forsvar for, hvad der var sket. De mindede om deres tidligere Klager over den Ødelæggelse i deres ringe Næring, som fremmede Købmænd tilføjede dem, dagligt jo længere des mere, ved at ligge paa Landet Bornholm Aar og Dag over, holde aabne Boder, Svende og Heste og strejfe Øen rundt for at drive Landhandel under Paaskud af at indkræve deres tilgodehavende Penge; hvorledes de handlede

www.vang-hansen.dk

under deres Landfærder, saas tydeligt af, hvad Last de udskibede; ikke en Høne vilde de lade blive tilbage paa Landet, os fattige, skatydende Borgere til endeligt Fordærv og Undergang. „Men skønt vi gjentagne Gange have paamindet dem om at drive deres Salg og Opkøb inden for det fastsatte Tidsrum og derefter lukke deres Boder og drage bort, have de aldrig agtet herpaa, men givet os Skam og Spot. Iforfjor ved Allehelgens Tid havde vi dog bragt Sagen saa vidt, at de da venligt bad os om at tillade dem at indkræve deres Penge efter den fastsatte Salgstid, mod at de for Fremtiden overholdt Landets Sæd og Skik, hvilket vi venskabeligt imødekom i Haabet om, at de herefter intet Overgreb vilde øve i vore Rettigheder. Men trods deres Løfte ere de med deres Svende ifjor komne ganske tidligt om Foraaret og hele Somren igjennem, have holdt aabne Boder med Salg i Pottemaal og efter Alen, med Lod og Kvint. Hvorfor vi 24. Avgust og 16. Oktober have tilsagt dem i alt Venskab at overholde vore Privilegier og deres givne Tilsagn i ikke at handle ud over den sædvanlige Tid. Dog have de fortsat deres Handel herefter som forhen, hvorfor vi have haft Aarsag til 6. December at tilspigre deres Boder og for at tvinge dem til Forhandling at udtage nogen Havre af deres Skibslaster, hvilken Havre endnu er i Forvaring. Thi bede vi nu, at de os givne kongelige Friheder overholdes, og at saadant ubilligt og os fordærveligt Landkøb Aaret rundt afskaffes, for at vi fattige Borgere ogsaa kunne drive vor ringe Næring, og de fremmede ikke tage os Brødet helt og holdent ud af Munden."

Forholdet var dog for dybt rodfæstet til at kunne

udryddes. Kong Frederik den Anden udstedte 12. Juni 1577 Forbud mod, at fremmede Købmænd uden Borgerskab holdt Kramboder med Salg efter Alen og Lod i Bornholms Købstæder uden for de almindelige Markedsdage og Høstmarkedet, som holdtes fra 24. Avgust til 11. November; al Omdragen paa Landet for at drive Landkøb blev dem forbudt; Borgerne skulde derimod være forpligtede til at falholde Klæde, Humle, Staal, Jern og andre slige Varer saaledes, at Bønderne kunde købe dem for skellig Pris i Byerne. Men Kongebud var Et, dets Overholdelse noget ganske andet.

Endnu halvandet Hundred Aar senere klagede Skipper Herman Clausen Bohn og flere Rønneborgere til Kongen over, at fem sex Kramsvende fra Lybek aarligt ved første aabne Vande kom til Bornholm, omflakkede Landet selv og lod Løbekællinger vandre rundt og solgte til Præster og Bønder Hør, Hamp, Humle, Lærred, Kalemank, Silketøj, Baand og Kniplinger, Jernvarer, Krydderier, Vin og fransk Brændevin samt indkøbte Stude til Udskibning, hvilken Handel havde fundet Sted i over Hundred Aar. Kong Christian den Sjette maatte da 10. Januar 1738 forbyde denne Landprang under stræng Straf; de lybske Handelssvende maatte kun sælge deres Varer til Købmændene i Byerne og herunder bruge dansk Maal og Vægt.

To Manddrab.

Næst efter dette Røre i Rønne 6. December 1573 har Historien nedtegnet et Par Drab, som ere øvede i Rønne Gader. Hans Lindenov var Lensmand paa Bornholm fra 1594 til 1610, i hvilket Aar han døde.

www.vang-hansen.dk

Han havde staaet den kendte færingske Søhane Mogens Hejnesen nær og havde en Søn Hans Lindenov, som ikke lod sig styre. I et Vidnesbyrd, udstedt af Rønne Borgermestre og Raad, siges det, at det begav sig Aar 1603, at Byfogden Bent Jonsen kom gaaende ind til Lensmanden Hans Lindenov her i Byen, som da var sengeliggende, og traf hos ham Sønnen og Slotsskriveren Jens Bentsen, da kom der uden for Gaarden nogle drukne Karle og buldrede med en Tromme, og Byfogden sendte dem Bud, at de skulde være stille og ikke gjøre Lensmanden Uro i hans Sygdom. Om Aftenen ved Ti slet gik unge Hans Lindenov ud fra Faderens Gaard paa Vej til sit Herberg, som var hos Borgermester Espern Kofoed, fulgt af sin Dreng ved Navn Rasmus. Da hørte de endda samme Tromme buldre foran dem i Gaden, og Byfogden sendte dem endda Bud om at være stille, hvortil de svarede: Trommen var deres, de vilde gjøre dermed, hvad de vilde. Saa tog Slotsskriveren en Enestav af et Gærde og gav unge Hans Lindenov den i Haanden, og selv tog han en anden Enestav, da de ikke havde andet Værge hos sig. Da mødte dem først Lavrids Ødbersen og Esper Aage, som den Nat havde Vagt, og Slotsskriveren spurgte dem, hvorfor de tilstedte saadant Bulder, efterdi de havde Vagten; da svarede de, at de var flere end de selv, derfor kunde de ikke formene dem det. Og paa samme deres Vej kom Peder Danmark løbende alene fra de andre Urostiftere imod unge Hans Lindenov, som vilde han være løbet ham ind paa Livet. Da slog Hans Lindenov ham med Enestaven et Slag paa Hovedet, hvoraf han paa tredje Dag derefter døde.

Den gamle Lensmand ydede den dødes Svigerfader

Jørgen Mus og hans nærmeste Frænder Mandebod for Drabet. Det droges først frem igjen, da unge Hans Lindenov 1614 tiltaltes for at have øvet Sørøveri og Plyndring under Bornholm og andet Steds paa Kronens Strømme 1612 og 13. For alle sine Forbrydelser dømtes han paa Herredagen i København til evigt Fængsel. Han sattes paa Dragsholm; han løslodes mod at gaa med Ove Geddes Flaade til Ostindien 1618 og tjene der i syv Aar. Der døde han 1620. Ham behandlede Faderen alt for lemfældigt. En anden af de ved Drabet medværende, Slotsskriveren Jens Bentsen, lod han derimod henrette i April 1609 som tiltalt i en Sag, der var mislig baade for Slotsskriveren og for Lensmanden Hans Lindenov selv. Det var sikkert denne Henrettelse, som Bornholms Bønder søgte at hindre ved væbnede at samle sig uden for Hammershus Port for at udfri Slotsskriveren, naar han førtes ud til Galgebakken Nord for Slottet, saaledes at Lensmanden nødtes til at lade ham halshugge i selve Slotsgaarden for lukkede Porte. Utvivlsomt med Urette er dette blodige Optrin senere henført til Lensmanden Holger Rosenkrantzes Tid [Bornholmske Samlinger, IV. Bind, 1909, S. 106—7].

I Aaker ældste Kirkebog findes et andet Drab kort nedtegnet: 1655, 26. Juli, En Dreng ihielstucken om Natten paa Gaden i Rønne. Dette er det hele; selve Drabet er fundet værd at mindes, men intet Navn. Denne Forsigtighed, sammen med Tidfæstelsen, fører Tanken hen paa, at vi her utvivlsomt have for os det Drab, som greb afgjørende ind i Borgmestersønnen, den senere fra 1658 vel kendte Jens Pedersen Kofoeds Livsbane, og om hvilket der andet Steds siges, at han uformodende kom i et Drab med en

www.vang-hansen.dk

ung Karl ved Navn Mogens Hansen. Hvad der i øvrigt er os fortalt om Jens Kofoeds Ungdom, at han som tretten Aars Dreng sattes bag Boddisken i Lybek, senere for til Søs og efter sex Aars Forløb vendte hjem til Moderens Handelsgaard i Rønne, hvis Drift han ledede, indtil hans Giftermaal 1653 med Borgermesterdatteren Margrete Sandersdatter Lesler i Hasle kaldte ham til at bosætte sig i Hustruens Fødeby, — det viser, hvorledes Livet kunde forme sig for en raskhaandet Rønnedreng. I selve Byens Liv greb han ind 1651, da det galdt at rense Rønne for Trolkvinders arge Kuld.

Trolkvinder.

Naar nu til Dags Børn glæde sig ved at se en Trolkælling futte af, aner deres legende Uskyld intet om, at Røgen fra den ildsprudende Krudthob tegner et Minde fra gamle Tiders mørke Overtro, da levende Kvinder brændtes paa Baal som Trolkoner med en Pose Krudt bundet om Halsen for at korte dem deres jordiske Skærsild. I Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Aarhundreder fandtes talrige Trolkvinder frem paa Bornholm; der gaves næppe den voxne Bornholmer, som ikke mindst et Par Gange i sit Liv var blevet skræmmet op af Rygtet om Trolkærlinger og havde glædet sig ved at se en from, af Gud indsat Øvrighed bringe dem paa Baalet og der vinde endelig Bugt med deres Djævelskunster. Da nu den to og tyve aarige Jens Kofoed mærkede sig forgjort ved Troldom, øvede han kun sin simple Pligt mod Gud og Øvrigheden ved at føre vedkommende Trolkvinde ind under Rettens Gænge [Rigsarkivet, Genealogisk Selskabs A., Capitain J. K.s Levned ved hans Sønnesøn Jens Kofoed, Aar 1755].

En Karl, som havde tjent hans Fader i Købmandsgaarden, havde fra den Tid for Vane at hente sig der en Bør, en Skovl, eller hvad Redskab han kunde have Brug for, uden at spørge om Tilladelse. Jens Kofoed foreholdt ham dette som noget, han ikke længere vilde taale; og da Karlen alligevel vedblev med disse Brugslaan paa sin gamle Vis, forbød den unge Husherre ham al fremtidig Adgang til Købmandsgaarden. Karlens Moder blev saa vred herover, at hun købte en anden gammel Kone Boel Anne, der som Jens Kofoeds Amme havde fri Gang i hans Hjem, til at forgjøre ham med Troldomskunst. Jens Kofoed maa vel have sporet nogen Virkning af denne; thi en Dag sørgede han for at have Vidner skjult til Stede i Hjemmet, hvor han lod Boel drikke saa længe, til hun i sin Fuldskab røbede hele sin fule Troldom. Hermed var hendes Skæbne beseglet. Fra Købmandsgaarden gik hendes Vej lige ind i Raadstuekælderen, og 6. Juni 1652 blev hun levende forbrændt i Rønne for Troldom [Rønne Kirkebog, Bornholmske Samlinger, III. Bind, 1908, S. 141].

Nu virkede Trolkvinder altid sammen i Roder, og inden sin Baalfærd havde Boel udlagt hele sin Rode paa sex Kvinder med den Tilføjelse, at om hver af disse vilde atter udlægge sex Hexe, da vilde Bornholm først vorde renset for Trolkvinder. Boel Anne kom ikke ene paa Baalet. Sammen med hende brændtes Liget af Karen Christophers, en Kvinde paa over de Firs, som gik i Barndom, sagde ja til alt, hvad Dommeren kunde finde paa at spørge hende ud om, og som heldigvis var død i Raadstuekælderen.

www.vang-hansen.dk

Thale Baadsmands brændtes 28. November 1652. Trinike Hans Vævers sad nitten Uger i Fængslet, dømtes 29. Juli 1651 af Rønne Byting til Ild og Baal, men forekom sin Dødsstraf ved at styrte sig i en Brønd. Annike Movrids Ibsens hensad ni Uger i Kælderen, men blev da løsladt mod sikker Borgen og endeligt frikendt 11. Juni 1653 af Herredagen i København, der to Dage senere ligeledes kendte den døde Trinike fri for Troldom, men dømte hende til som Selvmorderske at nedgraves i uindviet Jord. Kvindernes gjensidige Paasagn gik ud paa, at de havde været paa Blaakuld og i andre Djævelslag danset med Djævelen og ladet sig traktere af ham. Blåkulla, det øverste Højdedrag paa Øen Jungfrun i Kalmarsund, var kendt som de skandinaviske Hexes Tumleplads. Særligt bornholmsk var deres Paasagn om, at de skulde have lært deres Troldomskunst paa Rosengaarden i Rønne.

Om Tilstanden i Raadstuekælderen udtalte Movrids Ibsen for Herredagen: Saa længe Thale Baadsmands sagde alt, hvad Landsdommer Hans Pedersen, hans Svoger Byfogden Offe Erichsen og andre vilde, da var hun afholdt, have gode, rene Klæder paa med Sko og Strømper, gik ledig og løs, ud og ind, bekom, hvad hun begærte, gik drukken, naar hun vilde, — men den Tid hun kom fastende og ædru for Retten og vedstod som Sandhed, at hun havde løjet paa Annike og de andre Dannekvinder, da tog Byfogden det fra hende igjen alt sammen, og hun maatte derefter komme barfodet og i paltuge Klæder til Landstinget. I malende Ord skildres her en Fremfærd, som findes brugt endnu langt senere imod vore Fængslers ufrivillige Gæster som et Lokkemiddel

bort fra Sandhedens Vej. — Med de to Hexebaal for Øje forstaar man, at Rygterne om den Troldom, hvormed Printzenskölds Enke søgte at ramme Bornholmerne til Hævn for Drabet paa hendes Ægtefælle 1658, ikke var de dalevende Bornholmere tom Tant, men derimod grum Gru.

Raadstuen.

Rønne gamle Raadhus — i bornholmsk Tale: Raastouan — var lagt der, hvor Raadhusstræde skar sin krogede og stejle Færdselsvej fra Stranden op til Storegade, paa Strædets sydlige Side. Efter at det 1834 havde faaet en Afløser i det nuværende Raadhus paa Storetorv, laa det stille og forladt hen, brugt som Pakhus, indtil det reves ned omkring Aar 1890. Vel var det en tarvelig Bindingsværkskasse, fire Fag i lige Firkant, en enkelt Stue oven paa et kampestensmuret Kælderrum, men alligevel: som det laa gemt inde bag en høj, stærk Kampestensmur og overskygget af Thinggaardens tætte Lindetræer, gav det en dunkel Fortids Stemning Ord. Det talte om, at her var Skipperbyen Rønnes Midtpunkt i Middelalderen, da dets Kældermure byggedes. Saaledes lagdes ogsaa i den gamle Skipperby Nexø Raadhuset nede ved Havnen.

Hvor snevre end Rummene var, husede Raadstuen forskellige Formaal. Stuen var Raadsal, her samledes Borgermestrene og Raadmændene for at drøfte og afgjøre Byens Sager. Den var ogsaa Retssal for Byfogden, som hidop lod hente fra Kælderfængslet Misdæderne til strængt Forhør. Kælderen tjente desuden andet Formaal; rimeligvis udskænkedes her Øl og

www.vang-hansen.dk

Vin, Byen til Indtægt. Borgerne klagede nemlig 1562 over, at Landets Høvedsmand Schweder Kettingk havde frataget dem en Kælder under deres Raadhus og brugte den til sin Fordel; og Kong Frederik den Anden gav ham 5. December en skrap Formaning om at afholde sig fra sligt og tilbagegive Borgerskabet Raadhuskælderen uhindret. Hvad uhyggeligt Udstyr den ejede til Byfogdens Brug, ses af en Fortegnelse fra 1664: En stor Jernbolt med fire Bøjler og en Laas, en Jernbøjle med Kæde og Laas, to Par Haandkløver med Kæder, en Torturbænk. Det middelalderlige Bystyre med to Borgermestre og fem Raadmænd ophævedes 28. Januar 1682; en af Kongen udnævnt Borgermester og to Raadmænd fandtes atter fra 31. Marts 1686 til 30. November 1689. Fra da af herskede Byfogden ene i Raadstuen, hvilket Ord nu i Menigmands Øre har mest Klang af hans Dommerfærd. Under hans Forsæde holdtes her Raadstuesamlinger, hvor hvert af de fire Bykvarterers Borgere traadte op under Ledelse af en af dem valgt Formand. Ogsaa Bornholms gamle Landsthing fandt Husly her, da det 1776 flyttedes fra Aakirkeby til Rønne; det ophævedes 1813.

Den svenske Landshøvding Johan Printzensköld blev 8. December 1658 fældet ved Villum Clausens Skud paa Storegade faa Skridt uden for Raadhuset. To store Kampesten, den ene en gammel Runesten, nedlagdes i Gaden til Minde om Drabet og kendetegne Stedet. Liget bares ind i Raadhuset, hvor det laa, indtil Borgermester Peder Lavridsen Møller kunde lade det sømmeligt klæde, lægge i en smukt udforet Dobbeltkiste, bære til Kirkens søndre Vaabenhus og der hæderligt nedsætte i Jorden i Februar 1659; til

Øfrølet medgik en Tønde Øl. Printzenskölds Enke Fru Anna Hård sad til Huse hos Raadmand Jens Anskarissen i Rønne, rigeligt forplejet med Rug, Byg, Malt, Smør, Stude, Kør, Faar, Lam, Gæs og Høns. Kong Frederik den Tredje tillod 21. April hende fri at henrejse med Kvindetyende og to Tjenere, hvorhen hende lystede, og kort Tid efter sejlede hun bort fra Landet til København, udstyret med godt Mundforraad.

Selve Drabsdagen 8. December 1658 tog Borgermester Claus Kames fem svenske Officerer og en Knægt fast og holdt dem som Fanger med Kost og Senge i sit Hus i femten Dage. I Borgeren Christian Plamans Hus optoges 15. December ni svenske Fanger for otte Dage, i hvilke de foruden Kosten dagligt fik Øl og Kringler, Brændevin, Tobak og Piber. Alle disse femten Fanger flyttedes 23. December fra Rønne, rimeligvis til Underhold rundt om paa Landets Bøndergaarde. Med disse Kendsgjerninger, hjemlede i Bornholms Lensregnskaber 1658—61, turde det maaske lykkes endegyldigt at kuldkaste al den hadefulde Løgn, der er Bornholmerne paasagt om den store Svenskeslagtning, om at Printzenskölds Søn døde af Nød og Vanrøgt paa Bornholm, og andet af samme Surdej.

En svensk Galiot Spes løb 27. December ind under Sandvig med 63 Ryttere om Bord, som skulde undsætte Svenskemagten paa Bornholm. Det lykkedes Bornholmerne at faa dem i Land som Fanger, og da de ikke kunde huses paa Hammershus, førtes de den næste Dag til Rønne og indsattes i Raadhuskælderen her. I dette trange Rum maatte de forblive i fire Uger, i hvilken Tid Claus Kames skaffede dem

www.vang-hansen.dk

Kost. De førtes bort herfra 26. Januar 1659, efter alt at dømme til København om Bord paa de hollandske Skibe, som 8. Januar havde bragt en dansk Hærstyrke til det gjenvundne Land Bornholm. Enkelte af de svenske Ryttere var dog forinden brudt ud af Fangekælderen.

Den af en Graastensmur omhegnede Gaardsplads omkring Raadhuset var Thinggaarden, hvorpaa Rønne Bything holdtes, endnu henimod Aar 1700 under aaben Himmel. Dette samt andre til Raadhuset knyttede Forhold vises i Byfogden Christen Christensen Lambergs Redegjørelse for Rønne Bys uvisse Udgifts Regnskab 1684:

Olle Bysvend [Oluf Truesen] hans aarlig Løn	— 9	Daler	„	Mark	„	Skilling
samt 1 Par Sko og dem at lade fly	— 1	—	2	—		
Ladet Kælderdøren Hængsel og ny Stabel gjøre og Muren igjennembryde, dertil Jern, Kalk og Arbejdsløn	— 3	—				
Sammetid Kælderen ladet renovere	— „	—	3	—		
En Laas købt til Stokken for	— „	—	1	—	4	—
Ladet Bolte forfærdige med tvende Jernbøjler til at lade slutte Fangerne med Benene udi	— 1	—	2	—		
Købt en Haandskrue, Jern og Lænke, til at fængsle Misdædere udi	— 2	—				
Paa Thinggaarden nyt Fyrrebord og Thingstokkene [Bænkene] med nye Paler under, for Tømmer, Sav- og Arbejdsløn samt Kost udi den dyre Tid	— 5	—	2	—		
Tiende Pending af Indtægten, efter som Lønnen er ringe og Bødernes Betaling ikke udi rede Penge kan bekommes, formoder allerunderdanigst mig vorder godt gjort, som er dette Aar	— 3	—				
Summa	26	Daler	„	Mark	4	Skilling

At denne Udbedring af Raadhuskælderen var stærkt tiltrængt, fremgaar af, at samme Aar indsattes tre Krybskytter her som Fanger; de to brød ud efter flere Ugers Fængsel, og af disse fandtes den ene som Lig i Strandbredden, og den anden indfangedes saa frostbidt og forkommen, at Byfoged Lamberg maatte holde ham i Kost og Husly i sin egen Gaard i ni Uger, inden han efter Dom kunde sammen med den tredje overskikkes i Jern til Bremerholm.

Paa Loftsrummet under Raadhusets Tag forvaredes Ammunitionen til Rønne Artilleripost. Allerede 1690 klagedes der over, at Krudtet ikke kunde ligge tørt her under Vintrens Snefog og Tøbrud. I en Storm Natten mellem 17. og 18. November 1711 faldt Raadhuset ned; kun Kælderens Graastensmure blev staaende, men mere og mere brøstfældige, da der gik henved atten Aar, inden Rønne atter fik sit Raadhus rejst i den Skikkelse, som det havde i sit sidste halvandet Hundred Aar. Det bar over Indgangsdøren en Stenplade, hvorpaa saas Frederik den Fjerdes kronede Navnetræk, hans Valgsprog „Dominus Mihi Adiutor“, Aarstallet 1729 og derunder følgende Vers:

Frygt Gud: wær Kongen tro! giør hver Mand Rett og Skiell,
Saa skall du stedtze boe i Fred og lewe well.
Hver ærlig Mand, som seer paa mig, kand ind og ud frit gange,
Mens Morder, Hore, Tyv og Svig min Kielder tar till Fange.

Stenen findes nu indmuret i det nuværende Raadhuses Forsal over Indgangsdøren til Arrestgangen.

Statsfanger.

Som Raadhusets Gjenbo langs den nordre Side af Raadhusstræde laa en lang smal Huslænge med sit gamle Dages ydre og indre Udstyr, indtil ogsaa

www.vang-hansen.dk

den nedreves for en tredive Aar siden. Gavlen gik ud til Storegade, og ud mod Raadhusstræde havde den sin Have med store Lindetræer bag det svære Stengærde. Den tilhørte Købmand Christian Leegaard og senere hans Enke indtil hendes Død 1766 og brugtes af dem til Udlejning; og den fik en mærkelig Lejer i Frøken *Justine Cathrine Rosenkrantz*. Som Hofjomfru hos Christian den Femtes Dronning var hun i den farlige Alder af Fyrre blevet saa indtagen i en ung Hofjunker, at hun paa selve Københavns Slot 27. Marts 1699 havde forsøgt at forgive dennes Trolovede, Hofjomfruen Anna Emilie Dalvig. Hun var blevet dømt til Halshugning; men Frederik den Fjerde nøjedes med at forvise hende til Bornholm, og 3. December 1700 kom hun fra Blaataarn til Rønne. Her boede hun, som forhenværende Hofdame med en aarlig Pension af 200 Rigsdaler, førte Hus med Tjenerskab, ellers stille og rolig til sin Død 25. Avgust 1746. Hun fik sit Gravsted i Rønne Kirke; da hendes udenlandske Arvinger ikke meldte sig, tilfaldt en Del af hendes efterladte Midler, 466 Rigsdaler, Kongens Kasse.

Senere boede den kendte Amtmand Johan Christian Urne til Leje i samme Sted. Han kom hid som Amtmand 26. Oktober 1740, viste sig særdeles flittig og nidkær i sin Gjerning, som han omfattede i smaat og stort med en altid aarvaagen Omhu, han gik stærkt op i den, maaske vel meget i det smaatskaarne. Sin rørende Iver for alt bornholmsk Væsen lagde han for Dagen i sine store Samlinger af skriftlige Optegnelser, der nu, indlemmede i Rigsarkivet og i de to store Bibliotheker i København, give Historikerne et uundværligt og fast lagt Grundlag for deres Fremstilling. Han var født 5. Marts 1705, var Amtmand indtil 16. November 1778 og døde i Rønne 12. April 1787.

Frøken Justine Rosenkrantz havde haft en værdig Stalsøster i Mordstiftersken Fru *Regidse Grubbe*. Denne var 1639 blevet gift med Christian den Fjerdes Søn Hans Ulrik Gyldenløve og var 31. Januar 1645 blevet Enke. Til hendes standsmæssige Underhold skænkede Frederik den Tredje hende 10. Februar 1665 at nyde for Livstid Aarsafgifterne af 178 Bøndergaarde og 4 Huse paa Bornholm samt af Nexø og Fiskerlejerne Gudhjem, Mælstad og Snogebæk; hertil lagdes 11. September 1666 yderligere Afgifterne af 70 Bøndergaarde og Raadmandspengene fra Rønne; i alt blev det 2900 Rigsdaler af 1820 Tønder Hartkorn. Hun var en djævelsk stolt Kvinde. Da hun vilde bygge sig et storladent Gravsted i Frue Kirke, kunde hun ikke lade sine Naboer der i Fred. I København boede hun Side om Side med Grevinde Birgitte Parsberg og kom i Strid med hende om Indblik fra sine Vinduer og Tagglugger ind i dennes Gaard. Hun forlokkede da en syttenaarig adelig Frøken Agnete Sofie Budde i Grevindens Hus til at give denne Rottekrudt. For sit Mordforsøg blev Frøken Budde halshugget paa Københavns Slotsplads 6. September 1678, medens Højesteret 26. Avgust dømte Fru Regidse Grubbe til inden otte Dage at forføje sig til sit Forleningsgods paa Bornholm og under Livsstraf at forblive der.

Regidse Grubbe sejlede 19. September 1678 til Bornholm og sad nu i Rønne og tærede Landets Fedme. Den var hende jo rigeligt tilmaalt, selv om Christian den Femte ved den store Inddragning af

www.vang-hansen.dk

Naadegaver 20. November 1680 tog Godset tilbage mod at yde hende en Aarpenge paa et Tusend Rigsdaler. Hendes umaadelige Stolthed forlod hende ikke. Hun laa i stadig Strid med Bornholms myndige Landsdommer Matthias Rasch. Kongelig Majestæts Byfoged Christen Christensen Lamberg bankede en Dag paa hendes Dør for i lovligt Ærind at optage en Vidneforklaring af hende; hun sad bag Vinduet og saa med Latter paa, hvorledes Tjeneren paa hendes Bud lod Byfogden pakke sig ned ad Trappen. I Rønne Kirke lod hun ophænge en pragtfuld Tavle til sit Minde; den bar det selvretfærdige Vers:

Der Falskhed slem forfølgte mig, da gav Gud Lycke,
At Had og Avind mig ey kunde slet fortrycke,
Men see! jeg er enda som Olie Træet grøn
Og blir i Herrens Huus med Fred og Glæde skiøn.
De som med Løgn og Had mig trængde, Gud vil plage
Med Vee og Smerte stor i alle deres Dage,
Mens Troe og Haab til Gud, en god Samvittighed
Den over vinde skal ald saadan min Fortred.

Da Christian den Femte overværede Højmesseprædiken i Rønne Kirke 8. Maj 1687, skar de fire sidste Linjer ham saa ufromt i Øjnene, at han lod dem overmale. Først som Lig førtes Regidse Grubbe 20. Marts 1689 bort fra Bornholm og fandt forhaabeligvis varig Ro i sit Gravsted i Københavns Frue Kirke.

Andre Statsfanger sendtes til Bornholm, ikke i Følge Lov og Dom, men kun efter et af deres Slægtninge udvirket Kongebrev. Christian den Femte gav 28. April 1685 Befaling til, at den sindssvage Frøken *Sofie Henriksdatter Thott,* født 1645, den lærde Fru Birgitte Thotts Broderdatter, fra Københavns Citadel skulde føres til Hammershus. For 2 Rigsdaler om Ugen paatog Vicekommandant Voldemar Blinck sig

hendes Underhold her, hvortil hun kom 2. Maj 1685. Da han døde 7. Maj 1692, optoges hun fra 14. Maj 1693 i Huset hos Amtsforvalter Schor i Rønne for halvanden Rigsdaler om Ugen til Kost, Klæder og nødtørftigt Underhold. Her døde hun 11. December 1699 og Schor lod hende jordfæste i sit Lejersted i Rønne Kirkes søndre Vaabenhus.

Paa samme Vis lod Christian den Femte 1697 Generalmajor Ejler Holchs fraskilte Frue *Ingeborg Dorthea Vind,* som havde forsyndet sig i sit Ægteskab og 1695 giftet sig under sin adelige Stand med Johan Frederik Pintzfeldt fra Hamborg, forvise til Bornholm, hvor hendes Slægtninge skulde sørge for hendes Underhold. Hendes Broder skrev da 2. Oktober 1697 til Kommandant Andreas von Buggenhagen: „Dette medfølgende miserable Kreatur er vor Søster, som har skikket sig saaledes, at Hans Majestæt efter Familiens Ansøgning har expederet denne allernaadigste Ordre. Nu er os vel bevidst, at Slottet er i slet Tilstand; altsaa have vi den Tillid til Hr. Obersten, at hende maatte laves tvende Kamre til, hvor hun kunde være i Varme og have en Skorsten at koge i, og at det maatte ske med mindste Omkostning, muligt er; og siden saaledes forvares, at hun ej faar Lejlighed at gjøre flere Sottiser.“ I disse trange Rum paa Hammershus tilbragte hun nogle Aar, indtil det tilstedtes hende at flytte til Rønne, hvor hun døde, halvfjerdsindstyve Aar gammel, og jordfæstedes 2. Marts 1730. Hendes Datter Elisabet Sofie Holch, født 29. Januar 1693, var 11. Oktober 1715 blevet gift med Sognepræst Hans Rasmussen Marcher (1684—1742) i Nyker og døde 19. Januar 1774.

www.vang-hansen.dk

Frederik den Fjerde formildede 21. Januar 1713 Dødsdommen over *Bodil Steens* af Randers til Hensættelse paa Bornholm under Kommandør Reedtz's Tilsyn med en Aarpenge paa 150 Rigsdaler; hun døde i Rønne ved Nytaar 1716. Det tilstodes 22. Februar 1713 Etatsraad Herlof Trolle at sende sin Søn *Niels Gustav Trolle* for hans i mange Aar førte onde Konduite over til Bornholm, hvis Kommandant Reedtz havde at tage sig af denne Synders Forbedring.

Christian den Sjette tillod 1. Juli 1745 Enkefru Elisabet Sehested paa Broholm i Fyen at hensætte sin tyveaarige Datter *Anna Beata Sehested* paa Bornholm med nødtørftigt Ophold paa Livstid. Atter bag dette Kongebrev laa en ulykkelig Kærlighedshistorie; den unge Adelsfrøken havde skænket sit Hjerte til sin yngre Broders Hovmester, den fem og tyve aarige Student Christian Schousboe, og inden hun i September naaede til sit Forvisningssted, fødte hun ham en Søn. Igjennem to tunge Aars Kampe med hendes uskaansomme Moder førte dog det unge Par deres Kærlighed til Sejr. Den unge Konge Frederik den Femte gav Fangen sin Frihed tilbage 19. August 1747, og 15. September holdt hun Hjemmebryllup i Rønne med sin Elskede. Ægteparret satte Bo i det tidligere nævnte nordre Hjørnested af Søborgstræde. Schousboe traadte 19. September 1749 ind i Bornholms Milits som Lieutenant og Adjutant hos Kommandant Jørgen Kruse, blev 1760 udnævnt til Major og 11. Juli 1761 adlet med Navnet „af Gyldenfeldt". Af Ægteskabet fremgik otte Børn. Han forflyttedes 24. Maj 1762 til Korsør som Kommandant og døde her 21. Maj 1805 som Oberst; hans trofaste Ægtefælle overlevede ham i henved tre Aar.

Sære, brudte Menneskeskæbner sloges af vilkaarlige Kongebud i Land paa Bornholm, „sattes paa Fæstningen"; som saadant Fængselssted afløstes Hammershus omkring 1730 af Kristiansø. Andre forvistes til Rønne for der at staa under Kommandantens Tilsyn. Det var en forholdsvis lempelig Maade at skaffe Mænd af Vejen paa, hvad enten nu Regeringskollegiet ønskede en frittalende Student, en stivsindet Præst eller en umedgjørlig Officer fjærnet eller en Fader sin ulydige Søn, en Broder sin udskejende Broder. Saaledes førtes Student *Vilhelm Albert Lange,* der havde blandet sig ind i kirkelige Tvistigheder mellem Præsterne i København, i Slutningen af Juni 1735 til Rønne, hvor han levede nogle Aar, tjente som Sekretær hos Kommandant Niels Madsen West og som Fadder ved en stor Del Daabsakter. Han fik en Stalbroder i Ulykke i den sindsforvirrede Student *Urban Reindorff,* som 27. Avgust 1737 sendtes til Rønne og i Januar 1740 derfra førtes til Kristiansø, hvor han døde 22. April 1763. Hospitalsforstander Johan Peter Piper i Randers udvirkede hos Kongen 12. November 1734, at hans Søn, den sindssyge Præst Peder Christian Piper skulde føres til Varetægt paa Kristiansø, hvor han døde 19. September 1749, og sin anden sindssyge Søn *Vilhelm Frederik Piper* fik han 27. Juni 1738 sendt til Rønne, hvor Kongen 30. Juli 1745 tillod ham at søge om en liden Bestilling, som han dog næppe fik. Hofretssekretær *Niels Horrebov* blev 1. April 1747 underkastet Tiltale for at have tilvendt sig 1500 Rigsdaler af umyndiges Midler i Hofretskassen; han flygtede til Sverig, men blev udleveret; Kongen lod 13. Oktober den retslige Forfølgelse af Sagen standse, mod at han

www.vang-hansen.dk

skikkedes til Bornholm; allerede 7. Februar 1749 tilstodes ham Frihed til at komme tilbage til København, hvorfra han sendtes paa en videnskabelig Undersøgelsesrejse til Island indtil 1751. Magister *Ole Pedersen Kleve* havde været Kapellan til Frue Kirke i Aarhus i otte Aar, inden han 1749 sendtes som sindssyg til Kristiansø og en halv Snes Aar senere derfra til Rønne, hvor han døde i December 1779. Overretsadvokat *Georg Schade* i Altona havde stiftet en Forening imod den aabenbarede Religion og udgivet Skrifter i samme Retning; Kongen bød ham 20. Februar 1761 ført til Kristiansø, hvortil han kom 26. April fra Egernførde; allerede 8. December sendtes han derfra til Rønne, hvor han vist døde 21. November 1769. Den theologiske Kandidat *Christian Thura* havde 1771 i sin Patriotiske Sandsiger udtalt sig frit og skarpt om Kongemagten, hvorfor han 1773 dømtes fra Ære og Gods og hensattes paa Munkholm; herfra løslodes han 1779 mod at tage Ophold i Rønne, hvor han døde 1787.

Rækken er lang, endda den ikke er endt hermed. Af Officerer han nævnes den norskfødte Major *Niels Petersen Marri,* der fængsledes i Københavns Stokhus 12. November 1712 som mistænkt for at være svensk Spion, og som overførtes til Hammershus 25. April 1715; herfra løslodes han 28. Februar 1721 mod at forblive paa Bornholm, og han tog da rimeligvis Bopæl i Rønne; han blev den unge Peder Kofoed Anchers Lærer indtil 1722 og denne store Retslærde følte sig gjennem hele sit Liv taknemmelig og glad for, hvad han skyldte denne rettænkende fromme Mands Undervisning. Lieutenant Baron *Gustav Winterfelt* var først forvist til Kristiansø og fra

25. September 1723 til Rønne. Den sindssyge Kapitajn i Livgarden *Joakim Adolf Frederik von Warnstedt* sendtes 6. Maj 1773 af Vejen til Rønne og levede her endnu 1794, endda forfremmet til Major. Lieutenant *Leopold Frederik Kaas* sendtes omkring 1794 som sindssyg til Rønne, hvor han 4. April 1800 fik Majors Karakter; han døde 7. Juni 1836 paa Tornebygaard i Klemmedsker Sogn. *Christian Frederik Rigsfriherre von Lilliencron,* der sad fangen paa Munkholm som skyldig i at ville have myrdet sin Moder, førtes i Sommeren 1799 derfra til Rønne, hvor han døde 1801.

En Statsfange, hvis Navn mindedes længe paa Bornholm, var *Frederik Vilhelm Peter Fabricius.* Født 14. December 1742, Søn af Frederiks Hospitals Overlæge, tog han 12. September 1767 den medicinske Doktorgrad ved Universitetet i Edinburgh. Hans store Evner lovede ham en smuk videnskabelig Livsbane, da den standsedes brat af udbrydende Sindssygdom. Endnu 21. Maj 1772 overdroges det ham at rejse til Bornholm for at undersøge Landets Stenkul og andre Mineraler og at øve Lægepraxis der. Men da han fangede politiske Griller og talte rosende om Struensees Styrelse, skurrede dette saa stærkt i Statsminister Guldbergs Øren, at denne 23. Juli 1777 fik ham forvist til Kristiansø; det tillodes ham 31. Avgust 1779 at flytte derfra til Rønne at leve i Stilhed og Rolighed. Dette Paabud fyldestgjorde han i henved fyrretyve Aar. Han boede i et Sted i den søndre Husrække i Nygade, dyrkede ivrigt sin tilhørende Frugthave, kaldte sig Konge paa Slynx og tillagde sig Titlen: Hans Stilhed. Ved sin Død fik han følgende Eftermæle i Kirkebogen: 9. Juli 1817

www.vang-hansen.dk

døde F. V. P. Fabricius, forhen Dr. medicinae, 80 Aar, død af Forstoppelse i Urinblæren; han blev sendt herind som Fange, da han ikke havde sin fulde Samling; han havde den fixe Idee, at han var Kejser i Amerika.

Den sidste Statsfange, som traadte sine tunge, kuede Fjed i Rønne Gader, — dog ikke den sidste paa Kristiansø, — blev *Jakob Jakobsen Dampe,* der har vundet en Slags Navnkundighed som Offer for Enevældens Frihedsfrygt. Født i København i Januar 1790 var han allerede i sit femtende Aar blevet Student; Universitetet lønnede ham med sin Guldmedalje; i sit tyvende Aar blev han theologisk Kandidat, og endnu ikke 23 Aar gammel tog han den filosofiske Doktorgrad. Saa kastede han, den dygtige og nidkære Lærer og Prædikant, sig med hele sit brændende Sind ind i et barnagtigt Forsøg paa at hidføre en friere Statsstyrelse. Han dømtes herfor 14. Februar 1821 fra Livet; Dommen formildedes til livsvarigt Fængsel paa Kristiansø, hvortil han blev overført fra Københavns Citadel i Sommeren 1826. I Maj 1841 løslodes han mod at tage varigt Ophold paa Bornholm, og han lejede sig da ind hos Smed Hovald Holm paa det nordostre Hjørne af Snellemark og Grønnegade. Syslende ivrigt med Skriveri levede han her sit stille Liv, indtil Tronskiftet 1848 gjengav ham hans fulde Frihed. Han vendte da tilbage til København, hvor han døde 22. December 1867. En paa denne Tid stærkt frihedskær Bornholmer, Lucianus Kofod, fejrede hans Livsgjerning i et Digt, hvori det hedder:

Nu luer højt og mildt i daneskoven,
i borg og værksted, som bag disk og ploven,
den alterild, der dig til aske brændte,
da du hin mulmnat frihedsnyet tændte.

Selv om dette Digt optoges i Hovedstadsbladet „Fædrelandet“, er det for nøgterne Øjne et kun digterisk klangfuldt Eftermæle for en lidet malmfuld Menneskeskæbne. —

Pietismens Udskejelser.

Skønt den lange og triste Række Statsfanger færdedes roligt paa Rønne Gader og gled stille ind i Byens Liv, gav den dog Borgerne en uglad Følelse af, at deres skønne Land og gode By af andre Landsmænd opfattedes som et Forvisningssted, et Fængsel for Forbrydere, et Lukke for Sindssyge. Værre Uro i Rønne Raadhusstræde afstedkom den til Povlsker Præstekald i en Slags Forvisning hidsendte Præst og Læge Andreas Agerbech. Søn af en Haandværker i Varde, hvor han var født 1702, havde han studeret sine Videnskaber ved Universitetet i Halle, hvor Pietisme og Medicin kogtes sammen til en Vælling, som Christian den Sjette og hans Tidsalder fandt nærende, sund og velsmagende. Han sattes 1737 til Kapellan i Frederikshald, hvorfra den sygelige Konge en Gang lod ham rejse til København for selv at bruge hans Lægekunst. Som Kapellan af den nye, ene saliggørende Sekttro vakte han snart sine Medbrødres skarpe Paatale, og da han i en Skrivelse til Kirkekollegiet i København 9. Oktober 1738 havde nævnt Skolemester Mejer „det liderligste Bæst, her er i Frederikshald“, og skrevet om sin Provst Cold, at han for med „saa pur Løgn, som om Fanden sielf hafde indberettet den“, fandt Christian den Sjette 9. Januar 1739 det raadeligt at fjerne ham i Stilhed fra Norge og 13. Februar at forflytte den hidtidige

www.vang-hansen.dk

Sognepræst i Povlsker til det fede Fyen, for at Agerbech kunde finde Ro og Spægelse i det fjerne og magre bornholmske Præstekald. Men allerede 15. Maj 1741 forfremmede Kongen ham til Sognepræst i det store Klemmedsker Kald, og dette var et aabenbart Fejlgreb.

I Rønne Raadhuskælder hensad 1743 en ugift Barnemorderske Karen Ibsdatter og ventede paa sin Død for Bøddelsværdet. Agerbech, som havde holdt gudelige Forsamlinger i Kapitajn Tranmoes's Hus i Rønne, følte sig nu kaldet til at holde et Bønnemøde paa Raadhuset med Læsning og Sang for den dødsdømte Fange. Sligt var Indgreb i den orthodox rethaveriske Provst Jens Buchhaues Kald. Provsten mødte frem med Bysvendene og jog ham ud af Raadhuset; under dette Optrin slog Agerbech Provstens Hat til Jorden og raabte til Mængden, at han ikke maatte prædike for den forbandede Kanaljeprovst, men at han nu vilde tale paa Torvet uden for Raadhuset. Her fortsattes nu Mødet, og Agerbech fik Folket til at slænge sig paa Knæ paa Torvet sammen med ham selv.

Paa samme Tid laa Agerbech i skrap Strid med Kommandant Jørgen Kruse og Provsten om Udøvelse af Kirketugt mod Mænd, der tjente i Bornholms Milits og havde overtraadt det sjette Bud. Med stor Føje førte Provst Buchhaue Klage over ham for Kirkekollegiet. Den stridbare Præst gik nu paa sin Side løs mod Provsten og sendte ham Rettens Stevningsmænd 22. Oktober 1743. De mødte tvende Gange for Provstegaarden i Søborgstræde, men kunde ingen faa i Tale og oplæste da uden for Provstens Dør lydeligt og lovligt i den sammenstimlende Mængdes

Paahør følgende Stevning fra Agerbech, hvilken sikkert har vakt Røre i Provstegade:

Da der ej alene over vort hele Land, men endog i København, ja for Kongen selv er udspredt ret forfærdelige æreskændende Paasagner om mig, og jeg fuldkommen formener, at I, velærværdige Hr. Provst Buchhaue, gjør et med mine andre Fjender til min Æres Krænkelse og mit Huses Ulykke, i det I skal have omtalt og skrevet, at jeg er en Nar, et rasende og afsindigt Menneske, en skrækkelig Bandere og Menedere, en forvoven Slagsbroder, en der paa alle optænkelige Maader forfølger Eder, en der sætter mig med Magt op imod Eders Embede, en der i Embedet hverken følger Lov eller Ritual, en der haanlig foragter Landets Præster, en der bruger Daabens Bækken i min Natstol, og andre græsselige Beskyldninger flere, som jeg nu ikke kan erindre, men ved videre Stevning til Vidners Førelse haaber at udforske, saa gives Eder, velærværdige Hr. Provst Buchhaue, hermed lovligt Varsel at møde mig i Dag otte Dage, som er den 29. Oktober, ved sædvanligt Klokkeslet paa Rønne Bything at bestaa og derpaa bevise eller fragaa saadanne Eders ret græsselige skriftlige Paadigtelser, hvorpaa jeg efter lovlig Omgang agter at forhverve Thingsvidne og med Tiden en retfærdig Dom over Eder, alt til min Æres Redning og mit fortrængte Huses Oprejsning af de Ulykker, I og andre stræbe at lægge det udi.

Provst Buchhaue havde forud tilsagt Agerbech til at møde i Provstegaarden den følgende Dag, 23. Oktober 1743, og havde her en ubehagelig Overraskelse til ham, i det han i tre andre Præsters Paahør oplæste for ham, at Kongen 6. September havde

www.vang-hansen.dk

sat en Kommission til at undersøge Agerbechs Forhold, og at denne var suspenderet af sit Præstekald og strax skulde indstille sig for Kommissionen i København. Noget rigtigt Udbytte fik Provsten dog ikke hos Kommissionen, hvis to Dommere ikke kunde enes. Agerbech blev ikke fjernet fra Klemmedsker Præstekald; han havde paa Bornholm mange Tilhængere i Folket, i Præsteskabet, blandt Officererne og i Amtmand I. C. Urne, og saa længe den mægtige Johan Bartholomæus Bluhme, der selv nævnte sig Agerbechs Ven og Støtte (amicus et promotor), sad som Hofpræst i København, kom Bornholms Kommandant og Provst ingen Vegne med ham. Først 16. Juli 1756 lykkedes det den daværende Kommandant Johan Gotfred Schepelern og Vicekommandanten Ancher Anthoni Schor at udvirke, at den stridbare Klemmedskerpræst sendtes over i det lille Præstekald paa Kristiansø. Ikke ét Aar gik til Ende for ham her; han viklede sig ind i nye Stridigheder med Officererne og Degnen, og da Frederik den Femtes Afgjørelse gik ham imod, søgte og fik han sin Afsked med Pension som Præst 1. Juli 1757. Han bosatte sig i Svanike, fortsatte sin Lægedont, som vedblev at give ham store Penge, og han døde 30. Januar 1770. —

Rosengaarden.

Vest for Raadhusstræde byggede Lensmanden, den rige Holger Rosenkrantz, sig omkring Aar 1635 en Lystgaard, som nævntes Rosengaarden. Fra det forfaldne Hammershus tyede han hertil, vel mest om Vintren, naar ingen Flaade vovede sig ud i Østersøen og, som han skrev, „et Svælledyb og et rasende

Vand“ var lagt mellem ham og hans Venner paa Sjælland, som han først, naar Nattergalen sang, kunde haabe at besøge. Adelslivet i Rosengaarden, hvor hans Frue Lene Gyldenstjerne havde flere adelige Jomfruer at optugte i høvisk Uddannelse, faldt Rønneborgere saa fremmed, at de tillagde Gaarden Ry for at være den sorte Skole, hvor Troldoms Kunster lærtes. Rosenkrantz maatte 9. Juli 1645 udskibe sig og sit Gods fra Rønne, da han ikke havde evnet at forsvare sit Len Bornholm og Hammershus mod Svenskefjendens Overfald. Rosengaarden var en firlænget, teglhængt Gaard; hvorledes den iøvrigt var bygget, lader sig nu ikke paavise, men utvivlsomt ligge dens Grundsten endnu under den nuværende Amtstuebygning.

Senere ejedes Rosengaarden af Oberstlieutenant Mikael Eckstein, der ved Svenskekrigens Slutning 1645 var blevet sat paa Vartpenge og 20. Oktober 1651 fik overdraget Kongens gode Gaard Sømlegaard i Klemmedsker Sogn i Forpagtning. Efter Bornholmernes Ønske satte Frederik den Tredje 24. December 1658 ham til at være Landets første Kommandant efter Printzenskölds kortvarige svenske Styre. Den raa og hidsige Generalmajor Adolf Fuchs, der blev Guvernør paa Bornholm fra 21. Juli 1659 til 17. Februar 1662, fik Eckstein afskediget som Kommandant til Bornholmernes store Misnøje, og 26. September 1666 maatte han forlade Sømlegaard, som Kongen overdrog til Ritmester Caspar Henrik Westerwald. Oberst Eckstein trak sig tilbage til Rosengaarden, hvor han døde 10. Marts 1673; hans Lig nedsattes i Sømlegaards Gravkælder under den gamle Klemmeds Kirke. Han var rig; for hans store Pengekrav

www.vang-hansen.dk

til Kronen var ham udlagt tretten bornholmske Bøndergaarde med 108 Tønder Hartkorn, hver Tønde sat til tredive Rigsdaler. Hans Dødsbo opgjordes til 4417 Rigsdaler. Hans Enke Fru Agnete von Mühlern tog Bopæl hos deres Svigersøn Christian Makkabæus paa Skovsholm, hvor hun døde 2. December 1682.

Rosengaarden toges i Arv af Sønnen Matthias Eckstein, som 13. September 1671 var blevet udnævnt til Landsdommer paa Bornholm. Han tog tillige Lindesgaard (Lensgaard) i Østrelarsker i Fæste af Generaladmiral Niels Juel og efterlod sig ved sin Død 1678 „stor Gæld og Vidtløftighed"; hans Bo viste et udækket Underskud paa 1872 Slettedaler 2 Mark 11 Skilling, og hans Enke, Fru Anna Maria Villers, maatte forlade Lindesgaard. Ægteparret havde, foruden to Døtre, Sønnen Mikael Carl Eckstein, født 1673, og der er liden Tvivl om, at de nulevende Bærere af Slægtnavnet Exsteen ere Ætlinge af Kommandant Mikael Eckstein.

Ved Landsdommerens Død gled Rosengaarden, rimeligvis i Udlæg for Gældskrav, over i den nyligt udnævnte Amtsskriver Augustus Deckners Eje og har siden da stadigt tjent som Bornholms Amtstue og Amtsforvalterbolig. I hans Tid skete her adskilligt. Det fineste var et Gilde, han holdt Søndag 8. Maj 1687, i det Hans Majestæt Kong Christian den Femte under sit fire Dages Ophold paa Bornholm da spiste til Middag i Rosengaarden sammen med Generaladmiral Niels Juel, Statholder Ulrik Frederik Gyldenløve og otte andre høje Herrer. Unægteligt falder det lidt trangt for Brystet at se den enevældige Konge som Gæst hos Augustus Deckner, der allerede 18. September 1685 paa Grund af sine lovløse Udsugelser

var blevet afsat som Amtsskriver og vel havde vidst at bjerge sig Embedet tilbage, men knapt tre Aar senere, 11. Marts 1690 og 18. Februar 1691, af Højesteret for sine uhørte Forbrydelser dømtes til at kagstryges, brændemærkes i Panden og henføres som Slave til Bremerholm, hvor han døde 31. December 1691. En Folkedigter skrev som Nidvise om denne Bornholms Plageaand „Bornholms Fadervor", som i sit Misbrug af Ordene i Fadervor nøje fulgte sit Forbilled, „Gentsch Vaderonze", digtet i Holland omkring 1570 imod Landets spanske Blodhund, Hertugen af Alva. Udover hvad han havde tilvendt sig i ulovlig Skatteudskrivning hos Bornholms Bønder, havde Deckner underslaaet 10763 Rigsdaler 67 Skilling i sine Indbetalinger til Kongens Kasse, og heraf kunde hans Bo ikke dække Halvdelen; 5534 Rd. 83 Sk. maatte afskrives, en svær Sum, lig Værdien af halvandet Hundred Tønder Hartkorn, paa den Tid, da Deckners 21 Heste og 9 Stykker Kvæg bortsolgtes for i alt 112 Rd.

Til Amtsskriver efter Deckner udnævntes 30. November 1689 Skriver i Rentekamret Anders Wogensen. Han døde i Rosengaarden i den anden Uge af December 1691, og hans Fuldmægtig og Svigersøn Hans Henriksen Schor blev nu Amtsforvalter og Ejer af Rosengaarden. Natten mellem 28. og 29. Februar 1708, medens Schor var rejst ud paa den aarlige Bogklaring rundt om i Sognene, nedbrændte Rosengaarden i Bund og Grund. Hans Hustru maatte med en Del af sine Folk frelse sig gjennem et Vindue ud til Stranden, og med største Livsfare maatte Redningsmænd kaste sig ind igjennem Ilden for at bringe hendes tre smaa Børn frelste ud, hvilke laa og sov,

www.vang-hansen.dk

mens Ilden brændte over deres Hoveder. En Tjenestedreng blev ildebrændt. Af Gaardens syv Længer stod kun nogle faa Stolperum af Bryggershusets Underdel tilbage. Schor døde 1718 ud paa Efteraaret og efterfulgtes som Amtsforvalter af Christopher Horn, der døde i Rosengaarden 28. Januar 1736, og hvis Skifte er gjengivet i Bornholmske Samlinger, II. Bind, 1907, S. 34—48. Hele Gaarden med Gaardsplads og Have sattes da til 782 Slettedalers Værd.

Synderlig fast tømret og bygget viste sig nu ikke de Bygninger, Schor havde rejst efter Branden 1708. I sidste Halvdel af April 1744 lod Kong Christian den Sjette bortsælge ved en femten Dages Avktion paa Amtstuen alt sit bornholmske Fæstegods, 69 Selvejergaarde, 151 Vornedgaarde, 12 Huse og 2 Jordstykker, i alt 1535 Tønder Hartkorn for 37230 Rigsdaler $29^{5}/_{18}$ Skilling. Fra hele Landet strømmede Bornholmerne til i en saa tæt Mængde, at Gulvet den første Dag gav sig til at dale ned i Kælderen, og en Mellemvæg var paa Nippet til at styrte ned over Folk; Avktionen maatte afbrydes og Folkemængden jages ud, medens der sattes Støtter under Amtstuen. Bornholmerne var glade over denne Avktion, skønt det er vanskeligt at se, hvad de vandt ved den: Gaardenes Afgifter vedblev at svares som hidtil, Fæsteforholdet var altid blevet holdt som Arvefæste, og de 37000 gode Rigsdaler blev de nu af med til Kongens Kasse. Rosengaarden ejedes da af Amtsforvalter Horns Eftermand Christopher Schrøder, der var en stor Blomsterven; i hans Have plukkedes 25. November 1752 røde, hvide og blaa Levkøjer, røde Nelliker, gule Violer, Rosmarin, Vikker og Lupiner, og allerede den næste 22. Februar stod der Dorotheæ

hvide Liljer udsprungne. Men dem saa Kammerraad Schrøder ikke; han var død 11. Januar 1753.

Amtsforvalter Schrøder var selv Svigersøn af Bornholms Amtmand Generalmajor Niels Madsen West, hvis uheldige Embedsførelse sammen med hans heldige Optræden imod nogle Sognepræsters pietistiske Udskejelser medførte, at Kongen i Marts 1739 ikendte ham en Bøde paa 500 Rigsdaler og afskedigede ham med en Aarspension paa 500 Rd. Samtidigt lod Kongen Amtsforvalter Schrøder udrede i Erstatning og Bøde 261 Rd. 80 Skilling, men forblive i Embedet. Schrøders egen Svigersøn Christian Andresen fik ved hans Død Embedet og Rosengaarden og døde 15. Marts 1777 som Generalavditør, Amtmand og Amtsforvalter paa Bornholm. Amtmand var han blevet, da Bornholmernes Uro over Paabud om Extraskatter 23. September 1762 og 14. Maj 1768 som kuldkastende deres dyrebare Privilegier fra 1658 voxte den velsindede, men lidet handledygtige Amtmand Urne over Hovedet; Andresen blev 30. April 1764 som Kommissarius stillet ved hans Side i Gjennemførelsen af disse Skatteudskrivninger og 13. Marts 1775 udnævnt til (anden) Amtmand. I de to Aar indtil hans Død havde Bornholm nu to Amtmænd. Den gamle Amtmand Urne modtog sin Afsked det følgende Aar, 16. November 1778, og hans Eftermand Thorkel Fieldsted tilkøbte sig Rosengaarden af Andresens Enke for 2000 Rigsdaler.

Fieldsted blev ikke længe paa Bornholm. Ved hans Forflytning til Norge inddroges Amtmandsstillingen 23. April 1781, og i sex Aar var Bornholm nu uden Amtmand; Embedsgjerningerne varetoges af Kommandanten, Amtsforvalteren, Provsten og Lands-

www.vang-hansen.dk

dommeren i Forening. Rosengaarden, hvis Bygninger var slemt forfaldne, solgte Fieldsted til Staten, og den blev saaledes kongelig Amtsforvalterbolig. Yderligere Overlast led Gaarden 9. Juli 1781, da Lynet slog ned i dens Gjenbogaard mod Sydøst hos Skipper Mads Klemmed Engel og sprængte nogle Tønder Krudt. Til Udbedring af dens Tage, Døre, Vinduer m. m. medgik 306 Rd. 84 Skilling. Ved denne Lejlighed omtales „det høje Hus" i Rosengaarden. Arbejdslønnen var 32 Sk. daglig, for Haandlangere og Kalkslagere 24 Sk. de lange Sommerdage, 20 til 16 Sk. paa de andre Aarstider. Men tilføjes der, „efter Landets Brug nyde Arbejdsfolk foruden deres Løn Brændevin tvende Gange om Dagen og Øl, naar de ere tørstige, og de mere vigtige, nemlig Snedkere, Tømmermænd, Glar- og Murmestre foruden Øl og Brændevin Thevand to Gange om Dagen, uden hvilket ingen Arbejdsfolk kan faas; denne Udgift kan i det ringeste anføres for tyve Rigsdaler."

Det mærkeligste Blad i Amtsforvaltergaardens senere Historie turde være det, som skreves Natten mellem 29. og 30. September 1810 i Amtsforvalter Christian Ludvig Sehestedts Tid, da dristige Indbrudstyve bortstjal hele Amtstuekassen, hvis Indhold var 41351 Rigsdaler 94 Skilling. Heldigvis blev Tyvene paagrebne inden Aar og Dag. Den mindst skyldige var Guldsmed Carl Emanuel Kjerling paa 17de Selvejergaards Grund i Klemmedsker, han døde under Sagens Forfølgelse, og hele hans Bo indbragte kun 566 Rd. til Erstatning. Hovedmanden var Sadelmager Jakob Peter Petersen, Fæster af en Udmarkslod i Aaker; han dømtes af Højesteret til to Aars Arbejde i Københavns Forbedringshus, og hos ham

fandtes 32630 Rd. 84 Sk. Endnu i Slutningen af 1829 fandt Hans Peter Ridter gemt i Straataget paa sit Hus, tidligere Petersens Ejendom, 799 Rd., som han indsendte til Amtstuen. Men Resten maatte afskrives som tabt.

Nært knyttet til Amtstuegaarden var den gamle Toldbod, dens Gjenbo mod Nord. Dens Opførelse giver os Svar paa Spørgsmaalet om, naar Amtstuen til Modtagelse af Bøndernes Landgildeydelser flyttedes fra det forfaldne Hammershus til Rønne. Skønt denne Omflytning havde store Fordele, i det Rønne laa nærmere for de allerfleste Skatteydere og var Landets mest brugte Udskibningssted, fandt den forholdsvis sent Sted. Fra Lensregnskabet for 1653—54 og de følgende Aar ses det, at der til Modtagelse af Landgildekornet lejedes Kornlofter og Kornhus i Rønne, hvor Rum kunde faas, paa Hospitalsloftet eller i de store Skippergaarde. Fra 1658 vides alle Amtsskriverne at have boet i Rønne. Men den store Smørydelse modtoges vedblivende i Smørkælderen paa Hammershus lige til 1684. Rentekamret skrev 27. November 1683, at saasom der ingen kongelig Kornbod havdes paa Bornholm, skulde en saadan med Smørbod samt Toldbod i den ene Ende sendes hid til Landet. Grunden købtes af Ritmester C. H. Westerwald for 100 Rd., og i Somren 1684 rejstes her det i København tilhuggede Tømmer og byggedes den kongelige Korn- og Pakbod, Smør- og Toldbod; Skrivekamret i Kornboden samt Toldkamret udstyredes med Glasvinduer. Vist meget nær, som den da opførtes, staar Bygningen endnu i Toldbodgade, kun er Toldboden i den ene Ende omdannet til Kæmnerkontor, efter at det nye kongelige Toldkammer har rejst sig 1896—97 paa Havnepladsen.

www.vang-hansen.dk

I Smørboden gik som et Arvestykke fra gammel Tid Smørtræderen til Hjælp endnu omkring 1860. Den bornholmske Ydelse af Landgildesmør var aarlig (1775) 308 Tønder, som i Penge regnedes hver Tønde 16 Rigsdaler værd. Smørret faldt paa Bornholm meget fedt; derfor led det stor Lækage af Lage og Valle, og 14. April 1694 tilstedtes det Amtsforvalteren at afdrage 10,7 % (halvandet Lispund af hver Tønde) i Svind. Smørrets Fedme gjorde det lidet holdbart; ved dets Fremkomst i Proviantgaarden i København maatte jævnligt indtil en Tredjedel kasseres som ubrugeligt til Kostsmør og kun brugbart til Mastesmør om Bord paa Flaadens Skibe. Rentekamret søgte at hemme dette uheldige Forhold ved 30. December 1803 at tillægge Amtsforvalteren fem Rigsdaler for hver Tønde Smør, hvormed den kasserede Smørmængde kom under Grænsen: en Fjerdedel af hele Aarets Smørydelse. Det kunde roligt gjøre dette; Amtsforvalteren høstede næppe mange Femdalersedler herpaa. Skaden bundede langt dybere. Man havde intet Malkekvæg, kun Slagtekøer. Rundt om i Gaardene og Udmarkshusene maatte Fløden samles i Uger ad Gangen, inden der blev nok til Smørkærnen. I Bøtter, nogle faa Pund ad Gangen, bragtes Smørret lejlighedsvis fra Sankt Hans til henad Fastelavn til Amtstuen, hvor saa Smørtræderen traadte til med at pakke det ned i Tønden sammen med dennes ældre Indhold. Datidens Mennesker var ikke Kostforagtere; vor Tids Smagsdommere vilde vel nok have kasseret hele Tøndens Indhold som Mastesmør. Man forfærdes nærmest ved at høre, at Bornholms Amtstue, da Krigen afbrød Udførslen til København, forespurgte paa Kristiansø, om Smørret kunde modtages

til Brug for Garnisonen der, og 21. Juli 1808 fik til Svar, at Fæstningen Kristiansø var forsynet med Smør for femten Maaneder. Var Bornholms Smør lidet holdbart, saa var Statens Husholdning end mere uholdbar, naar den lod Landet afgive sin dyre Fedme til — Mastesmør. —

Skulde Rønne Bys Historie gives i sin Helhed, maatte meget tages op, som her er forbigaaet, Havnebolværkernes Udbygning, hele Byens militære Liv med Fæstningsanlægene og Hovedvagten, Kaprertiden 1807—14, det sidst udløbne Aarhundreds Drift og Fremgang paa Handelens, Skibsfartens og Industriens Omraader, Skolerne, Theatret, Aviserne, Jernbanen og endnu meget mere, — kort sagt, Byens Udvikling bort fra den ældgamle Storegade. I de her givne løse Blade er væsenligt kun den gamle Skipperby søgt fremdraget bag de Spor, den har sat sig i de kærtkendte Gader og Stræder, og som en glemsom, hastigt glidende Nutid let overser. Kunne disse Blade lægge lidt historisk Stemning ind i deres Sind, som nu færdes her, og aabne deres Øjne til at dvæle en kort Stund i det Gjenskær af en svunden Fortid, der hviler over Rønne Gader, som over alt hvor Menneskefod har traadt før os, da have de naaet deres Maal.

---

www.vang-hansen.dk

Rønne Herred.

Bornholms Vester Herred, der ogsaa omfatter Skoven Almindingen, hed i gamle Tider Rønne Herred (se nærmere om Herredets Navn i det følgende). Om dette Herreds særlige Historie i hine gamle Tider meddeles herefter nogle Oplysninger. Herredet ses paa en lille Plan over Bornholm i disse „Samlinger"s 5. Bind (1910) Side 109.

Som Historieskrivningen gaar ud paa, blev de tre andre bornholmske Herreder i 1149 overdragne til Danmarks Ærkebispestol i Lund (Skaane), som herved fik Skatteoppebørselsret og andre kongelige Rettigheder over disse Herreder. Efter denne Overdragelse af bemeldte tre Herreder har de skiftende Ærkebisper tilsyneladende raadet uantastet over disse Herreder i over 100 Aar. Samtidig hermed har Rønne Herred hørt under Kongen. Lilleborg i Almindingen, Bornholms ældste Stenborg, er rimeligvis opført paa Foranstaltning af Danskekongen i Tiden 1100—1150; og ved at besidde Rønne Herred har Kongen altsaa tillige raadet over denne i Herredet liggende Borg[1]).

Efterat Kongen var kommet i en langvarig og

[1]) Se nærmere om Lilleborg „Bornholmske Samlinger" 6. Bind (1911) S. 133 og 7. Bind (1912) S. 22.

skarp Strid med Lunds Ærkebisp Jakob Erlandsen om verdslige og kirkelige Statsforhold, lod Kongen i Begyndelsen af Aaret 1259 Ærkebispen fængsle og berøvede derhos Ærkebispesædet Rettigheder af forskellige Slags, derunder sikkert ogsaa Besiddelsen af ovenbemeldte tre bornholmske Herreder. Efterat Jakob Erlandsen var kommet paa fri Fod igen, satte han imidlertid i Værk, at hans Broder Anders Erlandsen i Forbindelse med Fyrsten paa Rygen Jarmer II drog til Bornholm med en Del Krigsfolk og ødelagde ovenommeldte Lilleborg i Almindingen og derved indtog hele Bornholm. Historieskrivere har antaget, at dette skete allerede i fornævnte Aar 1259. Men saavel de i nyere Tid paa Lilleborgpladsen gjorte Møntfund som de øvrige i Betragtning kommende historiske Data vidner overvejende om, at bemeldte Ødelæggelse af Lilleborg ikke fandt Sted før i 1260. Borgen rejste sig ikke paany efter denne Ødelæggelse.

De tre foranommeldte bornholmske Herreder kom nu ved anførte Erobring paany under Ærkebispestolen. Og nævnte Hærfører Anders Erlandsen har sikkert straks efter taget kraftigt fat paa for Ærkebispen at anlægge Stenborgen Hammershus paa den dertil særlig egnede Naturbanke ude ved Bornholms Nordspids Hammeren. Det synes mindre naturligt at antage, at denne Borg har eksisteret som Stenborg allerede tidligere.

Medens altsaa Ærkebispesædet ved omhandlede Indtagelse af Bornholm fik tilbage de tre af Øens Herreder, som det tidligere havde haft, er der med Hensyn til Rønne Herred Grund til at antage — hvad ogsaa antages af kildegranskende Historieskrivere (Suhm, Brunius) — at dette Herred kom under for-

www.vang-hansen.dk

nævnte Rygensfyrste Jarmers Myndighed. Ved hans kort efter indtrufne Død maa Herredet antages at være overgaaet til hans Søn den nye Fyrste af Rygen Witslaf II. Denne har rimeligvis senere faaet den danske Konges Tilladelse til i Fred at besidde Herredet.

I alt Fald har bemeldte Fyrst Witslaf været i Besiddelse af Rønne Herred; thi han har i 1277 eller noget tidligere overdraget sin Ret og Myndighed over Herredet til en dansk Stormand. Danskekongen har i nysnævnte Aar stadfæstet denne Overdragelse ved et Dokument, som ikke nu eksisterer, men som Historieskriveren Arild Hvitfeldt (død 1609) kortelig har refereret under Behandlingen af Aaret 1327 i sin Danmarkshistorie. Dette Hvitfeldts Referat lyder i Hovedsagen saaledes: I 1277 har Kong Erik givet Niels Uffesen Stadfæstelsesbrev paa det Køb, denne gjorde med Hertug Witslaf af Rygen om Rønne og Rønne Herred, og lyder Brevet, at Niels Uffesen var dertil lovlig kommet formedelst Skøder, han havde af Hertug Witslaf, og denne i lige Maade med slig Besked havde det bekommet af Riget, at han maatte sælge det.

Det tør imidlertid antages, at Hvitfeldt har skrevet fejl, naar han som anført har skrevet, at det var en Niels Uffesen, der købte Rønne Herred af Fyrst Witslaf. Køberen har utvivlsomt været Uffe Nielsen, en Tid lang Kongens Drost (øverste Embedsmand), død 1293. Hvitfeldt har selv paa et andet Sted, nemlig under Behandlingen af Aaret 1303, oplyst, at det var den sidstnævnte, der købte Rønne Herred af Fyrst Witslaf; (overhovedet er det aabenbart, at Hvitfeldt paa flere Punkter vedrørende Rønne Herred er skødesløs og selvmodsigende). — Efter fornævnte Uffe

Nielsens Død gjorde hans Arvinger, derunder navnlig Sønnen Jens Uffesen (Uffes Søn), Fordring paa at anses berettigede til Rønne Herred, idet deres Fader havde ejet dette. Det oplyses nærmere i det følgende, hvorledes nysnævnte Jens (ogsaa benævnt Johannes, Johan) Uffesen omsider i 1327 blev kendt berettiget til Rønne Herred, efterat dette forud havde været ham frakendt.

Hvitfeldt har under Aaret 1308 omtalt en i dette Aar levende Adelsmand Niels Uffesen, og det er maaske denne, der har foresvævet ham, da han skrev, at Fyrst Witslaf har solgt Rønne Herred til Niels Uffesen.

Efterat Erik Menved i 1290'erne havde haft Ærkebisp Jens Grand en Tid fængslet paa Søborg Slot i Nordsjælland og i Forbindelse med Fængslingen havde berøvet Lundekirken vigtige Rettigheder, førtes der gennem flere Aar for pavelig Domsmyndighed en stor Proces[2]) mellem Ærkebispen og Kongen. Hele Danmark blev under denne Proces lagt under kirkelig Bandlysning fra Pavestolen. Kongen fik først en meget stræng Dom over sig i 1299, men ved yderligere Procedure opnaaede Kongen hos Pavestolen en endelig Domsafgørelse, der var betydelig mildere og billigere for ham end nævnte første Dom. Bemeldte sidste Dom, der blev forkyndt Kongen i 1302, lød bl. a. paa, at Kongen skulde afstaa til Ærkebispestolen (Lundekirken) urørligt Gods til Værdi 10,000 Mark rent Sølv (Datidens „en Mark

[2]) Om Processen findes der af Kr. Erslev skematiske Oplysninger i „Kirkehistoriske Samlinger" 4. Række 3. Bind (1894) S. 276—304.

www.vang-hansen.dk

rent Sølv" svarede til 35—37 nugældende danske Kroner[3]).

Naar sidstomtalte Dom opfyldtes, skulde det Band, der i flere Aar havde hvilet over Danmark, ophæves. Kongen var villig til at opfylde denne Dom, og det blev bestemt, at Dommens nærmere Opfyldelse skulde iværksættes ved en Rigsforsamling (Danehof) i Nyborg i April 1303. Paa denne Opfyldelsestid var Jens Grand imidlertid ikke mere dansk Ærkebisp, men Danmark havde nu en Ærkebisp Isarn, og det var altsaa denne, der paa Ærkebispesædets (Lundekirkens) Vegne skulde modtage den fra Kongens Side ydede Opfyldelse af Dommen.

Der blev altsaa afholdt Danehof i Nyborg i April 1303, og ved dette Hof blev der fra Kongens Side udstedt paa Latin et noget langtrukket Dokument[4]) — i det følgende benævnt et Brev — dateret Skærtorsdag (4. April), angaaende Opfyldelse af omtalte Dom. Brevet handler først om Tilbagegivelse til Lundekirken af forskellige Privilegier, Friheder og Gods og bestemmer derpaa, at der til Ærkebispestolen endvidere overdrages Rønne Herred paa Bornholm og Herrestad Herred i Skaane (Byen Ystad undtaget) for de 10,000 Mark rent Sølv, som Kongen ved pavelig Dom var tilpligtet at udrede i urørligt Gods. I Brevet er imidlertid fremhævet, at Arvingerne efter den tidligere Drost Uffe (Nielsen) kræver at anses berettigede til Rønne Herred, og Brevet bestemmer derfor, at hvis nævnte Arvinger ikke giver Afkald

[3]) Se f. Eks. Kr. Erslev: „Valdemarernes Storhedstid" (1898) S. 19.

[4]) Trykt i „Diplomatarium Svecanum" (Svenskt Diplomatarium) 2. Bind, og hos Hvitfeldt med flere Steder.

paa Rønne Herred, men vindicerer (tilbagesøger) det, da skal Vemmenhøg Herred i Skaane tilkomme Ærkebispen og Lundekirken i Stedet for Rønne Herred.

Den omhandlede Overdragelse af Herreder kaldes i Brevet bl. a. Skødning (scotatio), og Brevet er altsaa for en Del af sit Indhold et Skøde paa de deri omeldte Herreder. Paa samme Danehof blev der i Forbindelse med heromhandlede Skødebrev udstedt af Kongen en Instruks[5]), som her nedenfor gengives i Oversættelse:

> Erik, af Guds Naade Danskernes og Vendernes Konge, hilser i Naade de ham i Kristus saare dyrebare Herrer: den brave Ridder Niels Holgersen og Presbyter og Kannik i Lund Thrugot.
>
> Vi beder Eder, idet vi indtrængende vil og befaler, at I straks, naar I faar dette Brev, begiver Eder personlig til Rønne Herred paa Bornholm og Herrestad Herred i Skaane og indsætter den adelige Herre: Ridder Johannes, kaldet Kanne — der er befuldmægtiget af den ærværdige Fader Herr Isarn, af Guds Naade udvalgt Ærkebiskop i Lund og Sverigs Øverste[6]), og optræder i samme Herre Ærkebiskops og Lundekirkens Navn — i den faktiske Besiddelse af nævnte Herreder med disses Rettigheder og Tilbehør og forsvarer ham i denne Besiddelse, idet I paa vore Vegne befaler Indbyggerne af bemeldte Landsdele, at de underdanigt og hengivent adlyder fornævnte Herre Ærkebiskop,

[5]) Trykt som i forrige Note angivet.

[6]) Ogsaa efterat Sverig havde faaet egen Ærkebisp, førte de Lund'ske (ɔ: danske) Ærkebisper i deres Titel tillige Betegnelsen Sverigs Øverste (Sveciæ Primas).

www.vang-hansen.dk

og hans Efterkommere, som deres rette Herre og bestræber sig for og beflitter sig paa i Henseende til enhver kongelig Rettighed at staa ham til Ansvar fuldt og helt saavel i som udenfor Retten.

Døg Byen Ystad og vore Mænd i Herrestad Herred at undtages overensstemmende med Skødningen af Herrederne, som I vil se indeholdt i et andet udfærdiget Brev.

Modsigere og Rebeller har I med kongelig Myndighed at gaa frem imod, forsaavidt I vil undgaa kongelig Unaade.

Givet i Nyborg Skærtorsdag 1303 i vor Nærværelse.

Her skal først bemærkes, at da, som foran omtalt, Ærkebisp Jens Grand blev paa Kongens Foranledning fængslet, var Hammershus og de dermed sammenhørende tre bornholmske Herreder under Ærkebispesædet, og det kan ikke antages, at Kongen ved Ærkebispens Fængsling fik taget Hammershus og nævnte Herreder fra Ærkesædet. Da Ærkebispen undveg af sit Fangenskab paa Søborg, tyede han netop til Hammershus, og i denne sin stærke bornholmske Borg sad han saa til Tider og dirigerede sin langvarige Proces med Kongen. Forholdet var altsaa utvivlsomt det, at Hammershus overhovedet ikke var under Kongen til noget Tidspunkt, medens den store Proces mellem Kongen og Jens Grand førtes, men stadig var under Ærkebispestolen. Herom er det ogsaa et Vidnesbyrd, at Hammershus og de derunder liggende tre bornholmske Herreder slet ikke omtales i foranommeldte Skødebrev og Instruks, der, saavidt Bornholm angaar, kun handler om Rønne Herred.

Men Rønne Herred var altsaa ikke under Ærkebispesædet, da nysbemeldte Skødebrev og Instruks af 1303 blev udstedte. Enten Uffe Nielsens Arvinger eller Kongen — visse Udtryk i Dokumenterne tyder nærmest paa, at det var Arvingerne — havde paa anførte Tid den faktiske Raadighed over Herredet. Og Spørgsmaalet er nu, om Rønne Herred virkelig i 1303 blev overgivet til Ærkebispesædets faktiske Raadighed i Henhold til det stadig ommeldte Skødebrev og Instruks. — Man antager almindelig i Historieskrivningen, at Ærkebispen overhovedet ikke fik Rønne Herred før i 1327 (se nærmere det følgende). Det synes imidlertid ingenlunde sikkert, at denne Antagelse er rigtig. Naar Kongen har udstedt den foran aftrykte ubetingede Instruks af 1303 om, at de to deri ommeldte Kommissærer skulde overgive Herrestad Herred i Skaane og Rønne Herred paa Bornholm til Ærkebispens Befuldmægtigede, idet de ved Overgivelsen skulde med kongelig Myndighed gaa frem imod Modsigere og Rebeller, saa ligger det nær at formode, at det har været Meningen, at der, endog imod Drost Uffes Arvingers Protest, skulde iværksættes og er blevet iværksat en Overgivelse af Rønne Herred til Ærkebispestolen. Kong Erik Menved har saaledes ikke villet anerkende en Ret for nævnte Arvinger til at besidde Rønne Herred. Naar der i Skødebrevet fra Kongen til Ærkebispen er talt om, at Arvingerne eventuelt kan vindicere Rønne Herred fra Ærkebispen, og at denne i saadant Vindikationstilfælde skal have Vemmenhøg Herred i Skaane i Stedet for Rønne Herred, saa kan herved navnlig være tænkt paa, at Arvingerne under forandrede politiske Forhold, og særlig under en ny Konge, mulig kunde blive anset berettigede til Rønne Herred.

www.vang-hansen.dk

I 1319 tog Kong Erik Menved ved sin Marsk Ludvig Albertsen Hammershus i Besiddelse. Vedrørende denne Besiddelsestagelse foreligger der fra nævnte Aar et ret interessant Dokument (Brev), som er gengivet i forrige Bind Side 109—10. Dette Brev giver ingen Antydning om, at Rønne Herred da var under andet Herredømme end Øens tre andre Herreder, og Brevet giver altsaa nærmest Formodning for, at Rønne Herred i 1303 er kommet under Ærkebispestolen.

I 1321 opgav den nye Konge (Kristoffer II) Besiddelsen af Hammershus og overgav paany Slottet til Ærkebispestolen i Henhold til et samme Aar i Roskilde den 26. August mellem Ærkebisp Esger Jul og Kongen sluttet Forlig[7]). Et Punkt i dette Forlig lyder paa, at Ærkebisp Esger skal frit indehave sin Lundekirke med dens Tilbehør Herrestad Herred i Skaane og Rønne Herred paa Bornholm samt Slottet Hammershus med Land sammesteds, dog forbeholdt og undtaget, at Marsken Ludvig Albertsen skal af Ærkebisp Esger og Lundekirken have aldeles skadesløs Godtgørelse for de Udgifter og Bekostninger, han har anvendt paa at erhverve og bevare hint Slot og Land paa Bornholm. — Naar Rønne Herred overhovedet omhandles som sket i anførte Forlig, maa Formodningen nærmest være for, at Herredet ikke paa Forligets Tid var i Drost Uffes Arvingers Besiddelse, men at det altsaa i 1303 var kommet under Ærkebispestolen og nu siden 1319 havde, sammen med det øvrige Bornholm, været under Kongen. At Forliget nævner Rønne Herred for sig og Hammershus og det øvrige Bornholm for sig kan anses begrundet ved, at Ærkebispen tidligere havde besiddet Rønne Herred ved en særlig Overdragelse, der i Henseende til Tid og Maade var forskellig fra den ældre Overdragelse af det øvrige Bornholm.

[7]) Trykt i 3. Bind af det i Note 4 nævnte Diplomatarium samt hos Hvitfeldt m. fl. Steder.

I 1325 indtog Kongen ved sin daværende Marsk Peder Vendelbo efter langvarig Belejring Hammershus med tilhørende Land. Ved et Brev[8]) af 23. Januar 1326 udtalte imidlertid Paven, at Kongen burde give Hammershus og Bornholm tilbage til Lundekirken. Og da Barnekongen Valdemar III senere paa Aaret hyldedes, blev der i hans Haandfæstning betinget, at Hammershus skulde gaa tilbage til Ærkebispen. Der formeldes herved intet særligt om Rønne Herred.

Hammerhus kom herefter paany til Ærkebispestolen, men dog næppe endeligt før i 1327. I Oktober dette Aar holdt nævnte Kong Valdemar (ved sin Formynder Grev Gert) et Danehof i Helsingborg. Ved dette Hof blev der under 19. Oktober udstedt paa Latin et Dokument[9]), som her nedenfor gengives i Oversættelse i meget sammentrængt Form:

> Efterat der i sin Tid som Følge af Ærkebisp Jens Grands Fængsling var opstaaet en Sag mellem Kong Erik og nævnte Ærkebisp, indvilgede Kongen omsider i efter Pavens Dom at tilsvare Lundekirken 10,000 Mark rent Sølv for Skade og

[8]) Trykt i „Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark" 1. Bind (1904) S. 61.

[9]) Trykt i 4. Bind af det i Note 4 nævnte Diplomatarium samt hos Hvitfeldt m. fl. Steder. Hos Hvitfeldt er Fejl navnlig med Hensyn til Byen Ystad.

www.vang-hansen.dk

Fornærmelse, som var tilføjet Kirken ved bemeldte Fængsling. Og Kongen overdrog da Herrestad Herred i Skaane og Rønne Herred paa Bornholm med al kongelig Ret til Lundekirken til vedvarende retmæssig Besiddelse for nævnte 10,000 Mark Sølv. Med Hensyn til Rønne Herred paastod imidlertid den tidligere Drost Uffes Arvinger, at dette Herred med Rette tilhørte dem og uberettiget var dem berøvet; og i Stedet for dette Herred overdrog Kongen da som Sikkerhed til Lundekirken Vemmenhøg Herred i Skaane paa Betingelse, at hvis Drost Uffes Arvinger til en eller anden Tid skulde retsligt tilbagesøge oftenævnte Rønne Herred, eller dette med nogen Ret skulde gaa tilbage til dem eller nogen af dem, saa skulde fra da af Vemmenhøg Herred afstaas til Lundekirken til Erstatning for Rønne Herred.

Ved Sammentræden i Helsingborg i 1327 den 19. Oktober af vor Formynder Grev Gert samt vore Raader og Rigets Stormænd foregik bl. a., at Herr Jens, fornævnte Uffes Søn, fremførte, at Rønne Herred paa Bornholm med Rette tilhørte ham og ved en uretfærdig Dom var ham fradømt; hvortil Ærkebisp Karl af Lund svarede, at Rønne Herred med Rette tilhørte Lundekirken derved, at denne havde faaet Herredet overdraget for 10,000 Mark Sølv, som Danmarks tidligere Konge Erik var pligtig at tilsvare Lundekirken. — Ved den saaledes opførte Procedure syntes det nødvendigt at bringe Tvisten til endelig Afgørelse paa den Maade, at der udnævntes tolv egnede Mænd til at udfinde Sandheden i Sagen. De udnævnte Tolv var følgende....., hvilke trak sig til Side

og nøje undersøgte Sagen, hvorpaa de vendte tilbage og med deres Ed bekræftede, at Rønne Herred med Rette tilhørte Jens Uffesen, og at det ingensinde var ham saaledes lovlig fradømt, at han kunde være pligtig at slippe det.

At Rønne Herred af de Tolv er tildømt Jens Uffesen skal imidlertid ikke betyde en Forringelse af Kirkens Rettigheder, og vi tildømmer derfor ifølge Kong Eriks Brev Lundekirken til vedvarende retmæssig Besiddelse Vemmenhøg Herred med Byen Isie. Herimod kommer ikke i Betragtning, at vi ved et Brev har tilstaaet vor tro Mand Holger Nielsen nævnte Vemmenhøg Herred, hvilket Brev herved fuldstændig tilbagekaldes.

Som det ses refererer Kongen i det første Stykke af foranstaaende Dokument (Brev), hvad der foregik 24 Aar tidligere, nemlig i 1303. Dernæst refereres i det følgende Stykke, hvad der nu paa Danehoffet i Helsingborg i 1327 foregik med Hensyn til Jens Uffesens Krav paa Rønne Herred. — Dersom Fakta i det hele har været overensstemmende med det saaledes refererede, ser det nærmest ud til, at Rønne Herred allerede før 1303 var blevet Drost Uffes Arvinger (altsaa navnlig Jens Uffesen) frakendt ved en Dom — som Jens Uffesen altsaa imidlertid ikke har villet anerkende for rigtig — og at Arvingerne ikke siden 1303 havde været i Besiddelse af Herredet. Jens Uffesen havde maaske først nu under den nye Konge Valdemar rigtig Chance for at vinde Rønne Herred og vandt det altsaa ogsaa, som foranstaaende Brev viser.

Da omtalte Danehof i 1327 afholdtes, var Born-

www.vang-hansen.dk

holm næppe endnu endeligt overdraget paany til Ærkebispestolen; (som foran omtalt indtog Kong Kristoffer i 1325 Bornholm, som Kong Valdemar derefter blev pligtig at give tilbage til Ærkestolen). Hvitfeldt skriver, at Ærkebisp Karl paa Danehoffet førte Tiltale mod Jens Uffesen, fordi denne forholdt ham Rønne Herred. Men det er efter Brevet klart, at Jens Uffesen var den tiltalende. At hans Tiltale særlig var rettet imod Ærkebispen kan ikke ses. Men det er naturligt, at Ærkebispen gensvarede, da Kongen jo i alt Fald har været i Begreb med at overdrage Bornholm paany til Ærkebispestolen.

Vemmenhøg Herred i Skaane blev altsaa ved foranstaaende Brev aktuelt overdraget til Ærkebispesædet i Stedet for Rønne Herred paa Bornholm, der blev anset at tilkomme Jens Uffesen. Og en Overdragelse af de tre andre bornholmske Herreder til Ærkebispestolen blev ved samme Tid fuldbyrdet. Kong Hans har i Aaret 1500 udstedt en Vidisse (Kopi) af et Brev af 1327, som Kong Valdemar har givet Lundekirken paa „tre Provinser paa Bornholm“[10]).

Ifølge det paa omtalte Danehof passerede skulde altsaa Jens Uffesen overtage Rønne Herred. Men han indlod sig straks i Handel med Ærkebispen om Herredet. Under 24. Oktober 1327 solgte han Herredet til Ærkebispen. Salgsbrevet — der nu ellers ikke eksisterer — er kortelig refereret hos Hvitfeldt under Aaret 1327; og Kong Hans har i

[10]) Hverken Vidissen eller Originaldokumentet eksisterer nu; men Vidissen er med nogle Linier anført (trykt) i „De ældste danske Arkivregistraturer“ 4. Bind (1885) S. 343.

Aaret 1500 udstedt en Vidisse[11]) af Brevet. Ærkebispen betalte kontant for Rønne Herred 1000 Mark nye skaanske Penninge[12]). Hvitfeldt tilføjer: „Derimod skal fornævnte Johannes Uffesen beholde hans Livstid kvit og frit Lunde Stifts Gods Slettetorp og Huellingelen i Skaane og Tuistofte i Sjælland“. Denne Bemærkning kan se ud til at betyde, at det her nævnte Gods var et Vederlag, Ærkebispen gav for Rønne Herred, ved Siden af fornævnte kontante Vederlag.

Efter at Ærkebispen, som ommeldt, i 1327 havde tilkøbt sig Rønne Herred og havde faaet de tre andre bornholmske Herreder overdragne fra Kongen, indehavde Ærkebispestolen hele Bornholm næsten hele Tiden indtil 1525, da den tyske Hansestad Lybæk fik omfattende Rettigheder over Bornholm for et Tidsrum, der endnu var løbende, da Kirkereformationen i 1536 ophævede Ærkebispeembedet som saadant.

Hvor Bornholms nuværende Hovedstad Rønne ligger, har utvivlsomt allerede i meget gammel Tid været et bekendt Havnested (Landingssted) og Fiskerleje, som har givet Rønne Herred sit Navn. Det

[11]) Nogle Linier om Vidissen findes i det i forrige Note angivne Bind S. 343 samt i Hübertz's „Aktstykker til Bornholms Historie“ (1852) S. 1.

[12]) „en Mark Penninge“ var noget andet og meget ringere end „en Mark Sølv“; denne sidste er foran ved Note 3 opgivet at svare til 35—37 Kr.; „en Mark nye skaanske Penninge“ svarede vistnok i 1327 efter Sølvindhold til ca. 8 nugældende danske Kroner.

www.vang-hansen.dk

var noget, der oftere forekom, at et Herred fik Navn efter et bekendt Sted indenfor eller ved dets Grænser[13]). Rønne har saaledes været en Handelsplads og er efterhaanden blevet en større og større By. I 1327 har Rønne dog næppe betydt meget som befolket By. De i det foregaaende omhandlede kongelige Dokumenter af 1303, 1321 og 1327, der angaar Rønne Herred, nævner ikke særlig Rønne By. Byen maa altsaa i Dokumenterne være stiltiende indbefattet under Herredet. I Overdragelsesbrevet af 1327 fra Jens Uffesen til Ærkebispen angaaende Rønne Herred skal Rønne By imidlertid have været udtrykkelig omtalt, idet den paagældende Vidisse af Kong Hans (Note 11) nævner „Rodne og Rodneherred" paa Bornholm, ligesom Hvitfeldt ved at referere Brevet anfører, at Jens Uffesen solgte „Rodnekøbsted og Rodneherred" paa Bornholm til Ærkebispen. Om Hvitfeldts Betegnelse „Købsted" svarer til, hvad Originaldokumentet har indeholdt, kan imidlertid være tvivlsomt. At Rønne var Købstad med egen Ret og egen Kirke, paa Hvitfeldts Tid er sikkert nok; men om Byen allerede i 1327 saaledes var Købstad er vist ret usikkert.

I nyere Tid meddeles (i Salmonsens Konversationsleksikon), at Rønne er nævnt i Kong Valdemar II's Jordebog. Dersom det virkelig forholdt sig saa, vilde det være et vægtigt Indicium for, at Rønne allerede, da nævnte Jordebog fremkom (i 1231 og den nærmest følgende Tid), betød noget som Landsby

[13]) Se Johannes Steenstrup: „Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling", i Oversigt over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1896 S. 391.

(Avlsbrugerby) eller Handelsby eller som begge Dele. Men den bornholmske Rønne ses ikke nævnt i bemeldte Jordebog, hvorimod Ronneby i Bleking er nævnt et Par Steder i Jordebogen.

Rønne er rimeligvis siden 1330 blevet særlig udviklet ved Hansestad-Købmænd (fra Greifswald). I 1378 havde Byen sin egen Kirkebygning, der benævntes Kapel. Hvorlænge Byen da havde haft dette Kapel vides imidlertid ikke. Sammenhold med det her anførte „Bornholmske Samlinger" 8. Bind (1913) Side 146 og videre.

Som allerede antydet i det foregaaende er Rønnes Navn efterhaanden undergaaet Forvandlinger, indtil det er blevet, som det nu er. Meget langt tilbage i Tiden skrev man Rothnæ, (deraf Rothnæ Herred). Af de foran i Note 11 nævnte, af Hübertz udgivne bornholmske Aktstykker (der angaar Tiden 1327—1621) kan ses, at Navnet Rodne en Tid lang var ret almindeligt. I et bornholmsk Skatteregister fra Aaret 1570 skrives Rodnebye, (Hübertz S. 360). I et kongeligt Brev af 1609 skrives Rønde, (Hübertz S. 567). Af dette sidste Navn, der har været almindeligt en Tid, har senere dannet og fæstnet sig Navnet Rønne. Se ogsaa „Bornholmske Samlinger" 8. Bind (1913) S. 201—203.

Johan Bulmer.

www.vang-hansen.dk

De bornholmske Udmarksjorder.

Paa Foranledning af Folketinget nedsatte Finansminister Lassen under 1. Juni 1907 en Kommission paa 15 Medlemmer til at undersøge og udrede Oprindelsen til de Statskassen tilflydende Arvefæsteafgifter m. v., og til at fremsætte Forslag til disses Afløsning. Til Medlemmer af Kommissionen beskikkedes:

Departementschef i Finantsministeriet P. J. C. Hansen, K. og Db., Kommissionens Formand.
Folketingsmand, Hofjægermester Wenzel Neergaard, R. af Db.
Folketingsmand, Amtsraadsmedlem N. Pedersen-Nyskov, R. af Db.
Amtsforvalter C. Holm, R. af Db.
Kontorchef i Landbrugsministeriet W. G. D. E. Richter, R. af Db.
Folketingsmand, Gaardejer Kristen Jensen.
Landstingsmand, Gaardejer Peter Lund Koefoed.
Proprietær H. Sørensen.
Gaardejer, Sognefoged J. P. Hansen.
Proprietær C. Ravn.
Folketingsmand Jørgen Frederiksen.
Sagfører Janus Olsen.
Arvefæster Jens Fr. Kofoed.
Amtraadsmedlem, Gaardejer J. P. Jensen.
Assistent i Finansministeriet H. Købke, tillige som Kommissionens Sekretær.

Kommissionens Betænkning indeholder Side 139—173 en udførlig Fremstilling af de bornholmske Udmarksjorders Historie. Med Hensyn til den Redegørelse, der forud blev forelagt for Kommissionen, tilstillede Sagfører Janus Olsen Kommissionen følgende

Skrivelse:

Fra umindelige Tider har Bornholms Beboere haft *Brugsretten* af Øens Udmarksjorder, som de benyttede, dels til fælles Græsgang for Kreaturer (Heste, Kvæg, Faar, Svin og Gæs), dels til Lyngrivning, Tørveskær og Fladtørvs Tagelse. Ved trende Landstingsdomme af 30. Maj 1714, 27. November 1715 og 16. September 1716 (Thaarup Side 144*) blev det derimod fastslaaet, at *Ejendomsretten* tilkom Kronen (Staten).

Efter at det under en af Højesteret den 19. December 1718 paadømt Sag (Bilag F. Side 55**) var blevet oplyst, at Landboerne indtog Dele af Udmarken til deres Ejendomme, blev det ved kongelig Resolution af 28. December 1718 (Bilag F. Side 55) overdraget daværende Kommandant og Amtmand paa Bornholm Brigadier von Bippen og Kaptajnerne Adolph Tobias Herbst og Niels Nielsen at undersøge Sagen og derom give Beretning. Denne Undersøgelseskommission fandt, at der af de indtagne Udmarksjorder burde betales en aarlig Afgift til Kongen og indstillede, at Afgiften fastsattes til aarlig:

*) Etatsraad, Amtmand Thaarups Beskrivelse af Bornholm og Christiansø 1839.

**) Afskrifter af de Bilag, hvortil der henvises i Skrivelsen, findes i Finansministeriet, Rønne Statsskoles Bibliotek og Bornholms Museum.

www.vang-hansen.dk

3 Mark af 1 Tønde Sædsjord,
2 „ af 1 „ Havrejord,
16 Skilling af 1 Tønde slettere Jord (Kløvgangsjord) og
2 Mark af 1 Læs Enges (Eng til 1 Læs Hø)
samt at der erlagdes i Indfæstning (Fæstepenge):
2 Mark af 1 Tønde Sædsjord,
1 „ af 1 „ Kløvgang og slet Jord,
jfr. Resolutionen af 20. Juli 1726 (Bilag F. Side 63) og Rentekammerets Skrivelse til Oberst West og Kaptajnerne Herbst og Nielsen af 31. August 1726 (Bilag H 2).

Kommissionens Indstilling blev under 25. November 1720 approberet af Kongen (Bilag F. Side 56 og 64) og en Jordebog optaget (Bilag A).

Den nævnte Afgørelse gav imidlertid Anledning til Klager og Besværinger, som næsten grænsede til Urolighed, hvorfor der ved kongelig Resolution af 20. September 1723 blev nedsat en ny Undersøgelseskommission, bestaaende af Kommandant og Amtmand, Oberst Niels West (von Bippen var da død) og de fornævnte Kaptajner Herbst og Nielsen (Bilag F. Side 56).

Paa Oberst Wests Forslag blev den aarlige Afgift forandret fra Penge til en Ydelse in natura af Havre og Smør og modereret saaledes, af Afgiften kom til aarlig at udgøre:

6 Skpr. Havre (beregnet til 6 Skilling pr. Skp., altsaa til 2 Mark og 4 Skilling for 6 Skpr.) for 1 Tønde Sæds- eller Havrejord.
2 Pund Smør (beregnet til 7 Skilling pr. Pd., altsaa til 14 Skilling for 2 Pd.) for 1 Tønde Kløvgang.

4 Pund Smør for 1 Tønde Land Skov, der regnes lig med 1 Læs Enges (Eng til 1 Læs Hø),
hvorhos Fæstepengene (Indfæstningen) nedsattes til:
1 Mark 6 Skilling for 1 Tønde Sæds- eller Havrejord,
12 Skilling for 1 Tønde Kløvgang,
1 Mark 6 Skilling for 1 Tønde Land Skov,
jfr. Bilag F. Side 64 og 65—66.

Efter at den tidligere Kommissions Ansættelse af Fæstejorden iflg. Specifikationen Bilag L 4 var bleven nedsat med

234 Td. $3^1/_2$ Skp. Sædsjord,
236 „ $5^1/_2$ „ Kløvgang og
Eng til 26 Læs Hø

og den aarlige Afgift reduceret i tilsvarende Forhold, nemlig efter Fradrag af Tilgang i Afgiften for ny indtagen Jord, jfr. Hovedopgørelsen Bilag H, med 116 Td. Havre og 26 Lpd. $1^1/_4$ Pd. Smør, jfr. Rentekammerets Forestilling til den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G 3), blev der udarbejdet en ny Jordebog, dateret 4. Oktober 1729 (Bilag B).

Beboerne vedblev imidlertid at indtage mere Jord af Udmarken trods de Forbud, som var udstedte herimod ved Forordn. 25. November 1720 og Plakaten 29. Marts 1727. Der blev derfor nedsat en ny Undersøgelseskommission, som fandt, jfr. Rentekammerets Forestilling til kongelig Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G 3), at der var indtaget:

fra 1729 til 1733 af 149 Mennesker:
55 Td. 6 Skp. Sædsjord og
49 „ 4 „ Kløvgang,
og fra 1733 til 1739 af 226 Mennesker:
66 Td. $7^1/_2$ Skp. Sædsjord og
36 „ 5 „ Kløvgang,

www.vang-hansen.dk

altsaa ialt: 122 Td. 5½ Skp. Sædsjord og
86 „ 1 „ Kløvgang,
som derefter blev bortfæstede paa samme Maade som de tidligere indtagne Jorder i Henhold til kongelig Resolution af 28. Juli 1739 (Thaarup S. 147 og Bilag G 4—5 og 5—6), der blandt andet fastsatte, at naar Udmarksjorden engang er fæstet til en Gaard, maa den, naar den bliver fæsteledig, ikke bortfæstes til nogen anden, medmindre han, som faar Gaarden, ej vil have den.

Over de i Henhold til Resolutionen bortfæstede Udmarksjorder blev der affattet en ny Jordebog, dateret 28. December 1743 (Bilag C).

Ved en ny Forordning af 28. Juli 1739 blev Forbudet mod at indtage Jord af Udmarken indskærpet under strengt Strafansvar, hvorhos det blev paalagt Amtmanden og Amtskriveren, Sandemændene i hver sit Sogn samt de kongelige Holtz-Førster, Skovridere og Skovløbere at have Indseende med, at Forbudet overholdtes.

Fra nu af ophørte Beboerne med at indtage Jord af Udmarken uden Tilladelse, jfr. Thaarup S. 145—146 og 147 (Bilag P 3). Derimod fandt paa derom indgiven Ansøgning Indtagning Sted efter speciel Tilladelse. Saadan Tilladelse meddeltes fra først af ved kongelig Resolution og senere ved Bevilling af Rentekammeret, jfr. Thaarup S. 147 og 148—149 (Bilag P 3—4).

Naar det Side 6 i den Arvefæstekommissionen tilstillede Redegørelse udtales, at i et Tidsrum af over 100 Aar havde den Praksis fæstnet sig, at Fæsterne, uagtet Fæstebrevene lød paa Livsfæste, frit kunde afhænde Fæstet, og at Eftermanden kunde faa Fæste-

brevet fornyet paa Amtstuen paa de tidligere Vilkaar, blot mod at betale Indfæstning eller „Rekognition“, ligesom det var antaget af de bornholmske Autoriteter, — men dog ikke af Domænedirektoratet —, at Staten ikke længere havde noget Retskrav hverken paa den Jord, Fæstebrevene lød paa, eller de Jordstykker, Fæsterne var i Besiddelse af udenfor Brevenes Paalydende, — kunde her være tilføjet, at den af de bornholmske Autoriteter fulgte Praksis havde Hjemmel i den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G 5—6), jfr. Overretsdommen i Sagen om Gadegaardsudmarken af 6. December 1852 (Bilag T*).

Resolutionen af 28. Juli 1739 angaar efter sin Ordlyd kun den Udmarksjord, der bortfæstedes til Gaardene, men den synes analogisk at maatte finde Anvendelse paa den Udmarksjord, der bortfæstedes til Udbyggerne, jfr. ogsaa den Kommissionsbetænkning, som ligger til Grund for Resolutionen. Jeg ved nok, at Domænedirektøren i den Indstilling, som ligger til Grund for Forestillingen til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850, gør gældende, at Resolutionen kun gjaldt de efter Jordebogen af 28. December 1743 bortfæstede Udmarksjorder og ikke de efter Jordebogen af 4. Oktober 1729 bortfæstede Udmarksjorder, men efter at det ved den ovennævnte Overretsdom i Sagen om Gadegaardsudmarken er statueret, at Resolutionen ogsaa kommer til Anvendelse paa de senere iflg. speciel Tilladelse bortfæstede Udmarksjorder, kan man vel se bort fra den af Domænedirektøren hævdede Anskuelse. Administrationen maa nemlig bøje sig for Domstolenes Afgørelse

*) Overretsdommen findes i Juridisk Ugeskrift for 1853 Side 28—32.

www.vang-hansen.dk

og Finansministeriet acqvieserede jo ved den nævnte Overretsdom.

Endvidere kunde være tilføjet, at den af de bornholmske Autoriteter fulgte Praksis stiltiende eller indirekte er godkendt af Domænedirektoratet, da der hverken fra Direktoratets eller Revisionens Side vides at være rejst Indsigelse mod den nævnte Praksis, jfr. Forestillingen til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850 (Bilag M 1). Ved Skrivelse af 15. November 1823 har Rentekammeret endog bifaldet, at 15 Td. 1 Skp. Sædsjord og 1 Td. 4 Skp. Kløvgang maa bortfæstes til 10, 11, 12 og 22 Udbygger i Aaker Sogn, John Pedersen, for den i Jordebogen af 4. Oktober 1729 anførte Afgift af 11 Td. $2^3/_4$ Skp. Havre og 3 Pd. Smør og det uagtet, at det af de til Sagen hørende og Rentekammeret forelagte Oplysninger fremgik, at den paagældende Fæstelod indeholdt et Areal af $32^{12}/_{14}$ Tønder Land geometrisk Maal.

I Henhold til kongelig Resolution af 26. August 1743 blev der i Aaret 1744 ved offentlig Auktion bortsolgt 230 af de Kongen da tilhørende Fæstegaarde paa Bornholm, jfr. Thaarup Side 29—30. Efter Auktionsvilkaarene skete Salget saaledes, at Kongen forbeholdtes de hidtil hafte Jordebogs-Afgifter eller Landgildevarer og Penge, jfr. Thaarup Side 51. Af det hos Thaarup Side 321—322 aftrykte Skøde fremgaar tillige, at de til Gaardene bortfæstede Udmarksjorder var indbefattede i Salget med Bibeholdelse af den Afgift, der svaredes som Fæsteafgift af samme.

Køberne af de ved Auktionen 1744 bortsolgte Fæstegaarde erholdt saaledes de til disse Gaarde hørende Udmarksjorder overdragne med Gaardene mod at svare den ved Jordebøgerne af 4. Oktober 1729

og 28. December 1743 fastsatte Afgift af samme, og de slap derved for at svare den ved Resolutionen af 6. Maj 1850 fastsatte Tillægsafgift.

Resten af de gamle Fæstelodder blev i Henhold til kongelig Resolution af 6. Maj 1850 overdraget Fæsterne i Arvefæste med Ret til at sælge og pantsætte. Ihvorvel Fæsterne efter den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 havde en Fortrinsret til at erholde Fæste paa Lodderne for den tidligere fastsatte Afgift, idet Lodderne ikke maatte bortfæstes til andre, men skulde blive ved Gaarden, naar den, som faar Gaarden, vil have samme, jfr. den ovenfor citerede Overretsdom, blev Reglerne for Bortarvefæstningen dog fastsatte saaledes, at der kun skulde tilbydes Fæsterne Arvefæste paa Fæstejorden uden Købesum og uden Forhøjelse i Afgift og Rekognition, naar han ikke havde mere Jord, end hans Fæstebrev lød paa. Havde Fæsteren mere Jord end hans Fæstebrev lød paa, skulde han af den øvrige Jord svare en Afgift af 3 Skp. Havre af hver Tønde Land. I Henhold hertil blev der paalagt de gamle Fæstelodder en aarlig Tillægsafgift af 905 Tønder Havre, idet Arvefæsteafgiften efter den Side 25 i Redegørelsen indeholdte Opgørelse andrager 2021 Td. 7 Skp. $^1/_2$ Fdk. Havre, medens Fæsteafgiften efter Amtstuens Fortegnelse (Bilag D) kun androg 1116 Td. 6 Skp. $2^1/_2$ Fdk. Havre. Domænebestyrelsen gik nemlig ud fra, at Fæsterne i Reglen besad et langt større Areal end det, de vedkommende Fæstebreve lød paa. Dette antoges navnlig at hidrøre fra, at Sandemændene i de Tider, da Lodderne endnu ikke blev bortfæstede efter bestemt geometrisk Maal, havde tillagt Fæsterne mere Jord, end Fæstebrevene lød paa, og paa, at en Del

www.vang-hansen.dk

Fæstere ved „Retning af Gærder“ ulovlig havde indtaget nogle Udmarksstrækninger til Opdyrkning, jfr. Redegørelsen S. 6.

At der af Fæsterne ved „Retning af Gærder“ kan være indtaget Udmarksjord uden Tilladelse er muligt, men naar det erindres:

at flere af de ved specielle Resolutioner givne Tilladelser til Indtagelse af ny Jord netop angaar Indtagelse af ny Jord ved Retning af Gærder, en enkel Resolution af 3. November 1781 angaaer saaledes endog Retning af Gærder i 11 Tilfælde;

at der ved Forordn. af 28. Juli 1739 blev indført et effektivt Tilsyn med, at Forbudet mod Indtagelse uden Tilladelse overholdtes;

at Thaarup S. 146 og 147 (Bilag P 3) udtaler, at fra den Tid Forordn. 28. Juli 1739 emanerede blev Indtagelse af større eller mindre Stykker af Udmarken, isteden for forhen mest at foretages uden Tilladelse, en Gjenstand for Ansøgninger;

at det i Fæstebrevene anførte Areal efter Amtstuens Fortegnelse (Bilag D 2) udgjorde 1547 Td. 7 Skp. Sædsjord og 1002 Td. 1 Skp. Kløvgang, eller ialt 2550 Tønder Sædsjord og Kløvgang, medens Fæsteloddernes geometriske Areal var 6—6500 Tønder Land;

kan de ved „Retning af Gærder“ ulovligt indtagne Udmarksjorder umuligt have udgjort et Areal, som forklarer Forskellen mellem det i Fæstebrevene angivne Areal og Loddernes geometriske Areal.

Thaarup udtaler dernæst Side 147 (Bilag P 3—4), at Ansøgninger om Tilladelse til at indtage ny Jord „ideligen mødte Indsigelser, og Kontra-Ansøgninger, oftest fra Bønder, der ej trængte til Jord, eller Brug

af Udmark, ikke sjælden saa urimelige, at Beboerne i Nord-Enden af et Sogn gjorde Paastand paa Udmark, der ansøgtes ofte i halv Mils Frastand ved Sognets modsatte Ende.“ Men naar Andragender om Indtagelse af ny Jord med Tilladelse fik en saadan Medfart fra Beboernes Side, tør man vel gaa ud fra, at Indtagelse af ny Jord ved Retning af Gærder uden Tilladelse vilde være blevet anmeldt og paatalt, saafremt det havde fundet Sted i nævneværdig Udstrækning.

Forskellen antages vel ogsaa væsentligst at hidrøre fra, at Sandemændene skal have tillagt Fæsterne mere Jord, end Fæstebrevene lød paa. Til Støtte for at Fæsterne besad mere Jord, end Fæstebrevene lød paa, anføres:

A. Thaarups Udtalelser i hans Beskrivelse af Bornholm og

B. Domænedirektørens Skrivelse, som ligger til Grund for Forestillingen til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850.

A.

Thaarup udtaler Side 148—149 (Bilag P 4): „Ansøgninger, som i Over-Øvrighedens Erklæringer vare, paa Grund af Omstændighederne anbefalede, bleve af Rentekammeret forelagte Kongen og naar de vare bevilgede ved kongl. Resolution blev den bestemte Strækning Tdr. Land udviist saaledes at vedkommende Sandemand med tiltagende Mænd taxerede et Stykke Jord efter Skjønnende, uden andet Hensyn til Jordernes Beskaffenhed, end at det til aarlig Afgifts Bestemmelse blev bedømt, om det var at ansætte som Avlsjord eller Kløvgang. Gunst og Gave har ofte havt sit Spil, saa at en Fæster ofte kunde faa 2, 3 og flere Gange større Areal end det hvorpaa

www.vang-hansen.dk

Fæstebrevene løde; Man finder som Exempler derpaa anførte, at 42 S. G. i Clemensker blev tilfæstet 7 Tdr. og har næsten 31 Tdr. 46 S. G. i samme Sogn blev tilfæstet 3 Tdr. og har 21 Tdr. og saaledes flere. Længere hen i Tiden blev det en Regel, at Udvisningen skete efter Opmaaling og bestemt geometrisk Maal, samt at et Kaart optoges."

Thaarups nævnte Udtalelse angaar Bortfæstninger, som efter Jordebøgernes Affattelse har fundet Sted ifølge derom ved specielle Resolutioner givne Tilladelser. I Jordebogen af 4. Oktober 1729 (Bilag B 4 og 5) findes imidlertid opført som bortfæstet til:

den 42. Selvejergaard i Clemensker Sogn
6 Td. Sædsjord og
1 „ Kløvgang,
den 46. Selvejergaard i Clemensker Sogn
8 Td. Kløvgang.

(At Thaarup for den sidstnævnte Gaard angiver Bortfæstningen til 3 i Stedet for 8 Td. skyldes formentlig Fejltryk).

Det Bevis, som Thaarup anfører for Rigtigheden af sin Udtalelse brister saaledes, idet de af ham anførte Bortfæstninger ikke er foretagne efter Udvisning af Sandemanden med tiltagne Mænd, men iværksatte i Henhold til Jordebogen af 4. Oktober 1729.

For det Tilfælde, at det maatte blive gjort gældende, at Ansættelserne i Jordebogen af 4. Oktober 1729 hidrører fra Sandemændene, skal jeg gøre opmærksom paa, at Formanden for den Kommission, som affattede Jordebogen af 4. Oktober 1729, daværende Amtmand og Kommandant paa Bornholm, Oberst West, i sin Indberetning til Rentekammeret af 8. Oktober 1729 (Bilag I 1—2) udtaler, at han for

at efterkomme Rentekammerets Ordre og faae Enhver stillet tilfreds, har tiltaget sig 2de af Øens Kaptainer og 2de Bønder af hvert Sogn, alle landkyndige gamle Mænd, og med dem i Juni og Juli Maaneder 1729 efterset Fæstejorderne efter den forrige Jordebog med dertil hørende Forretninger Sogn for Sogn „hvad een hver Bonde og Udbygger Kand være ansatt fore, om det Kunde for Rett Passere eller ej, og nøie undersøgt hvor udi een hver mente at være fornermed;"

I Indberetningen tilføjes, at enhver ved den afholdte Forretning nu er bleven oplyst og tilspurgt, om de dermed efterdags vilde og kunne være rolige og fornøiede, hvortil Alle og Enhver baade Bonde og Udbygger har givet sit „Contentum"; thi i den forrige Commission er det ikke udi Oberst Wests Formænds Tid blevet saa nøie taget i „øye mærke" som nu, hvorved Enhver, baade den Rige og den Fattige kunde paa en retfærdig Maade stilles tilfreds.

Forsaavidt det endvidere maatte blive gjort gældende, at det anførte ikke udelukker, at Sandemændene har medvirket ved Optagelsen af den første Jordebog, skal jeg tiliige bemærke, at dette bliver uden Betydning, da det af den Indberetningen (Bilag I 2) medfulgte Specifikation (Bilag K og L) fremgaar, at den i den først udarbejdede Jordebog anførte Sædsjord og Kløvgang ved den af Oberst West ledede Commission er bleven nedsat med 471 Td. og Eng til 26 Læs Hø (Bilag L 4). Ved Indtagelse af ny Jord reduceredes dog Afgangen i Sædsjord og Kløvgang fra 2650 Td. til 2308 Td. Havde Fæsterne derfor mere Jord, end de i Henhold til Jordebogen af 4. Oktober 1729 udgivne Fæstebreve lød paa, er Sandemændene uden Skyld heri, da Ansættelserne skyldes den af Oberst West ledede Kommission.

www.vang-hansen.dk

Jordebogen af 28. December 1743 er derimod efter Angivelsen paa Titelbladet udarbejdet efter Sandemændenes med tiltagne Mænds Forretninger. Af Rentekammerets Forestilling til den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G) fremgaar imidlertid, at der forud for Jordebogens Udarbejdelse har fundet en Undersøgelse Sted af en dertil udsendt Kommission, og at denne Kommission, som foran bemærket, har fundet, at der i Aarene 1729—1739 var indtaget ialt:

122 Td. $5^1/_2$ Skp. Sædsjord og
86 „ 1 „ Kløvgang,

jfr. Bilag G 3. Da Jordebogen af 28. December 1743, der paa Titelbladet angives at omfatte de siden 1729 til Udgangen af Aaret 1738 indtagne Udmarksjorder, omfatter:

170 Td. $5^3/_4$ Skp. Sædsjord,
76 „ $1^1/_2$ „ Kløvgang og
Eng til $2^1/_2$ Læs Hø,

vil det heraf fremgaa, at Sandemændenes Ansættelse er større end den efter den udsendte Undersøgelseskommissions Opgørelse skulde være.

Af de med min Skrivelse af 14. September 1907 fremsendte Oversigter over Statens bortfæstede Udmarksjorder i Aaker og Poulsker Sogne fremgaar, at Forholdet mellem det geometriske Areal og det i Fæstebrevene anførte Areal af Sædsjord og Kløvgang er det samme for Bortfæstninger i Henhold til Jordebøgerne som for Bortfæstninger ifølge de specielle Bevillinger efter de af Sandemændene med tiltagne Mænd afholdte Forretninger. Saafremt Fæsterne derfor virkelig var i Besiddelse af et Areal, der var større, end deres Fæstebreve lød paa, er det derfor ikke

berettiget at lægge Skylden herfor paa Sandemændene, da det er de udsendte kongelige Kommissioner, der har foretaget Ansættelserne for begge Jordebøgers Vedkommende. End mindre gaar det an med Thaarup at sige, at Gunst og Gave har haft sit Spil.

Naar Thaarup Side 149 (Bilag P 4) meddeler, at nogle Stykker af Udmarkerne er solgte til Ejendom paa lige Maade, samt i denne Forbindelse udtaler, at Kyndegaard i Nyker Sogn saaledes fik „Skjøde paa 8 Tdr. af Vallemark, men Strækningen udgjør $15^8/_{14}$ Tdr. Land“, maa jeg for Fuldstændighedens Skyld oplyse, at Kyndegaard i Jordebogen af 4. Oktober 1729 staar anført som tilfæstet 8 Td. Sædsjord, jfr. Bilag B 4, altsaa netop det af Thaarup anførte Areal. Jeg har ikke kunnet erholde Oplysning om, naar Udmarksjorden til Kyndegaard er solgt til Ejendom, men er den solgt samtidig med de Udmarksjorder, som blev solgt med Gaardene ved Auktionen 1744, afgiver dette en stærk Formodning om, at Lodden har haft det anførte Areal, allerede da den blev tillagt Gaarden og optaget i Jordebogen af 4. Oktober 1729.

B.

I Finansministerens Forestilling til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850 (Bilag M) fremhæves:

at i over 100 Aar har faktisk Enhver, til hvem et Fæste af den daværende Fæster var afstaaet, eller der som Arving var traadt i hans Sted, hidtil hos Amtsforvalteren paa Bornholm erholdt Fæstet fornyet for den gamle Landgilde og Indfæstning;

at der fra det forrige Rentekammers Side aldrig

www.vang-hansen.dk

gennem Revisionen er gjort Indsigelse mod denne Fremgangsmaade;

at Fæsteretten eller Adgang til at erholde Fæstet fornyet mod den hidtil svarede Landgilde og Indfæstning er vurderet til Indtægt paa Skiftet efter Fæsteren;

at Fæsteretten har af Fæsteren været pantsat, samt

at Fæsteren har i Reglen af sin Formand købt Adgangen til saaledes at faa Fæstet fornyet og altsaa vilde lide et tildels betydeligt Tab, hvis hin Anskuelse ikke skulde gives Medhold.

I Forestillingen (Bilag M) udtales endvidere:

„Denne Besiddelstagen af mere Jord har saaledes oprindeligen i Almindelighed været ulovlig; men det lader sig imidlertid nu ikke oplyse, af hvem og naar det er sket, og da de nuværende Fæstere for det meste have købt Fæsteretten, eller taget den i Arv for dens Værdi, i Forhold til det hele Areal, som Besiddelsen nu indeholder, kunne de forsaavidt siges at være in bona fide, og hvis der derfor overhovedet kunne tillægges dem Beføielse til at raade over Fæstets Overgang til anden Mand, saa kunde det synes, at de ogsaa maatte kunne raade over det ganske som det nu er, altsaa med det større Areal."

„Men Domænedirektøren gjør her opmærksom paa, at da Fæstebrevene udtrykkeligen indeholde, hvormange Tønder Land der overdrages i Fæste, saa maa Fæsteren ogsaa vide, at han i ethvert Tilfælde ei har Ret til at overdrage et større Areal til en Anden, og det er derhos bemærket, at hver Mand i den hele Række af Fæstere har haft sit Fæstebrev lydende paa et bestemt Antal Tønder Land, hvorfor ogsaa Domænedirektøren anser det for afgjort,

at Statskassen, om den end maatte være forpligtet til at forny Fæstebrevet, alene kunde være forpligtet til at lade den nye Fæster tilmaale saa mange Tønder Land som Fæstebrevet lyder paa, af den bedste Deel af Lodden, men maatte kunne tage Resten af Jorden tilbage som sin nu ledige Eiendom."

Af Afskriften Bilag E vil det imidlertid ses, at Fæstebrevene ikke lyder paa, hvormange Tønder Land der overdrages i Fæste, eller paa et bestemt Antal Tønder Land, men paa at der ved samme bortfæstes saa og saa mange Tønder Sædsjord og Tønder Kløvgang med Angivelse af Loddens Hartkorn. Domænedirektøren tager saaledes Fejl, naar han anfører, at Fæstebrevene indeholder, hvor mange Tønder Land der overdrages i Fæste, eller at Fæstebrevene lød paa et bestemt Antal Tønder Land, idet de nævnte Betegnelser, som jeg nedenfor nærmere skal paavise, ikke er synonyme eller ensbetydende. I ethvert Fald mangler der ethvert Bevis for, at de er det.

Men naar Domænedirektøren tager Fejl paa et Punkt, som netop maa erkendes for Kærnepunktet i Spørgsmaalet, er det ikke berettiget at anse hans Udtalelse som fuldgyldigt Bevis.

Hertil kommer, at det synes overset, at den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 hjemlede, at Fæstelodden skal blive ved Gaarden, naar den, som faar Gaarden, vil have den, jfr. den ovenfor citerede Overretsdom i Sagen om Gadegaardsudmarken. Herefter bortfalder nemlig ogsaa den i Forestillingen til Resolutionen udtalte Tvivl om Fæsterens Beføjelse til at raade over Fæstets Overgang til anden Mand.

www.vang-hansen.dk

C.

Jeg skal nu gaa over til at fremdrage de Omstændigheder, som godtgør, at Fæsterne var i retmæssig Besiddelse af hele det Areal, som de sad inde med.

1. Fæsterne, som havde erholdt Fæste i Henhold til Jordebøgerne af 4. Oktober 1729 og 28. December 1743 var i retmæssig Besiddelse af hele det Areal, som Fæstelodderne indeholdt, da disse af de nedsatte kongelige Kommissioner var tillagt de oprindelige Fæstere i den Udstrækning og det Omfang, som de nu var tilfæstede de sidste Fæstere, idet Ansættelsen til Sædsjord og Kløvgang samt Afgift af den Udmarksjord, som Fæsterne havde indtaget, for begge Jordebøgers Vedkommende er foretagen af de nedsatte kongelige Kommissioner, jfr. Oberst Wests Skrivelse til Rentekammeret af 8. Oktober 1729 (Bilag I 1—2), og hvad der foran under Litra A er anført om Bortfæstningerne i Henhold til Jordebogen af 28. Decbr. 1743.
2. Udtalelsen i Forestillingen til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850, at enhver, til hvem et Fæste var afstaaet, i over 100 Aar havde erholdt Fæstet fornyet for den gamle Landgilde og Indfæstning, viser ogsaa, at det er det oprindelige Fæsteforhold, der har bestaaet uforandret, idet der mellem Resolutionens Dato og Jordebøgernes Udfærdigelse er et Tidsrum af kun lidt over 100 Aar.
3. Den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 fastsatte heller ikke Fæsteafgiften af Sædsjord og Kløvgang pr. Tønde Land Sædsjord og pr. Tønde Land Kløvgang, men pr. Tønde Sædsjord og pr. Tønde Kløvgang. For Englodders Vedkommende

fastsattes Afgiften ligeledes efter det Antal Læs Hø, som kunde høstes af Engen, medens Afgiften for Skovlodders Vedkommende fastsattes efter pr. Tønde *Land* Skov, jfr. Bilag F. Side 66. Den Omstændighed, at Afgiften for Skovlodders Vedkommende fastsattes pr. Tønde Land, men for Sædsjordens og Kløvgangsjordens Vedkommende pr. Tønde Sædsjord og pr. Tønde Kløvgang tyder derfor paa, at Angivelsen Tønde Sædsjord og Kløvgang er noget andet end Tønde Land Jord geometrisk Maal.

4. Af Rentekammerets Forestilling til den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 ses det ogsaa, at Fæsterne ikke klager over Loddernes Opmaaling, men over at Udmarksjorderne er for højt takserede, jfr. Bilag F. Side 75.

   Til denne Klage bemærker Kaptajnerne Herbst og Nielsen, at Fæsterne ikke i den Anledning har billig Aarsag til at klage, dels fordi deres egne kyndige Landmænd og Herreds Betjentene har efterset Jordernes Længde, Vide og *Bonitet,* og dels fordi de ved igen at leje Jorden ud kan faa lige saa meget i Afgift deraf, som de skal betale i Afgift til Kongen, jfr. Bilag F. Side 75.

   At Udmarksjorderne er takserede efter Længde, Vide og Bonitet viser aldeles bestemt, at Klagerne ikke angaar Arealstørrelsen, men den stedfundne Ansættelse af Jordernes Taksation til Afgiftssvarelse. Ud fra dette Synspunkt bliver der ogsaa god Mening i den anden af Kaptajnerne angivne Grund for, at Afgiften ikke er sat for højt.

   Rentekammeret oplyser ogsaa i sin Erklæring om Spørgsmaalet, at Bornholms gamle Matrikul

www.vang-hansen.dk

af 1671, der var den gældende Matrikul for Bornholm indtil 1. Januar 1850, ikke er udregnet efter Jord eller Alen-Maal paa Jord, men alene efter Landgilde Species, jfr. Bilag F. Side 76.

5. I Forestillingen til den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 udtales det, at Kirkemarken i Nyker Sogn har et Areal af 1500 Tønder Land og Krummemarken i Clemensker Sogn af 1000 Tønder Land. Ifølge Jordebogen af 4. Oktober 1729 (Bilag B 4 og 6) udgør samtlige Bortfæstninger for:

   Nyker Sogn 53 Td. 3 Skp. Sædsjord, 56 Td. 3 Skp. Kløvgang,

   Clemensker Sogn 107 Td. 7 Skp. Sædsjord, 222 Td. 3 Skp. Kløvgang,

   Ruthsker Sogn 97 Td. $7^1/_2$ Skp. Sædsjord, 120 Td. Kløvgang,

   tilsammen 257 Td. $1^1/_2$ Skp. Sædsjord, 398 Td. 6 Skp. Kløvgang, eller ialt 657 Td. $7^1/_2$ Skp. Sædsjord og Kløvgang, samt Eng til $1^1/_4$ Læs Hø.

   Saafremt de anførte Arealangivelser for Kirkemarken i Nyker Sogn og Krummemarken i Clemensker Sogn er rigtige, vilde der heri indeholdes et afgørende Bevis for, at Angivelsen Tønder Sædsjord og Kløvgang er et fra det geometriske Areal vidtforskelligt Maal. Efter mit Kendskab til de faktiske Forhold antager jeg imidlertid, at der er indløbet en Fejl i Areal Angivelserne, skønt de anførte Tal stemmer med den i Rigsarkivet beroende originale Resolution og Forakterne til samme. Jeg skal derfor se bort fra det Bevis, som Forskellen imellem Ansættelserne og Angivelserne indeholder.

Derimod maa jeg gøre opmærksom paa, at Bortfæstningen af Kirkemarken i Nyker Sogn og Krummemarken i Clemensker Sogn i den først udarbejdede Jordebog er opført med 283 Td. Kløvgang (Bilag A 2, jfr. Bilag R) og i Jordebogen af 4. Oktober 1729 med 220 Td. Kløvgang (Bilag B 4—6, jfr. Bilag R). Der er altsaa en Forskel mellem Ansættelserne paa ikke mindre end 63 Td. Kløvgang. Af Oversigten Bilag R ses det, at Forskellen ikke fremkommer ved en enkelt eller enkelte Nedsættelser, men at Nedsættelserne fordeler sig forholdsmæssigt paa samtlige Bortfæstninger. Af Oberst West's Specifikation over de af den kongelige Kommission foretagne Nedsættelser fremgaar, at disse ikke motiveres ved, at Arealet findes urigtigt opmaalt, men udelukkende ved disse Markers slette Beskaffenhed. Motiveringen lyder nemlig saaledes:

For Nyker Sogns Vedkommende:

„Disse 6 af Nøcher Sogn Svarer deris andeel for Clemmends Kirke mark det er een Misserabel Mark, der voxer hverken græs eller Lyng Saa dend icke kand regnes for Kløvgang, hvorfore de faar have denne forlindring."

For Clemensker Sogns Vedkommende:

„Disse af Clemmendscher Sogen Svarer af Kirke marken, som er een Misserabel udmark, der voxer intet Lyng og meget lidet græs, saa det ej kand regnes for Kløvgang, hvorfor Participanterne umuelig kand Svare til det de ere ansatt fore,"

„Krummemarken er af lige Beschaffenhed som Kirkemarken, bægge Skarn, saa de ej kand Svare saa høyt som de ere ansatt fore,"

www.vang-hansen.dk

For Ruthsker Sogns Vedkommende:
„Disse af Rytsker Sogen svarer deris andeel af dend misserabel Krumme mark, og finder jeg dette at være alt for høyt satt,“
jfr. Bilag L 3—4.

6. Den aarlige Afgift af Sædsjorden er ved den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 bestemt til 6 Skp. Havre pr. Tønde Sædsjord. Denne Bestemmelse er ikke alene med minutiøs Nøjagtighed gennemført i Jordebøgerne af 4. Oktober 1729 og 28. December 1743, jfr. Bilag B og C, men ogsaa ved de Bortfæstninger, som i de følgende Halvhundrede Aar fandt Sted ifølge specielle Bevillinger. Naar det nu erindres, at der næppe er nogen Landsdel i Danmark, hvor Jordens Beskaffenhed skifter saa hyppigt og pludseligt samt er saa forskellig som paa Bornholm, jfr. Thaarup S. 98, 128 og 129—130 (Bilag P 1—2), synes det lidet antageligt, at Afgiften skulde være sat til det samme, hvad enten den paagældende Lod var af god eller daarlig Beskaffenhed, særlig naar Hensyn tages til den Omhu, der er anvendt paa Sagens Ordning og Gennemførelse. Det synes lidet rimeligt, at Afgiften for tvende Lodder af samme Størrelse vilde være bestemt til lige meget for hver Lod, naar Lodderne til Eks. var af saa forskellig Beskaffenhed, at man ved at benytte Nutidens Værdimaal vilde have ansat den ene til Taksten 10 og den anden til Taksten 4.

Tillægsafgiften efter Resolutionen af 6. Maj 1850 blev ogsaa kun fastsat til 3 Skp. Havre pr. Tønde opdyrket Land af det Areal, som Fæsterne besad udenfor Fæstebrevene, jfr. Redegørelsen Side 8.

7. Af Rentekammerets Forestilling til den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 fremgaar, at mange Gaarde paa Bornholm 30 Aar forud for Fæsteafgiftens Fastsættelse laa øde, jfr. Bilag F, Side 60. Naar det nu erindres, at der af de bornholmske Gaarde, hvad enten de var Selvejergaarde eller Fæstegaarde, ikke svaredes andre Skatter og Afgifter end kongelige Skatter og den i Jordebogen af 16. Juli 1696 fastsatte Landgilde, og at Skatterne og Landgilden af de bornholmske Gaarde tilsammen var langt lavere end de kongelige Skatter af Bøndergaarde i det øvrige Danmark, maa vel ogsaa en aarlig Afgift af 6 Skp. Havre pr. Td. Sædsjord efter Datidens Forhold anses for en meget høj Afgift af de heromhandlede Jorder, naar 1 Tønde Sædsjord skulde anses for at være det samme som 1 Tønde Land geometrisk Maal. Oberst West's Specifikation over de af den kongelige Kommission foretagne Nedsættelser indeholder nemlig i Slutningen en Bemærkning om, at de paagældende Jorder var af saa tarvelig Beskaffenhed, at naar de var dyrkede i fire Aar, maatte de hvile i fire Aar, jfr. Bilag L 4. Ifølge Rentekammerets Forestilling til den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 udtaler Oberst West endvidere, at Sædsjorden ikke kan regnes for andet end Havrejord, jfr. Bilag F, Side 61. Om hvad der tidligere forstodes ved Havrejord indeholder Thaarups Beskrivelse forskellige Oplysninger, hvorom henvises til Bilag P 2—3.

8. Oberst West's Specifikation (Bilag L) over de af den kongelige Kommission foretagne Nedsættelser indeholder ogsaa et aldeles uomstødeligt Bevis for,

www.vang-hansen.dk

at 1 Tønde Sædsjord er noget andet end 1 Tønde Land geometrisk Maal. De ved Specifikationen, der omfatter en Nedsættelse i Afgiften af 116 Td. $1^1/_4$ Skp. Havre og 21 Lpd. $1^1/_4$ Pd. Smør, jfr. Bilag K og Forestillingen til den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G 3), foretagne Nedsættelser fremkommer nemlig ikke ved, at Loddernes Ansættelse er forandret fra Sædsjord til Kløvgang, idet begge Arter af Afgifterne er blevet nedsatte.

Ifølge den først udarbejdede Jordebog var Fæstelodderne opført til 2650 Td. $2^1/_2$ Skp. Sædsjord og Kløvgang samt Eng til $56^1/_4$ Læs Hø, jfr. Bilag A 3 og Bilag K. Den af Kommissionen foretagne Nedsættelse udgjorde iflg. Bilag K og Bilag L 4 471 Td. 1 Skp. Sædsjord og Kløvgang og Eng til 26 Læs Hø, altsaa en forholdsvis ret betydelig Part af det hele. Ved ny indtagen Jord og Forbedring tilkom imidlertid 156 Td. Sædsjord og Kløvgang, saaledes at Nedsættelserne derved reduceredes til 315 Td. Sædsjord og Kløvgang. Forskellige Uoverensstemmelser medførte imidlertid en yderligere Reduktion af 27 Td. $^1/_2$ Skp. Sædsjord og Kløvgang, jfr. Bilag K.

Nedsættelserne motiveres imidlertid ikke ved, at Arealet er for højt ansat, men afset fra nogle Rettelser af indløbne Fejl i den først udarbejdede Jordebog udelukkende ved, at der paa Grund af Loddernes Beskaffenhed ikke kan svares en saa høj Afgift af samme, som i den første Jordebog er indført.

Naar Afgiften af den anførte Grund nedsættes, reduceres Ansættelsen til Sædsjord og Kløvgang

nøjagtig i samme Forhold. Andet eller bedre Bevis behøves ikke for, at Ansættelserne til Sædsjord og Kløvgang ikke er et bestemt geometrisk Areal, men et takseret Areal, eller et Areal, der til Afgiftssvarelse er takseret til at udgøre saa og saa mange Tønder Sædsjord eller Kløvgang. I Opgørelsen Bilag K siges det ogsaa, at det i den først udarbejdede Jordebog opførte Areal er *„taxeret“* til 2650 Td. $2^1/_2$ Skp. Sædsjord og Kløvgang.

I Specifikationen findes ogsaa flere Eksempler paa, at Størrelsen af Arealet forandres ved Omsætning fra Sædsjord til Kløvgang og omvendt. Saaledes er for:

Hans Jensen i Ipsker Sogn (Bilag L 2) 2 Skp. Sædsjord omskrevet til 1 Td. Kløvgang.

Hans Nielsen i Ipsker Sogn (Bilag L 2) 4 Skp. Sædsjord omskrevet til 1 Td. Kløvgang.

Jens Knudsen i Aaker Sogn (Bilag L 2) 2 Td. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord.

Hans Nielsen i Vestermarie Sogn (Bilag L 2) 2 Td. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord.

Weidick Haagensen i Olsker Sogn (Bilag L 4) 4 Td. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord.

9. At Fæstejorderne var overdraget Fæsterne med det i Fæstebrevene angivne Areal Sædsjord og Kløvgang i Henhold til Jordebøgerne af 4. Oktober 1729 og 28. December 1743 og ikke ifølge senere Tilmaalinger af Sandemændene viser den med mit Brev af 14. September 1907 fremsendte Oversigt over Statens bortfæstede Udmarksjorder i Poulsker Sogn. Af bemeldte Oversigt fremgaar nemlig, at de Fæstelodder, som er indtaget efter Jordebøgernes Affattelse, for Poulsker Sogns Vedkommende

www.vang-hansen.dk

indskrænker sig til 2, nemlig en Lod af Areal 2680 □ Alen og en Kaalhaveplads, den sidste ansat til en Afgift af $^1/_2$ Pd. Smør. Det geometriske Areal for denne Kaalhaveplads er anført under et sammen med en Fæstelod paa 1 Td. 4 Skp. Sædsjord og udgør for bemeldte Lod og Kaalhaveplads $3^4/_{14}$ Tønder Land. Det maa imidlertid være selve Fæstelodden, der har den væsentligste Del af dette Areal, da det af mangfoldige Angivelser fremgaar, at saadanne Kaalhavepladser kun indeholder et Areal af nogle faa Hundrede □ Alen.

Oversigten viser dernæst, at Fæstelodderne kun udgjorde 7 Td. 7 Skp. Sædsjord og 3 Td. $3^1/_2$ Skp. Kløvgang, eller ialt 11 Td. $2^1/_2$ Skp. Sædsjord og Kløvgang, medens Loddernes geometriske Areal er 33 Tønder Land eller omtrent det tredobbelte. I det geometriske Areal er endda ikke medregnet Arealet for tvende Fæstelodder paa tilsammen 1 Td. 1 Skp. Sædsjord, idet disse Lodder er matrikuleret sammen med andre Lodder, hvorfor disse 2 Lodder er holdt udenfor Opgørelsen af det geometriske Areal.

For saa vidt det maatte blive gjort gældende, at bemeldte Oversigt ikke omfatter samtlige bortfæstede Lodder, men kun et enkelt Sogn og endda et af de mindre Sogne, skal jeg gøre opmærksom paa, at Øen kun har 15 Sogne, og at det af den med mit fornævnte Brev fremsendte Oversigt for Aaker Sogn, der er et af Øens største Sogne, fremgaar, at Forholdet er ganske det samme for dette Sogn. Jeg har imidlertid foretrukket at henvise til Forholdene for Poulsker Sogns Vedkommende, da det ved Udarbejdelsen af Oversigten for Aaker

Sogn ikke har været mig muligt paa Grund af manglende eller ufuldstændig Jordebogs Betegnelse i alle Tilfælde at anføre de forskellige Fæstelodder ved den Ejendom, som de vedkommer, men Sammenstillingen er dog gennemført for det overvejende Antal Fæstelodders Vedkommende. For Poulsker Sogn er Oversigten derimod fuldstændig nøjagtig.

Den fornævnte Oversigt er ikke mangfoldiggjort. Medfølgende Afskrifter af Jordebogen af 4. Oktober 1729 (Bilag B 2—3), Jordebogen af 28. December 1743 (Bilag C 2), Amtstuens Fortegnelse (Bilag D 1), jfr. Oversigten Bilag Q, viser imidlertid Rigtigheden af de af mig anførte Angivelser, alene med Undtagelse af det geometriske Areal, der er taget af en bekræftet Udskrift af Matrikulens Arealberegning.

10. Den i den foran citerede Overretsdom i Sagen om Gadegaardsudmarken af 6. December 1852 ommeldte Fæstelod, der var tilfæstet Ejeren af Store Gadegaard i Vestermarie Sogn i Henhold til Rentekammerets Resolution af 30. Juni 1781, var en Fæstelod paa $^1/_2$ Td. Sædsjord. Den indeholdt imidlertid et geometrisk Areal af $2^2/_{14}$ Tønder Land. Man har altsaa paa den Tid endnu godt kendt eller vidst Besked med, at et Areals Ansættelse til Sædsjord ikke faldt sammen med det geometriske Areal.

Bortfæstningen er imidlertid i dette Tilfælde iværksat efter Sandemandens med tiltagne Mænds Skønnende eller Tilmaaling, saa den Mulighed jo her er tilstede, at Fæsteren virkelig har faaet tilmaalt mere, end hans Fæstebrev kom til at lyde paa.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Der haves imidlertid Eksempler paa, at Rentekammeret ligeledes paa hin Tid gik ud fra, at et Areals Ansættelse til Sædsjord ikke faldt sammen med det geometriske Areal.

I Henhold til Rentekammerets Resolution af 30. Marts 1789 er saaledes efter den i Jordebogen af 1743 indførte Fortegnelse bortfæstet til Jørgen Hansen Jephta paa 22. og 23. Vornede Hus i Østermarie Sogn et Stykke Jord 102 Favne i Længden og 76 Favne i Breden, ansat til 1 Td. 3 Skp. Sædsjord og aarlig Afgift 1 Td. Havre. 102 Favne eller 306 Alen gange 76 Favne eller 228 Alen giver imidlertid et Areal paa 69768 Kvadratalen ($4^{13768}/_{14000}$ Tønder Land).

I Henhold til Rentekammerets fornævnte Resolution er efter den i Jordebogen af 1743 indførte Fortegnelse endvidere bortfæstet til Jep Hellesen i Knudsker Sogn en Plads paa 70000 Kvadratalen, ansat til 2 Td. Sædsjord og 2 Td. Kløvgang og til en aarlig Afgift af 1 Td. 4 Skp. Havre og 4 Pd. Smør. 70000 Kvadratalen bliver imidlertid 5 Tønder Land.

Der er Mulighed for, at der ved Gennemsyn af Bilagene til de Resolutioner, hvorved Rentekammeret Tid efter anden har bevilget de i Aarenes Løb iværksatte specielle Bortfæstninger, vilde kunne fremdrages flere Eksempler paa, at Rentekammeret ligeledes har været indforstaaet med, at et Areals Ansættelse til Sædsjord eller Kløvgang ikke faldt sammen med det geometriske Areal. En Undersøgelse af alle de herhen hørende Aktstykker vil imidlertid være et næsten uoverkommeligt Arbejde.

11. Fæstebrevene lyder ikke alene paa, hvor megen Sædsjord eller Kløvgang eller Sædsjord og Kløvgang i Forening, der tilfæstes Bonden eller Udbyggeren, men tillige paa det Hartkorn, som Fæstelodden er ansat til i de Tilfælde, hvor Fæstelodden er ansat til Hartkorn, jfr. Afskriften af Fæstebrevene (Bilag E) og Amtstuens Fortegnelse over Fæstejorderne (Bilag D). Det i Fæstebrevene anførte Hartkorn er Fæstejordernes Hartkorn efter den gamle Matrikul af 1671, der findes omtalt i Forestillingen til den kongelige Resolution af 20. Juli 1726 (Bilag F Side 73 og 76).

I den fra 1. Januar 1850 indførte nye Matrikul for Bornholm staar Fæstelodderne ikke alene opførte for Loddernes nye Hartkorn, men det tilsvarende gamle Hartkorn staar ligeledes anført for hver enkelt Lod.

Den nævnte Anførelse viser derfor, at det Areal, som svarer til det nye Hartkorn, ogsaa maa svare til det gamle Hartkorn. Fæstelodderne indeholdt imidlertid netop det Areal, som det i Matrikulen anførte nye Hartkorn udviste.

I Dokumenter om faste Ejendomme udenfor København har Hartkornsangivelsen den Betydning, at man efter samme ved Hjælp af Matrikulens Dokumenter (Kort og Arealberegninger) kan bestemme Ejendommens Udstrækning og Arealindhold. Man tør vel derfor gaa ud fra, at Angivelsen i Fæstebrevene af Loddernes Hartkorn har den Betydning, at Lodden har det Areal, som den nye Matrikul angiver for Lodden efter det nye og gamle Hartkorn.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

12. Ved Fæstebrevene var den sidste Fæster tilfæstet Fæstelodden med den Udstrækning Lodden da havde, altsaa med det hele Areal. Den sidste Fæster var saaledes i retmæssig Besiddelse af Fæsteloddens hele Areal.

D.

Som tidligere bemærket havde Fæsterne efter den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 (Bilag G 5—6) en Fortrinsret til at erholde Fæste paa Lodderne for den tidligere fastsatte Afgift, idet Lodden ikke maatte bortfæstes til andre, men skulde blive ved Gaarden, naar den, som faar Gaarden, vil have den. Desuagtet fastsatte § 11 i Instruksen for Udmarkskommissionen af 31. Maj 1850 (Bilag N), at det skulde betydes hver Fæster, som ikke vilde modtage Arvefæste paa den gamle Fæstelod paa de tilbudte Vilkaar, at Statskassen ved Fæsteledighed vilde bringe det til „Afgjørelse ved Rettergang, om samme ei er beføiet til frit at bortfæste den ledige Fæstejord, eller dog i det mindste den Del af samme, som er udenfor Fæstebrevet, og forsaavidt slig Ret af Domstolene tilkjendes Statskassen; vil da den til samme tilbagefaldne Jord blive bortarvefæstet ved offentlig Auktion.“

Det nævnte Paabud i Instruksen blev af Udmarkskommissionen bragt til Udførelse paa den Maade, at Kommisssionen lod de Fæstere, som udeblev fra Kommissionens Møder, ved Stævningsmændene, altsaa i Procesformerne, tilkendegive, at Fæsterne, „saafremt de ikke enten selv eller ved Fuldmagt lade møde for sig, antages de uvillige til at indgaa paa Regjeringens Forslag til Fæsteforholdets Afløsning med Arvefæste, og de ville derfor udsætte sig for, at

Domænedirektoratet foranlediger Retssag anlagt imod dem, i hvilken Sag, blandt andet, vil blive nedlagt Paastand om, at Staten kendes berettiget, naar Fæsteledighed indtræder, til frit at disponere over den Lod, som er udlagt som Fæstelod. Dersom Domstolene give denne Paastand Medhold, vil Fæstelodden ved indtrædende Fæsteledighed ufravigeligen blive stillet til Bortarvefæstning ved offentlig Auktion uden nogen fortrinsvis Adgang for Gaardeieren eller den, til hvem den nuværende Fæster maatte have ønsket at overdrage sin Fæsteret.“, jfr. ogsaa Redegørelsen Side 7 og 8.

Af Bilag O fremgaar, at Tilkendegivelsen blev rettet ikke alene til Gaardmændene, men ogsaa til Udbyggerne. Disse sidste vilde være blevet meget uheldigt stillede ved at nægte at modtage Arvefæste paa de tilbudte Vilkaar i Tilfælde af Fæsteloddernes Inddragelse ved Fæsteledighed, idet Fæstelodderne var bebyggede med Huse, som var Fæsternes Ejendom, jfr. ogsaa Redegørelsen Side 4. Ved Fæsteloddernes Inddragelse vilde Udbyggerne derfor være gaaet tabt af den Værdi Husene havde, idet Husenes Salg til Nedbrydning kun vilde have udbragt en meget ringe Brøkdel af den Værdi, som Husene havde for Besidderne af Lodderne.

Størsteparten af Fæsterne indgik ogsaa paa at modtage Arvefæste paa de tilbudte Vilkaar. Der var imidlertid en enkelt Fæster, der nægtede at indgaa paa Arvefæsteforholdet, nemlig Ejeren af Store Gadegaard i Vestermarie Sogn, hvorfor Kammeradvokaten paa Embeds Vegne anlagde Sag imod ham til at høre Staten kendt berettiget til, naar den $^1/_2$ Td. Sædsjord, hvorpaa Gaardejerens Fæstebrev lød, bliver

www.vang-hansen.dk

fæsteledig, at disponere derover paa hvilken Maade, samme maatte finde passende, samt at Gaardejeren derhos tilfindes at fravige det Areal, som den til hans Gaard benyttede Fæstelod udgjorde mere end $^1/_2$ Td. Sædsjord eller $^1/_2$ Td. Land geometrisk Maal, subsidiært at Gaardejeren i alt Fald paalægges af det større Areal at svare Indfæstning og sædvanlig aarlig Afgift. Ved Underretten blev Gaardejeren imidlertid frifunden for Kammeradvokatens Tiltale og samme Udfald fik Sagen for Overretten, for hvilken Underretsdommen blev indanket, ved den af Overretten den 6. December 1852 afsagte Dom (Bilag T).

Den paagældende Fæstelod henhørte til de Lodder, som i Henhold til Rentekammerets specielle Bevillinger var tilfæstede Brugerne. Lodden var nemlig tilfæstet Ejeren af den 43. Selvejergaard, Store Gadegaard i Vestermarie Sogn i Henhold til Rentekammerskrivelse af 30. Juni 1781 og den var senest tilfæstet Ejeren af den nævnte Gaard ved Fæstebrev af 31. Januar 1839.

Dommens Resultat er dels støttet paa, at Bestemmelsen i den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 Nr. 2 ogsaa maatte komme til Anvendelse paa en Bortfæstning, som var iværksat i Henhold til Rentekammerets Resolution af 30. Juni 1781, dels paa, at hele det Areal, som Lodden indeholdt, maa antages i sin Tid at have været Genstand for Overdragelse til Gaardejeren ved Fæstebrevet, og at Gaardejeren altsaa heri havde tilstrækkelig Hjemmel for Loddens uforstyrrede Besiddelse, selv om det maatte anses for givet, at den udgør mere end $^1/_2$ Td. Sædsjord.

Det gøres imidlertid gældende, at der var særlige Forhold tilstede ved det nævnte Fæsteforhold, saaledes at Dommen ikke kunde være afgørende for andre Tilfælde, jfr. Redegørelsen Side 10. Der var ganske rigtig i dette Tilfælde særlige Forhold tilstede, idet det ved Rentekammerets fornævnte Skrivelse af 30. Juni 1781 var bevilget, at Gadegaards Udmarken, der var en isoleret Udmark, til hvilken de tilgrænsende Gaarde havde fælles Brugsret, indtil det ved Rentekammerets fornævnte Skrivelse blev bestemt, at denne Udmark — med Undtagelse af et Stykke, som en Udbygger havde i Brug — skulde deles imellem de tilstødende 11 Gaarde, og enhver af disse skulde tilfæstes sit Stykke for en passende aarlig Afgift, i hvilken Anledning det derfor blev paalagt Amtsforvalteren at foranstalte den i saa Henseende fornødne Forretning og Taksation. De særlige Forhold ved bemeldte Bortfæstning er altsaa, at det er givet, at Brugerne blev tilfæstede hele Udmarken, skønt Udmarkens geometriske Areal var nogle Gange større end det Areal af Sædsjord og Kløvgang, hvortil Udmarken blev takseret. Dommens Resultat støttes imidlertid ikke herpaa, men som foran anført paa, at hele Arealet maa antages i sin Tid at have været Genstand for Overdragelse til Gaardejeren ved Fæstebrevet. Naar det i Redegørelsen Side 10 fremhæves, at Processens Udfald væsentlig var begrundet i en særlig Rentekammer Resolution af 30. Juni 1781 angaaende Gadegaardsudmarken, er dette ikke ganske korrekt, idet Dommen statuerer, at den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 kommer til Anvendelse ogsaa paa en Bortfæstning, som er iværksat i Henhold til Rentekammerets Resolution af 30. Juni 1781.

Konsekvensen af Dommen bliver saaledes, dels at den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 kommer

www.vang-hansen.dk

til Anvendelse ikke alene paa de i Henhold til Jordebøgerne af 4. Oktober 1729 og 28. December 1743 foretagne Bortfæstninger, men ogsaa paa de i Henhold til Rentekammerets særlige Bevillinger foretagne Bortfæstninger, altsaa paa samtlige Bortfæstninger, dels at Staten maa tage Følgerne af de i Henhold til de af Sandemændene med tiltagne Mænd foretagne Forretninger, selv om der ved disse Forretninger er blevet udvist Brugerne mere Jord, end Fæstebrevene lød paa.

E.

Ved Fæstebrev af 7. Januar 1824, tinglæst inden Bornholms Sønder Herreds Ting den 9. Marts 1824 (Bilag S), bortfæstede Amtsforvalteren for Bornholm paa Kongens Vegne „til den 10, 11, 12 og 22de Udbygger paa Smaalyngen i Aaker Sogn John Pedersen 15 Td. 1 Skp. Sædsjord og 1 Td. 4 Skp. Kløvgang, ansat til $32^{12}/_{14}$ Tønder Land geometrisk Maal og til Hartkorn 1 Td. 1 Fdk., som Peder Johnsen sidst i Fæste havde, men ved Bevis af 29. December 1823 til Fæsteren har afstaaet“ for en aarlig Afgift af Havre 11 Td. 2 Skp. 3 Fdk. og Smør 3 Pd. Ved Arvefæste- og Skødebrev af 10. Maj 1858, tinglæst den 5. August s. A. blev den Fæstelod, der i Arvefæstebrevet er betegnet Matr. Nr. 163, med Hartkorn 3 Td. 4 Skp. 3 Fdk. $1^{3}/_{4}$ Alb., og som efter det Arvefæstebrevet vedhæftede Kort indeholder $32^{6}/_{14}$ Tønder Land geometrisk Maal, overdraget John Pedersen i Arvefæste for en aarlig Arvefæsteafgift til Statskassen fra 1. Januar 1858, saalænge han lever og besidder Lodden, af 11 Td. 2 Skp. 3 Fdk. Havre og 3 Pd. Smør, hvorimod der ved hans Død, eller naar Lodden forinden gaar over i andres Besiddelse, bliver at udrede

en aarlig Afgift af 16 Td. 4 Skp. 3 Fdk. Havre og 3 Pd. Smør. Ved Arvefæstebrevet blev Rekognitionen ved Ejerskifte derhos fastsat til 32 Rdl.

Naar Fæsteren ikke havde mere Jord end hans Fæstebrev lød paa, skulde der efter Reglerne for Bortarvefæstningen i Henhold til Resolutionen af 6. Maj 1850 tilbydes ham Arvefæste paa den tidligere Fæstejord uden Købesum, uden Forhøjelse i Afgift eller Rekognition, jfr. Redegørelsen Side 8. Desuagtet har Udmarkskommissionen af 6. Maj 1850 paalagt den fornævnte Ejendom en Tillægsafgift af 5 Td. 2 Skp. Havre, skønt Loddens geometriske Areal ikke var større, end hans Fæstebrev udtrykkelig lød paa.

Som tidligere bemærket er den nævnte Fæstelod bortfæstet til John Pedersen for den i Fæstebrevet angivne, i Jordebogen af 4. Oktober 1729 anførte Afgift med Rentekammerets Tilladelse i Skrivelse af 15. November 1823. Af de Rentekamret i den Anledning forelagte Oplysninger fremgik, at Fæstelodden havde det i Fæstebrevet angivne geometriske Areal. Det skyldes altsaa ikke nogen Vilkaarlighed fra Amtsforvalterens Side, at Fæsteloddens geometriske Areal er anført i Fæstebrevet med $32^{12}/_{14}$ Tønder Land.

F.

Ved foranstaaende og de medfølgende Bilag mener jeg at have godtgjort, at det ikke er med Rette, at de gamle Fæstelodder er paalagt en Tillægsafgift som Betingelse for deres Overdragelse i Arvefæste, da Fæsterne efter den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 havde Ret til at beholde Fæstelodderne for den tidligere Afgift, og denne Ret ifølge Resolutionen gik over paa Efterfølgerne i Besiddelsen. I ethvert Fald

www.vang-hansen.dk

mener jeg, at den Omstændighed, at Loddernes geometriske Areal var større end det Areal af Sædsjord og Kløvgang, som Fæstebrevene lød paa, ikke efter Reglerne for Bortarvefæstningen i Henhold til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850 berettigede til at paalægge nogen Tillægsafgift, da de nævnte Betegnelser ikke er synonyme, og det derfor ikke er godtgjort, at Fæsterne havde mere Jord end Fæstebrevene lød paa, jfr. ogsaa Finansministerens Udtalelse i Forestillingen til den kongelige Resolution af 6. Maj 1850 (Bilag M) „da de nuværende Fæstere for det meste have kjøbt Fæsteretten, eller taget den i Arv for dens Værdi, i Forhold til det hele Areal, som Besiddelsen nu indeholder, kunne de forsaavidt siges at være in bona fide, og hvis der derfor overhovedet kunde tillægges dem Beføielse til at raade over Fæstets Overgang til anden Mand, saa kunde det synes, at de ogsaa maatte kunde raade over det ganske som det nu er, altsaa med det større Areal.“ Den kongelige Resolution af 28. Juli 1739 indeholder imidlertid netop Hjemmel til Fæsteloddens uforandrede Overgang til Efterfølgerne i Besiddelsen, og den Forudsætning for Finansministerens Opfattelse, som han nærer Tvivl om er tilstede, viser sig saaledes virkelig at eksistere.

Sluttelig skal jeg bemærke, at det var Staten, der havde Bevisbyrden for, at Fæsterne besad mere Jord, end Fæstebrevene lød paa, men noget Bevis for, at saadant var Tilfældet, foreligger ikke, og kan sikkert heller ikke præsteres. Det modsatte er tvertimod godtgjort ved de Oplysninger, som jeg har fremdraget.

Rønne, den 12. Juni 1908.

Betræffende Bornholm afgav den samlede Kommission derefter følgende

Betænkning:

For ved Selvsyn at danne sig et Billede af de bornholmske Arvefæsteejendomme, særlig de „tillagte“ Lodders nuværende Tilstand, jfr. ovenfor Side 139 ff.,*) har Kommissionen den 29. og 30. Juli 1907 besøgt Bornholm og besigtigede først den saakaldte Arnager Lyng i Nylarsker Sogn. Denne „tillagte“ Lod, der under Matr.-Nr. 73 a og 73 b er skyldsat for Hartk. henholdsvis 2 Skp. 1 Fd. 1 Alb. og 1 Fd. 1 Alb., er ved Arvefæsteskøde af 14. Maj 1851, paategnet 28. Oktober 1863, overdraget til Arnager Byes Beboere mod en aarlig Arvefæsteafgift af 12 Td. Havre, hvilken Afgift efter den i Henhold til Lov af 9. December 1871 foretagne Ombonitering den 24. Juni 1873 er nedsat til 7 Td. 2 Skp. 1 Otk. Havre. Selv en saadan nedsat Afgift kan imidlertid næppe udredes af Jorderne, thi disse er ganske utjenlige til Opdyrkning, eftersom den jernholdige Al ligger nær op til Overfladen og kun er dækket af et tyndt, grus- og sandblandet Overlag. Paa en Del af Arealet have Arnagers Beboere — uden Tilskud fra nogen Side — plantet Naaletræer, men Bevoksningen vil som Følge af Jordens tarvelige Beskaffenhed ikke ret trives, og der vil hengaa lang Tid, førend der kan paaregnes nogen Indtægt af Beplantningen. Hist og her findes Pletter, dækkede med tarveligt Græs, men hele det øvrige Areal henligger — som ved Arvefæstets Stiftelse — bevokset med kort Lyng. Under disse Omstændigheder kunne Arnagers Beboere ikke have og

*) Sidetallene henviser til Arvefæstekommissionens Betænkning.

www.vang-hansen.dk

have ingensinde havt nogen Indtægt af Jorderne, bortset fra en Bruttoindtægt af Græsvæksten paa 10 à 20 Kr. i enkelte Aar.

Dernæst besaa Kommissionen en Række Arvefæstehuse med „tillagte" Lynglodder, dels paa den saakaldte Smaalyng i Pedersker og Aaker Sogne, dels ved Højlyngen i Aaker Sogn, og en Strækning af den sydlige Del af selve Højlyngen.

Under Jorderne paa Smaslyngen i Pedersker og Aaker Sogne strækker sig et Sandstenslag, der paa sine Steder rager helt frem i Overfladen, og paa saadanne Steder er Jorden selvfølgelig udyrkelig. Iøvrigt bestaar Overfladen af ganske let, men villig Muldjord, og Jorderne ere nu ved Mergling og mange Aars Bearbejdelse og Drift i god Kultur og kunne med rigelig Nedbør give et godt Udbytte, medens dette vil lade en Del tilbage at ønske i tørre Somre, da Sandstenslaget flere Steder ligger højt oppe, og det tynde Muldlag ikke er i Stand til at modstaa Tørke.

Under Højlyngen strækker sig et Granitstenlag, der ret hyppigt naar helt op i Overfladen. Højlyngsjorderne ere i det hele af ringere Beskaffenhed end de ovenfor beskrevne Jorder paa Smaalyngen. Overfladen bestaar af et 4—6 Tommer, stærkt sandblandet Muldlag, hvorunder der findes et Lag rødt Grus eller Sand, medens Jordlaget længere nede er mere lerblandet. De opdyrkede Lodder af Højlyngen kunne dog under gunstige Vejrforhold yde en god Afgrøde; men dette skyldes uden Tvivl for en væsentlig Del det meget store Arbejde, som Arvefæsterne i Tidernes Løb have udført for at faa de oprindelig ret værdiløse Jorder i den nuværende Drift.

Endvidere besigtigede Kommissionen forskellige Lynglodder, der vare tillagte Huse i Nyker og Vestermarie Sogne. Boniteten af Udmarksjorden i Nyker Sogn er meget tarvelig og langt ringere end ovennævnte, fra Højlyngen indtagne Udmarkslodder i Aaker Sogn. Overgrunden bestaar af sand- og grusblandet Jord, hvorunder der findes et Lag rødt Melsand med Granitstens Underlag, saa at Afgrøden selv under gunstige Vejrforhold vil blive tarvelig. I Vestermarie Sogn ere de Udmarksjorder, der ligge nærmest ved Nyker Sogn, af samme daarlige Beskaffenhed som Lodderne i sidstnævnte Sogn. De øvrige Udmarksjorder ere nærmest at stille i Klasse med de i Aaker Sogn fra Højlyngen indtagne Lodder, dog at Fremspringet af Grundklippen her viser sig hyppigere og i større Udstrækning end i Aaker. Det blev forklaret, at Stykker af heromhandlede Jorder oprindelig havde været saa stenfyldte, at Rydningen havde været meget bekostelig, og endnu den Dag i Dag ere de opdyrkede Jorder stenfyldte i Overfladen og mindre Strækninger henligge uopdyrkede, fordi Stenrydningen ikke har kunnet svare Regning.

Endelig besaa Kommissionen forskellige Lynglodder, der vare tillagte Arvefæstegaarde i Nylarsker, Vestermarie og Aaker Sogne. Paa enkelte Steder ligger her et Skiferlag saa højt oppe, at gentagne Forsøg paa Jordens Opdyrkning have vist sig frugtesløse eller kun givet et tarveligt Resultat, saa at enkelte Lodder endnu henligge bedækkede med Lyng eller magert Græs. Men iøvrigt ere disse Lodder ved Mergling, Dræning og Gødning nu bragte i fortrinlig Kultur og kunne under gunstige Vejrforhold yde en udmærket Afgrøde.

Naar nu det Spørgsmaal opkastes, om der ved Indgaaelsen af de oprindelige Kontrakter, der danne

www.vang-hansen.dk

Grundlaget for heromhandlede Arvefæsteforpligtelser, i nogensomhelst Henseende af Staten eller dens Repræsentanter er udøvet Uret eller blot udvist Ubillighed mod Arvefæsterne, da maa det jo først og fremmest betragtes som anerkendt fra alle Sider, at Udmarkskommissionen ved Boniteringen af de *„tillagte“* raa Jorder ansatte disses Værdi ikke blot efter det Udbytte, paagældende Jorder efter deres Beskaffenhed paa Vurderingstiden kunde give, men tillige efter det Udbytte, Jorderne i opdyrket Stand antoges at kunne yde. Og da nu Arvefæsteafgiften blev fastsat efter denne Beregning af Jordens Værdi, bleve Afgifterne selv med den for de første Aar indrømmede Afgiftsmoderation noget højere end ret og billigt var efter Jordernes daarlige Beskaffenhed ved Arvefæsteforholdets Stiftelse. Det er jo netop paa dette Punkt, at Loven af 9. December 1871 tager Sigte, naar den bestemmer, at de i Medfør af Resolutionen af 6. Maj 1850 underhaanden bortarvefæstede, uopdyrkede Udmarksjorder skulle omboniteres. Kommissionen ser imidlertid ikke rettere, end at denne Ombonitering ikke fuldt ud har udjævnet og ikke har kunnet udjævne det berørte Misforhold. Det ideale Maal havde været at udfinde den Værdi, Jorderne oprindelig havde havt ved Overtagelsen. Men en saadan Opgave var selvfølgelig, efter at der var gaaet over 20 Aar, ganske umulig, og Værdien maatte efter Sagens Natur udfindes efter den Tilstand, hvori Jorderne i Vurderingsøjeblikket forefandtes. Men heraf blev Følgen den, at alle de Forbedringer, Jorderne var undergaaede ved Ejerens Flid, ved hans Arbejde og ved gjorte Bekostninger medførte en Forhøjelse af Vurderingssummen, hvorfor særlig kun den Arvefæster, der lidet

eller intet havde gjort ved sine Jorder, fik Adgang til Nedsættelse og saaledes høstede Fordel af Omboniteringen, medens den flittige og stræbsomme Arvefæster intet opnaaede. Saaledes har Lov af 9. December 1871 ikke fuldt ud raadet Bod paa den overfor de oprindelige Arvefæstere udviste Ubillighed ved Fastsættelsen af Afgifterne af de „tillagte“ Jorder.

Hvad dernæst *Tillægsafgiften* angaar, fremgaar det af foranstaaende, jfr. særlig Side 149—50, at herved forstaas den Afgift, som Udmarkskommissionen ved Arvefæsteforholdets Stiftelse paalignede den Jord, som Fæsterne efter Kommissionens Opmaaling besad udover Fæstebrevenes Paalydende. — Grunden til Tillægsafgiftens Paaligning var den Omstændighed, at Regeringen, støttet af de lokale Myndigheder paa Bornholm, ansaa det for en i sin Tid begaaet Ulovlighed eller Uretmæssighed, naar Fæsterne saaledes vare komne i Besiddelse af større Arealer, end Fæstebrevene lød paa. Efter Regeringens Formening var det ulovlige nærmest at lægge Sandemændene til Last, idet man antog, at disse i de Tider, da Lodderne endnu ikke blev bortfæstede efter bestemt geometrisk Maal, havde tillagt Fæsterne mere Jord, end Fæstebrevene lød paa; desuden henførte man dog ogsaa Ulovligheden til Fæsterne selv, idet disse ved den saakaldte „Retning af Gærder“ henimod Udmarkerne havde indtaget Jord herfra til Opdyrkning. Men medens de lokale Embedsmænd paa Øen antog, at Staten — paa Grund af Fæsternes, gennem 100 Aar eller mere udøvede, fri Dispositionsret over Fæstestederne — hverken havde noget Retskrav paa den Jord, Fæstebrevene lød paa, eller de større Arealer udover denne, hævdede Regeringen dog med megen

www.vang-hansen.dk

Styrke det modsatte. — Regeringen søgte imidlertid at opnaa en mindelig Ordning med Fæsterne ved at tilbyde dem et Arvefæste, der paa én Gang skulde omfatte saavel de Jorder, Fæstebrevene udviste, som de nævnte „overskydende" Arealer, og da denne Ordning blev til Virkelighed, fremtraadte Tillægsafgiften, der var paalignet de overskydende Arealer, som et Udtryk for, at der nu havde fundet en Udligning Sted af de tidligere begaaede Uregelmæssigheder.

Til Grund for Regeringens — og i denne Henseende ogsaa de lokale Embedsmænds — Opfattelse af Sagen laa atter den Antagelse, at man ved Fæsteforholdets oprindelige Stiftelse havde eller burde have *tilmaalt* Fæsterne de vedkommende Udmarksjorder, enten det nu var Sædsjord eller Kløvgangsjord, i *Td. Land.* Selv om der vel før 1820 ikke var Tale om noget egentligt geometrisk Maal, opfattede man dog i 1850 Forholdet saaledes, at der stedse havde været Tale om en Slags *Opmaaling* i Tdr. Land, som de tidligere Kommissioner ved Hjælp af Sandemændene eller senere Sandemændene paa egen Haand havde foretaget — efter bedste Skønnende. — Efter at der under Behandlingen af de foreliggende Spørgsmaal havde ytret sig en Formodning hos nærværende Kommission om, at den nævnte Antagelse om Jordens Opmaaling i Td. Land var ganske urigtig, er denne Formodning derefter bleven tilstrækkelig bekræftet gennem Undersøgelsen af flere af de ældre Akter, der ovenfor ere lagte til Grund for den historiske Fremstilling. Herom bemærkes følgende:

Antagelsen af, at der i sin Tid har fundet eller skullet finde en Opmaaling Sted i Tdr. Land, forudsætter det Forhold, at man overalt ved Paaligningen

af de 2 Arter Fæsteafgifter, Havre og Smør, har regnet med de samme lige store Arealer, og at Jordernes Kvalitet derefter kun har tilladt Valget mellem disse 2 ganske bestemte Afgiftsklasser til samtlige Jordarealer, altsaa Valget mellem 6 Skp. Havre pr. Td. Land Sædsjord og 2 Pd. Smør pr. Td. Land Kløvgang. Naar Hensyn tages til, at der næppe er nogen Landsdel i Danmark, hvor Jordens Beskaffenhed skifter saa hyppigt og pludseligt samt er saa forskellig som paa Bornholm, er den nævnte Forudsætning imidlertid lidet rimelig. Det synes lidet antageligt, at Afgiften for 2de lige store Lodder (der begge vare for slette til at betegnes sam Sædsjord og derfor maatte henføres under Begrebet Kløvgangsjord), skulde være bestemte til lige meget for hver Lod, naar disse f. Eks. vare af saa forskellig Beskaffenhed, at man ved at benytte det i senere Tider anvendte Værdimaal, vilde have ansat den ene Lod til Taksten 10 og den anden til Taksten 4. Den Tanke ligger aabenbart langt nærmere, at den ene Lod kunde erholde et passende Tillæg af Areal til at veje op imod, hvad den manglede i Bonitet, for at den kunde svare de samme 2 Pd. Smør som den anden Lod. — Ud fra denne Forudsætning vilde da Begreberne „Td. Sædsjord" og „Td. Kløvgang", som stadig anvendes af Kommissionerne, af Sandemændene og indføres i Fæstebrevene, betegne *„takserede Arealer"*, altsaa Arealer af en saadan Størrelse, at der under Hensyn til deres Bonitet kunde paalægges dem en Afgift af enten 6 Skpr. Havre eller 2 Pd. Smør. — Det er da netop denne Forstaaelse af de nævnte Begreber „Td. Sædsjord" og „Td. Kløvgang", hvis Rigtighed kan godtgøres af de nævnte, ældre Akter.

www.vang-hansen.dk

I denne Henseende skal Opmærksomheden særlig henledes paa Rentekammerets Forestilling til den kgl. Resolution af 20. Juli 1726 samt Specifikationen over de Nedsættelser i de tidligere Arealangivelser og de deraf følgende Afgiftsnedsættelser, som den ifølge Resolutionen nedsatte „Efterkommission" (Oberst West med 2de tiltagne Mænd) foretog. — Oberst West synes ganske vist i det af ham afgivne Votum i Kommissionen af 1723 at forudsætte, at der til den tidligere Taksation har været knyttet en egentlig og selvstændig Opmaaling af Jorderne. Han bemærker nemlig, at om nogen ved Maalingen skulde være „skeedt U-Ret, kunde det ved tvende Mænd eftermaales". Men enten har han med denne (tidligere) Udtalelse gjort sig skyldig i en Fejltagelse, eller ogsaa er Citatet kun et Udtryk for den Mulighed, at der kan have foreligget Tilfælde, hvor 2 eller flere, iøvrigt *lige gode* Lodder ere blevne ansatte til meget forskellige Arealer. Thi Rentekammeret bemærker i Forestillingen til Resolutionen af 1726, at det slet ikke kan ses af den første Kommissions Betænkning af 25. November 1720, om der ved Kommissionens Foranstaltning har fundet en selvstændig Opmaaling i Td. Land Sted af de paagældende Fæstejorder. Og Kammeret er endog nærmest tilbøjeligt til at antage, at der ikke har fundet nogen saadan Opmaaling Sted, da Kommissionen nemlig efter Kammerets Formening havde lagt „Bornholms Lands gamle Matricul 1671" til Grund for sin Taksation af Udmarken, og denne Matrikul var „icke reignet efter Jord- eller Alen-Maal paa Jord, men aleene efter Landgilde Species udregnet". Dernæst er det under alle Omstændigheder givet, at da den nævnte „Efterkommission"

udførte det Hverv at „regulere" den tidligere Taksation af Jorden, fulgte Kommissionen ikke nogen egentlig og ensartet Opmaaling af Jorderne i Tdr. Land, men ansatte Jorderne i „takserede Arealer", altsaa af indbyrdes forskellig Størrelse, jvfr. ovenfor. Efterkommissionens Arbejde (hvis Beskrivelse følger som Bilag til Resolutionen af 1726) og hvis Resultat var, at den samlede Afgift paa Grund af Formindskelsen i de takserede Arealer nedsattes med 116 Tdr. $1^1/_4$ Skp. Havre og 21 Lpd. $1^1/_4$ Pd. Smør, bestod nemlig ikke blot deri, at Loddernes Ansættelse forandredes fra Sædsjord til Kløvgang — hvilket jo havde maattet være Tilfældet, dersom der havde været Tale om en Opmaaling i Td. Land og en derefter stedfunden Henføring af Jorderne under de 2 Bonitetsklasser. Nej, *Afgiften af den laveste Klasse Jord, altsaa Kløvgangsjord, nedsattes lige saa vel som Afgiften af Sædsjord,* og Nedsættelserne begrundedes ikke ved, at der var indløbet Fejl i en tidligere Opmaaling i Tdr. Land af Jorderne, men derved, at der paa Grund af *Loddernes Beskaffenhed* ikke kunde svares saa høj Afgift af dem, som i den tidligere Jordebog indført. Fremdeles viser Specifikationen ogsaa, at *netop Størrelsen af Arealet i flere Tilfælde er forandret ved Omsætning fra Sædsjord til Kløvgang eller omvendt.* Saaledes er for

Hans Jensen i Ipsker Sogn 2 Skp. Sædsjord omskrevet til 1 Td. Kløvgang,
Hans Nielsen i Ipsker Sogn 4 Skp. Sædsjord omskrevet til 1 Td. Kløvgang,
Jens Knudsen i Aaker Sogn 2 Tdr. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord,

www.vang-hansen.dk

Hans Nielsen i Vestermarie Sogn 2 Tdr. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord,
Weidick Haagensen i Olsker Sogn 4 Tdr. Kløvgang omskrevet til 1 Td. Sædsjord.

Særlig dette sidste er jo et Udtryk for, at man overhovedet har fulgt den Fremgangsmaade at bortfæste Jorderne i de ovennævnte „takserede Arealer".

Af Rentekammerets Forestilling til Resolutionen af 1726 fremgaar det endelig paa et andet Punkt direkte, at Regeringen har billiget den nævnte Fremgangsmaade at bortfæste Jorderne i takserede Arealer. I sin Omtale af de tidligere Pengeafgifters Konvertering til Naturalydelser, indstiller Kammeret nemlig til Kongen, at der svares 6 Skp. Havre pr. Td. Sædsjord, 2 Pd. Smør pr. Td. Kløvgang, men derefter 4 Pd. Smør pr. Td. *Land* Skov. Modsætningen imellem Skovene, der opmaales i Td. Land, og Udmarkerne, hvor dette ikke er Tilfældet, synes ikke at kunne være udtrykt skarpere.

Ifølge ovenstaaende maa det antages, at saavel Rentekammeret som de lokale Myndigheder, der til en Begyndelse vare klare over den paapegede Modsætning imellem Begreberne Td. Sædsjord eller Td. Kløvgang paa den ene Side og Td. Land Skov eller anden Jord paa den anden Side, senere hen have tabt dette Forhold af Syne. Under en modsat Forudsætning vilde der formentlig ikke være blevet Spørgsmaal om Paaligning af Tillægsafgift i det almindelige Omfang, som nu fandt Sted. I denne Henseende maa det nemlig ogsaa fremhæves, at den kgl. Resolution af 28. Juli 1739 (paa tilsvarende Maade som Rentekammerordre af 30. Juni 1781 angaaende Gadegaardsudmarken) ud fra den rette Forstaaelse af Begreberne Td. Sædsjord og Td. Kløvgang ligefrem tillægger *Gaardene* en bestemt Ret til at beholde de dem tilfæstede Lodder af *Sogneudmarkerne* (de Udmarker, der skyde sig ind imellem Gaardene) imod den én Gang fastsatte Afgift — altsaa uden nogen senere Forhøjelse gennem Tillægsafgiften, jvfr. ovenfor Side 151 og Anm. 35.

Med foranstaaende er imidlertid ikke sagt, at Tillægsafgiften ganske savner reel Grund. Af de mange samstemmende Vidnesbyrd fra de bornholmske Embedsmænd i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, jvfr. særlig det ovenciterede Værk af Thaarup, p. 148[1]) hvorefter Sandemændene til Tider ere gaaede ret vilkaarlig frem under Udførelsen af deres Hverv, kan man, selv om de nævnte Embedsmænd (og maaske paa dette Tidspunkt ogsaa Sandemændene) fejlagtig antog, at der var Tale om en egentlig Opmaaling af Jorderne, formentlig dog drage den Slutning, at Sandemændene i mange Tilfælde have ansat iøvrigt lige gode Lodder til forskelligt Areal, skønt disse skulde bære den samme Afgift. Endvidere kan det heller ikke benægtes, at den ovenomtalte „Retning

[1]) Af det citerede Værk anføres her følgende: „ . . . . . Ansøgninger, som i Over-Øvrighedens Erklæringer vare paa Grund af Omstændighederne Anbefalede, bleve af Rentekammeret forelagt Kongen, og naar de vare bevilgede ved kgl. Resolution, blev den bestemte Strækning Td. Land udvist saaledes, at vedkommende *Sandemand med tiltagne Mænd* takserede et Stykke Jord efter *Skønnende*, uden andet Hensyn til Jordernes Beskaffenhed, end at det til aarlig Afgifts Bestemmelse blev bedømt, om det var at ansætte som Avlsjord eller Kløvgang. Gunst og Gave har ofte haft sit Spil, saa at en Fæster ofte kunde faa 2, 3 og flere Gange større Areal end det, hvorpaa Fæstebrevene lød . . . ."

www.vang-hansen.dk

af Gærder" henimod Udmarken kan have fundet Sted i adskillige Tilfælde langt ned i Tiden, jvfr. ovenfor Side 143 Anm. 7.

Herefter maa Kommissionen være af den Formening, at der i sin Tid er paalagt Arvefæsterne en Tillægsafgift i et større Omfang eller med større Beløb, end der ifølge det historiske Forhold kunde siges at være i Overensstemmelse med Ret og Billighed.

Ifølge ovenstaaende har Kommissionen nærmere forhandlet om den Nedsættelse i Afgifterne, som de foreliggende, særlige Forhold kunde begrunde. Med Hensyn til *Afgiften af de tillagte Jorder* er man bleven enig om at foreslaa en Nedsættelse med 30 pCt. som en yderligere Afhjælpning af de Mangler ved det oprindelige Retsforhold, hvilke Loven af 9. December 1871 ikke kan siges at have raadet fuldstændig Bod paa, jvfr. ovenfor.

Hvad angaar *Tillægsafgiften* har man — efter nogen Forhandling — fundet en tilsvarende Nedsættelse passende. Her foreligger imidlertid den særlige Omstændighed, at Jordebogen ikke — og som Følge heraf heller ikke Oversigten overfor i den historiske Fremstliling Side 169, — indeholder nogen særlig Fortegnelse over Størrelsen af denne Afgift, idet Tillægsafgiften i Forening med den gamle Fæsteafgift i sin Tid er sammenlagt til en enkelt Afgift for hver enkelt Ejendom, og denne samlede Afgift derefter er optagen i de paagældende Skøder og indført i Jordebogen. Man har da først forsøgt at *udregne* Tillægsafgiftens Størrelse ved at fradrage Hovedsummen af den i en Fæsteprotokol af 1846 indførte Havreafgift i den nuværende Jordebogs Totalsum over Havreafgiften af den gamle Fæstejord (hvilken altsaa

indeholder den gamle Fæsteafgift + Tillægsafgiften): Da den gamle Fæsteafgift ikke forandredes ved Arvefæstets Stiftelse i Henhold til Resolutionen af 1850, jvfr. ovenfor, maatte Differencen imellem de 2 nævnte Totalbeløb, eller ca. 900 Td. Havre, jo netop kunne siges at udgøre Tillægsafgiften. Ved nærmere Undersøgelse har det imidlertid vist sig, at en saadan Udregning ikke kan give noget paalideligt Resultat. Med Hensyn til Smørafgiften, jvfr. Oversigten ovenfor, der ifølge den historiske Fremstilling maatte formodes i det hele at være den samme i Nutiden som ifølge Fæsteprotokollen af 1846, da Arvefæstets Oprettelse heller ikke berørte denne Afgift, viser det sig nemlig, at der dog i Tidens Løb ere skete nogle Forandringer, og disse ere endda ikke helt ubetydelige, idet Fæsteprotokollen af 1846 udviser ialt ca. 76 Pd. Smør mere end den nuværende Jordebog over Arvefæsteafgifterne. Disse Forandringer skyldes formentlig de ganske særlige Forhold, der i de enkelte Tilfælde enten forelaa ved Arvefæstets Stiftelse, eller ere indtraadte senere, blandt andet som Følge af stedfundne Afløsninger i Henhold til Loven af 25. Marts 1871. Men naar Smørafgiften saaledes er undergaaet Forandringer, maa det sikkert antages, at der er sket tilsvarende Forandringer med Hensyn til den samlede Havreafgift af de gamle Fæstejorder, derunder altsaa Tillægsafgiften. Hovedsagen er imidlertid, at Spørgsmaalets endelige Løsning, selv om Tillægsafgiftens Totalsum virkelig lod sig udregne paa nævnte Maade, dog ikke vilde være givet hermed. *Det vil nemlig nu under alle Omstændigheder være umuligt at udregne, hvor meget Tillægsafgiften udgør for de enkelte Ejendomme.* Forholdet er i saa Henseende det,

www.vang-hansen.dk

at Fæsteprotokollen af 1846 betegner Ejendommene ved de gamle Jordebogs-Numre (1ste, 2den, 3dje Selvejer- eller Vornedgaards Udbygger o. s. v.), medens den nuværende Arvefæste-Jordebog kun nævner Ejendommenes Matrikulsnumre. Hermed er Sikkerheden for Ejendommenes Identificering ganske udelukket, og Bornholms Amtstue har da ogsaa paa Forespørgsel fra Kommissionen erklæret sig ude af Stand til paa den nævnte Maade at udregne Tillægsafgiften for de enkelte Ejendomme.

Medens Udregningen af Tillægsafgiftens nøjagtige Størrelse saaledes maa opgives, kan dens omtrentlige Beløb ifølge Sammenligningen mellem den nuværende Jordebog og Fæsteprotokollen af 1846 (samt en Fæsteprotokol af 1870) dog ansættes til 900 Td. Havre. Dette Kornkvantum udgør lidt under Halvdelen af den nuværende Havreafgift af de gamle Fæstejorder, jvfr. Oversigten ovenfor. Naar Kommissionen, som ovenfor nævnt, er enedes om at foreslaa en Nedsættelse i Tillægsafgiften, svarende til Nedsættelsen i Afgiften af de tillagte Jorder, har man derfor endvidere ment at kunne naa dette Maal ved at indrømme alle Arvefæstere en Nedsættelse i Havreafgiften af de gamle Fæstejorder med 15 pCt. — Den Indvending kunde nu ganske vist tænkes rejst imod denne Fremgangsmaade, at man skød noget over Maalet, da det nemlig ikke var givet, at der i sin Tid blev paalagt alle Arvefæstejorder en Tillægsafgift. Da imidlertid samtlige, foreliggende Data gaa ud paa, at der i de langt overvejende Tilfælde blev paalignet Fæsterne en Tillægsafgift, fordi disse, naar Fæstejorderne opmaaltes i geometrisk Areal, da besad mere Jord, end Fæstebrevene lød paa, jvfr. ovenfor

Side 147 og 149, synes den nævnte Indvending hermed at have tabt sin Værdi, medens det foreslaaede Fradrag med 15 pCt. i Virkeligheden meget vel lader sig forsvare.

I Henhold til ovenstaaende skal Kommissionen da indstille,

at Værdien af Arvefæsteafgiften, 913 Td. 1 Skp. $1^1/_4$ Fdk. Havre, af de underhaanden bortarvefæstede, „tillagte" Jorder nedsættes med 30 pCt., samt

at Værdien af Havreafgiften, 2,021 Td. 7 Skp. $^1/_2$ Fdk., af de gamle Fæstejorder, af hvilken Afgift „Tillægsafgiften" kan siges at udgøre omtrent Halvdelen, nedsættes med 15 pCt.

Resultatet af Kommissionens Virksomhed blev Loven af 29. April 1913 om Afløsning af flere Statskassen tilflydende Afgifter og samme paahvilende Byrder. Denne Lov fastsætter, at Afgifterne i Korn og Smør skal omsættes til Penge efter Gennemsnittet af Kapitelstaksterne for det paagældende Amt eller den vedkommende Landsdel for de 24 Aar 1889—1912 med Udskydning af de to højeste og de to laveste Takster.

Naar Afløsning finder Sted bestemmer Loven endvidere for Bornholms Vedkommende, at Værdien af Havreafgiften af de gamle Fæstejorder paa de bornholmske Udmarker, 2021 Tdr. 7 Skp. $^1/_2$ Fdk. Havre, nedsættes med 15 pCt., og at Værdien af Afgiften af de underhaanden bortarvefæstede „tillagte" Jorder, 913 Tdr. 1 Skp. $1^1/_4$ Fdk. Havre, nedsættes med 30 pCt.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Naar Indfrielse af Afløsningssummen finder Sted senest til Oktober Termin 1920 indeholder Loven tillige, at der gives Afgiftsyderne et Afslag i Afløsningssummen af 10 pCt.

Gennemsnittet af Kapitelstaksterne for de 24 Aar 1889—1912 med Udskydning af de to højeste og de to laveste Takster bliver for Bornholm Kr. 6,97 pr. Tønde Havre, Kr. 9,91 pr. Tønde Byg og for Smør 90 Øre pr. Pd. Afløsningslovens Bestemmelser om Afgifternes Omsætning til Penge efter Gennemsnittet af Kapitelstaksterne fik under Verdenskrigen stor Betydning for Afgiftsyderne, idet Kapitelstaksterne for Bornholms Amt for Aarene 1914—1919 ere fastsatte for Havre til henholdsvis Kr. 12,10, Kr. 13,88, Kr. 15,40, Kr. 14,95, Kr. 14,95 og Kr. 22,50 pr. Tønde, for Byg til henholdsvis Kr. 16,28, Kr. 18,15, Kr. 21,42, Kr. 21,28, Kr. 20,12 og Kr. 29,00 pr. Tønde, og for Smør til henholdsvis Kr. 1,10, Kr. 1,42, Kr. 1,61, Kr. 1,97, Kr, 2,06 og Kr. 2,75 pr. Pd.

Janus Olsen.

Barndomsminder fra Allinge.

Af

J. Paludan.

I Aaret 1836 blev min Fader, som dengang var Amtsfuldmægtig i Sorø, udnævnt til By-, Herreds- og Birkeskriver i Bornholms Nørre Herred og Hammershus Birk, samt Politimester i Kjøbstæderne Allinge og Sandvig. Titelen er lang nok, men Embedet var ikke overvældende. Foruden „Kjøbstæderne“ Allinge og Sandvig med resp. 500 og 250 Indbyggere bestod Hammershus Birk af et Par Udflyttersteder mellem Lyng og Klipper samt Proprietærgaarden Hammersholm eller „Slotsvangegaarden“, fordum Ladegaard til Slottet, hvis daværende Ejer, Per Kofoed, gjorde Fordring paa at høre til den saakaldte Bispeadel fra Lunde-Erkebiskoppernes Tid. Embedets Gage naaede langtfra op til, hvad en Bydreng i et nogenlunde anset Firma nutildags tjener. At en Embedsmand, i alt Fald paa Bornholm, kunde leve ret anstændigt af denne Løn, belyser slaaende Forskjellen paa Livsbetingelserne dengang og nu. Paa Grund af de indskrænkede Communicationer blev Producterne paa Øen; et Pund Oxekjød fik man for 2 Skilling, men kun om Lørdagen, som var Slagtedag. Smør, Æg, Fjerkræ og Vildt, som nu snart er

www.vang-hansen.dk

Luxus for alle andre end Gullaschgrosserere og Arbejdere, betaltes i Forhold dertil, og fortræffelig Fisk kostede næsten ingenting.

Bornholm laa i de Tider hen som et ganske isoleret og temmelig ukjendt Land, der nærmest opfattedes som et Forvisningssted, ikke blot for politiske Forbrydere, men ogsaa for de Embedsmænd, som Forholdene nødte til at bosætte sig der, saa meget mere som Befolkningen, „de fødte", gjerne betragtede „de førte" med en vis Mistro, hvad der jo ofte er Tilfældet paa afsides Steder. Dog maa jeg sige, at min Fader i de 16 Aar, han virkede paa Øen, forstod at sætte sig i det bedste Forhold til Bornholmerne og, saa vidt jeg ved, efterlod sig et godt Minde der.

Den regelmæssige Forbindelse med Kjøbenhavn besørgedes ved en Paketbaad eller Postjagt, der overførte Post og nogle Passagerer. Med Stille eller Modvind kunde Turen vare flere Døgn, og om Vinteren kunde haardt Vejr og Islæg standse den i Maanedsvis, hvor man da var ganske uden Efterretninger fra den øvrige Verden. Øens egen Avis, „Bornholms Avertissements-Tidende", udgik fra 1828 to Gange om Ugen med 4 smaa Kvartsider, indeholdende en kort uden- og indenlandsk Oversigt, medens det locale Stof indskrænkede sig til nogle faa Annoncer og endel privat Kævl, der røbede Befolkningens stridbare Charakter. Først 1850 blev et af Marinens Dampskibe, en Tid ført af en af vore Slægtninge, den senere Admiral Malte Brun, sat i ugentlig Fart paa Rønne. Hvor ufuldkommen Forbindelsen var, fremgaar bl. a. af, at da min Fader blev gift 1841, maatte han, for at undgaa den besværlige Transport over Rønne, med sin Hustru og deres Møblement indskibe sig paa en

Skonnert, der gik til Østersøprovinserne. Paa Grund af Vejret og de daarlige smaa Havne kunde den imidlertid ikke løbe ind til Allinge, men satte i en Baad mine Forældre og deres Bohave i Land paa Sandhammeren udenfor Sandvig, hvor min Moder maatte blive siddende paa den øde Strand og passe paa Tøjet, medens Fader gik $^1/_2$ Fjerdingvej op til Hammersholm for at skaffe en Vogn.

Mit Barndomshjem var den da saakaldte „Byskrivergaard" i den sydligste Udkant af Allinge, „Løsebæk", benævnt efter en lille Bæk, som noget længere Syd paa løber ud gjennem Sand og Klipper ved en Bro af løse Kampesten, hvor Fiskerbaade kunne lægge til. Det er en lav Bindingsværks Stuelænge med Gavl til Gaden og Stranden, mellem Gaarden, lukket af en Mur til Gaden og et Par Udlænger med ubenyttet Lo og Lade, — og en lille Have omgivet med Stengærde. Saa ubetydelig denne var, forekom den os Børn som et rent Paradis med Grønsværsterrassen langs Huset, et Par gamle Æble- og Pæretræer, Frugtbuske ved Gangene og Jordbær i en Krog, Syrenhæk ud til Stranden og blomstrende Druehyazinther og andre Foraarsblomster, ikke at tale om Jordforhøjningen i Hjørnet, hvor vi lige kunde naa at kigge ud paa Gaden eller, som det forekom os, ud i den vide Verden, skjøndt der kun højst hvert femte Minut viste sig et Menneske eller en Kat, næsten aldrig en Vogn. Hele Herligheden havde neppe været dyr; i alt Fald blev den, saa vidt jeg husker, ved vor Bortrejse solgt for 800 Rd. Men der var hyggeligt baade ude og inde, lige indtil Faders lille Kontor paa den anden Side af Gangen og Pigens Kammer hinsides Køkkenet, hvor hun stundom om

www.vang-hansen.dk

Vinteraftenerne fortalte os Historier, medens hun spandt eller kartede Uld ved et søvnigt Tællelys, der jævnlig maatte opmuntres med den uundværlige Lysesax. I Stuerne var der dog Raad til en beskeden Olielampe.

Uforglemmeligst var dog Husets Beliggenhed. „Salsvinduerne“ i Gavlen vendte lige ud til den aabne Østersø over en smal Forstrand af Rullesten, Vandpytter og smaa Græspletter samt yderst en Rand af lave Klipper i de mest vexlende Former, adskilte ved Render og stille Vandflader. Her havde mine Brødre og jeg vor stadige Legeplads, hvor vi gav alle Klipperne geografiske Navne: „Kjøbenhavn“, „Rusland“, England“ o. s. v. Udenfor bredte sig saa til alle Sider det uendelige Hav, hvor man fjernt i Kimingen skimtede Christiansø i 3—4 Miles Afstand. Dengang var Dampskibe endnu sjeldne, men altid var Søen fuld af Sejlere, næsten som Sundet ved Helsingør, stolte Barker og Fuldriggere, Brigger, Skonnerter og Galeaser, lige ned til Jagter, Fiskerbaade og Kadrejere, „Skibsroere“ som vi kaldte dem, der sejlede fra Skib til Skib for at forsyne dem med Proviant og andre Fornødenheder, vel ogsaa for at drive et ret indbringende Smugleri. Især Kaptainerne paa de smaa „Vorn- und achter“ Skonnerter fra den pommerske Kyst, „Tyvetyskerne“, var bekendte for at stjæle og sælge af deres Ladning. Denne Trafik, som dengang var noget ganske almindeligt, er forlængst gaaet af Brug: „Det var noget Svineri, som slet aldeles ikke passer sig i vore Dage,“ sagde allerede for mange Aar siden en Mand, som selv havde kjendt til Forretningen.

Med blæsende Vejr, naar Skibene ikke kunde klare

Hammerpynten, kastede de i halvhundredvis Anker paa den beskyttede Rhed ved Allinge, og blev ofte liggende i flere Dage. Særlig imponerende var Skuet i mørke Nætter, naar man knap kunde skimte Skrogene, medens de hundrede Lanterner vippede og spejledes i Havfladen. Mindre idyllisk var Sceneriet ved Vintertid, naar vi om Natten vaagnede ved Larm og Skrig ude fra Havet, der bragte hele Byen i Bevægelse. Næste Morgen kunde vi saa undertiden se et Vrag staa inde i Skærene, og var der end langt tilbage til den Tid, da Blod-Eigil tændte Blus i Klipperne for at lokke Sejlerne paa Land og plyndre dem, saa var en saadan Katastrofe dog Befolkningen ret velkommen, naar der ingen Ulykke skete, og Ladningen var assureret. Det gav Fortjeneste; saa gik Bjergerne ud, der blev sat Strandvagter, og der rørte sig et broget Liv paa Kysten. De indbjergede Kasser og Varer stabledes op og de fremmede Sømænd saavel som Byens Folk samledes om Vagtteltene. Fader havde Overtilsynet, og naar det ikke var for langt borte, færdedes vi Børn der hele Dagen med Vagten og Bjergerne, der skar Træsabler og Geværer til os af de ilanddrevne Brædder. Ved Vragauctionen, som Fader ogsaa holdt, culminerede Livet med Folkestimmel og Beværtningstelte; paa Grund af den afsondrede Beliggenhed kom der meget faa Kjøbere ude fra, saa Varerne blev billige, og selv i tarvelige Hjem kunde man træffe fine spanske Vine og Sydfrugter, der var bestemte til Rusland.

* * *

Var end Havet Hovedtiltrækningen, saa havde ogsaa Kysten sin Skjønhed. Mod Nord over Klipperne og en lille Stendæmning til Anlæg for Baade

www.vang-hansen.dk

standsedes Blikket af Bager Grønbechs fremspringende Gavl med en malet Træbuste af Copernicus, Gallionsfigur fra et strandet Skib. Men mod Syd saa man langs Stranden over Løsebæk Knutsnæs's Klipperyg strække sig ud i Havet, og videre den smukke, skovfyldte Bugt mellem Fiskerlejet Tejn og Rø, indtil Sorte Oddes mægtige Aase sluttede Udsigten nede ved Gudhjem, et Par Mil borte. Indad Land var Egnen ikke mindre afvexlende. Vore Aftenspadsereture gik gjerne forbi Havnen en god halv Fjerdingvej ad den smalle, sandede Vej til Sandvig. Nu ligger her Villa ved Villa og Hus ved Hus, men dengang var Vejen ganske øde, fra Væbningens tunge Kampestens Ammunitionshus udenfor Allinge, med de 12 gamle Kanoner bag et rustent Jerngitter, — og indtil Passet i Møllebakken ved Sandvig, hvor der endnu stod Stilladset til en gammel Baun. Mod Søsiden, hvor nu Allinges lille Anlæg ligger, saa man lige ned i Strandklipperne, og op i Landet stenindsprængte Smaamarker og Løkker, hvor der siden er fundet interessante Helleristninger. I Sandvig selv rejser der sig nu flere store Turisthoteller, bl. a. det tyske „Strandschloss", men i min Barndom bar Byen Præg af et fattigt Fiskerleje, hvis eneste offentlige Bygning var Birkets Thing- og Arresthus nede ved den lille Havneplads, en Rønne af overkalkede Kampesten med Dør midt paa og to tilgitrede Vinduer ved hver Side. I Sandvig havde vi vor nærmeste Omgang, Fyrinspecteur Herbsts, hvis Sønner, afdøde Grosserer Chr. Herbst og nuværende Kammerherre, Oberst Peter Herbst, var vore lidt yngre Legekammerater. Fra Inspecteurboligen mindes jeg særlig en tam Trane, der spadserede om i Gaarden.

Syd for Allinge gaar Vej over Løsebæk ud i Udmarkerne mod Tejn. Mellem højst maleriske og afvexlende Klippepartier ligge her smaa indgærdede Korn- og Græspletter, og oppe fra Landet løbe flere Bække med smaa Vandfald ud i Stranden gjennem dybe Skovkløfter, hvis Klippevægge dækkes af yppige Slyngvæxter og Blomster, Lyng, Mos og Bregner. Den smukkede af Kløfterne, Storedal, som nu delvis er ødelagt ved vandalsk Stenhuggeri og ved Anlæget af den nye Jernbane, ender i den prægtige Badestrand Sandkaas, hvor der nu er Badehotel og oppe i Klipperne Landsteder og Haver. Men dengang var Egnen ganske ubeboet; kun en enlig Bautasten vidnede om, at her fordum havde rørt sig Liv, og en græssende Ko eller et Par Faar skræmmedes op ved den uvante Lyd af Menneskefjed.

Op i Landet skraaner Vejen til Hasle mod Ols Kirkes hvide Rundbygning, $^1/_2$ Mil borte. Til højre ser man ind imod den brune, couperede Slotslyng, til venstre over frodige Agre og spredte Bøndergaarde, omgivne af deres smaa Lunde, ned til Tagene i Allinge paa Randen af Havet, og fjernt ude i dette til Christiansøs hvide Fæstningsmure og Taarne, der i Belysning af den nedgaaende Sol kunne tage sig ud som et helt Fata Morgana. Halvvejs til Ols Kirke ligger lavt under Landevejen Hullegaarden med sin Have og Dam, hvor vi ogsaa havde Omgangsvenner i Proprietær Hullegaards Familie. Undertiden kørte vi med Fader til Retsmøder i Hasle og besøgte Byfoged Lassens, Fuldmægtig Møllers og den begavede, men højst excentriske Præst og Filosof Magister Adler, der bl. a. har udgivet en af de tidligste bornholmske Ordsamlinger. En sjelden Gang kom vi til Rønne, som i al sin Fordringsløshed gjorde et helt hoved-

www.vang-hansen.dk

stadsagtigt Indtryk paa mig, der ikke kendte til to Etages Huse, Vinduesudstillinger o. s. v., og med Forbauselse saa de svære Robbefangere, der hørte hjemme her og udenfor Fangsttiden laa halvt aftaklede i Havnen. Jeg mindes ogsaa at have overværet en Mønstring af Bornholms Væbning, som dengang kun gjorde Tjeneste paa Øen selv. Det forekom mig som et imponerende militært Skuespil, skjøndt Tonen var ganske borgerligt-gemytlig, naar den indfødte Ritmester satte sig i Spidsen for Escadronen og commanderede: „Naa i Guds Naun, Kara (Karle), Pijwarna idå Moijn! (Piberne ud af Munden), Håred ujnne Hattana!"

Den hyppigste Udflugt gik til Hammershus's Ruiner. Vejen fører over Sandvig og derfra mellem Slotsvangegaards Smaaskove og Hammersøen, som fylder næsten hele Bredden af Øens Nordspids. Lige ned i den sænke sig Hammerens høje mørke Fyrbakker med Ørnebjergs og Stejlebjergs prægtige Klippesider, dengang endnu ikke forvandlede til Grus og Ur ved det Stenhuggerraseri, som en Tid hærgede denne Del af Bornholm. Da Borgmester Marckmann i Allinge i sin Tid fik Hammeren solgt til tyske Spekulanter, mente han derved at drive Allinge og Sandvig op til blomstrende Byer. I Virkeligheden er Indbyggertallet ogsaa steget til det 4—5-dobbelte, men væsentlig gjennem Indvandring af en Proletarbefolkning, der har ødelagt den tidligere Idyl og tynget paa Skole- og Fattigbudget, saa Byerne høre til de højst beskattede i Danmark. — Hammeren krones af det hvide Fyrtaarn, dengang et tarveligt Lampefyr, ikke som i vore Dage et Linsefyr af første Orden, der med sit Filial paa den lavere Sandhammer kaster

sine Straaler ud over hele Hammervandet lige over til Sverig. Længere oppe mod Slottet rejser sig nu Blanchs Hotel i sin Park, og tyske Turister havde planlagt en hel Villaby, „Neu Berlin". Terrænet er dog i senere Tid ligesom Stenværkerne og Hammerhavnen heldigvis gaaet over i dansk Eje eller ved Servituter sikret mod Bebyggelse. I min Barndom laa der kun paa det nuværende Hotel Hammershus's Plads lige under Slottet et Par Bondehuse, hvor en sjelden Turist kunde slaa sig ned om Sommeren. Men uforandrede er de stolte Mur- og Taarnruiner paa den stejle, rigt bevoxede Fjeldknude mellem Sæne- og Møllebugten, der falder brat af mod den blanke Østersø. Ruinen er jo ofte nok beskreven; for mit Vedkommende kan jeg kun sige, at saa ofte jeg har gjenset den, selv efter Besøg ved Rhinen og Donau, i Schweiz, Sydfrankrig og Italien, har den gjort det samme vældige og imponerende Indtryk, som da jeg saa den første Gang som Barn og siden tidt i Drømme.

Hjemvejen til Allinge kunde saa lægges tværs ind over Landet ad Stier gjennem Lyngen og et Par Smaalunde, hvor Fjeldstavnene, de bornholmske Nattergale, sang omkap i Sommeraftener.

* * *

Naturligvis var Tilværelsen saare stille og ensformig paa et saa afsides Sted. Skuespil, Caféer, i det hele offentligt Liv kjendtes knap af Navn, og Selskabeligheden var saare tarvelig og indskrænket, men derfor kunde Humøret godt være højt oppe, naar den trohjertige bornholmske Gildeskaal:

God Vind for den, som sejler,
Og Ja for den, som bejler,
Og Penge i Lommen paa den fattige Mand!

www.vang-hansen.dk

lød ud i Aftenen fra et oplyst Hus. Af Embedsmænd var der i Allinge foruden Fader kun Toldcontrollør Lorentzen og Districtslæge Prieme, som senere bosatte sig paa Frederiksberg, hvor en Vej endnu bærer hans Navn. Præsten boede oppe ved Ols Kirke ifølge de særegne Forhold paa Østbornholm, hvor Byerne er Annex til Landsognet. Det var en Begivenhed, naar Fader i Anledning af Skovrider Fastings Besøg fra Almindingen tog et Par Flasker bajersk Øl frem gjennem Kjælderlemmen i Spisestuens Gulv. Den da endnu nye og sjeldne Drik forekom mig som en Nectar, naar vi fik Lov at smage den. Besøg ude fra Verden var yderst sparsomme; særlig erindrer jeg Ankomsten af min Moders Brødre, Obersterne Lønborg, nærmest fordi de medbragte en hel Hær af Tinsoldater til os.

Men lidt kan jo more Børn, og det var allerede en Fest at vaagne en Vintermorgen og finde hele Gaarden fyldt med Snedriver, der naaede op paa Vinduerne og forenede sig med Istapperne fra Taget. Saa maatte vi ud med Skovl og Kost og bane Stier over til Udhusene mellem Snemure, der naaede os Børn over Hovedet. Fastelavnsmandag red de unge Karle udklædte rundt i Byen og lod sig tractere. Toget fyldte hele Gaarden og sluttedes af en Nar, hvis grovkornede Løjer dog mere forskrækkede end morede Børnene. Om Sommeren var der af og til Fest i „Bagerens Skov", en Skovkløft lige udenfor Byen, overfor den nuværende nye Kirkegaard. Ved Hjælp af en Lirekasse, en Karussel, et Par Beværtningstelte og nogle culørte Lamper arrangeredes der da en Slags Tivoli efter fattig Lejlighed.

Forbi vor Gaardport gik den korte Gade i Løsebæk

op til Kirketorvet. De faa Huse og Gaarde, adskilte ved Smaahaver og Løkker med Stengærder, var af Bindingsværk og straatækte, efter Øens Skik opførte paa et højt Kampestens Fundament, gjerne tjæret, hvorover en Trappe med Jernrækværk førte op til Indgangsdøren. Paa denne Side af Gaden laa en Jordhøj, Rest af en af de gamle Skanser, som fordum var anlagte rundt paa Kysterne. Indenfor Kirkegaardens Stengærde ligger den da højst uanselige Kirke med Brædeoverbygning paa det lave Taarn. Nu er den ombygget, og et nyt Raadhus bag den har afløst det lille Thinghus i Sandvig. Foran Kirken mødes Byens Hovedgader, og lidt inde i en af dem ligger den hvidkalkede Skole, hvor jeg fik privat Undervisning af Skolelærer Bohn. Herfra husker jeg endnu Biskop Mynsters ærværdige Oldingeskikkelse, der under en Visitats roste min Oplæsning; formodentlig havde han ikke forstaaet meget af de indfødte Elevers Dialekt. Os Børn forekom Kirkepladsen som et Verdenscentrum, især om Sommeren, naar der af og til kunde komme en Vogn med Turister eller Skovgæster forbi. Hovedtiltrækningen var dog Kurts's Kjøbmandsgaard lige for Kirken, Byens største Handel, skjøndt den nutildags ikke vilde blive regnet for synderlig mere end en Høkerbod. Først langt senere drev en Søn derfra, den smarte og energiske Kjøbmand Mogens Ipsen Kurts, den op til en stor, det meste af Øen omfattende Forretning. Dengang levede her hans Moder, Madam Kurts, vistnok Byens ejendommeligste Personlighed. Født i Nestved var hun kommen til Øen som Tjenestepige og bleven gift der. Uden egentlig Dannelse var hun et mærkelig djærvt, praktisk og virksomt Menneske med en skarp

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Forstand og et stort Hjerte. Hele Dagen færdedes hun i Bod, Køkken og Kælder, og endnu i en høj Alder, da hun var bleven forholdsvis velhavende, laa hun paa sine Knæ og bankede Vasketøj sammen med Pigerne nede paa Stenene ved Stranden. Derhos holdt hun Allinges eneste Gæstgiveri, rigtignok i en strengt privat Stil, hvor de fremmede blev behandlede næsten som hendes personlige Gæster. Men naar en Handelsrejsende troede sig paa et almindeligt Hotel og beordrede Andesteg til Middag, kunde han risikere det Svar: „Jeg tror, De vil, Ænder! hvor skulde jeg faa Ænder fra?“ — og en Time efter stod den dejligste brune Andesteg paa Bordet og kostede næsten ingenting. Hun havde været en stor Støtte for min Moder under de uvante Forhold ved Ankomsten til Øen; hun kjendte os Børn fra Fødselen af og elskede os som sine egne, og vi betragtede hende ganske som en Bedstemoder. Trods sine mange Beskæftigelser fandt hun næsten daglig Tid til et lille Løb ned til os i Mørkningen, og naar vi kom op til hende, blev vi naturligvis forkælede og trakterede paa det bedste.

Fra Kirkepladsen fører et Par Gader ned til Havnen, hvor der nu med stort Arbejde og Bekostning er sprængt et Bassin ind i Klipperne, som afgiver et sikkert Tilflugtssted under Østenstorm. En Allingebo fra 40erne vilde ikke have troet sin egne Øjne, hvis han, især i de sidste Aar før Verdenskrigen, havde set Mylderet paa Havnepladsen, naar „der Doppelschrauben-Salondampfer „Imperator“ et Par Gange om Ugen kastede Anker ud for Sandvig, og Smaadampere hentede tyske Turister fra Badestederne paa Rygen og i Pommern i hundredvis ind i Allinge Havn,

hvor de blev modtagne af guldtressede Portierer fra 3—4 Hoteller, som raabte i Munden paa hverandre paa indfødt Tysk. For 60 Aar siden var Havnen et lille Hul, der kun rummede Fiskerbaade og et Par Pæreskuder med halvanden Mands Besætning, hvis Førere dog meget ceremonielt hilste hinanden: „Goddag Kaptejn Grønbech!“ „Goddag Kaptejn Holm!“ (Navnene Grønbech og Ko(e)fo(e)d er lige saa almindelige paa Østlandet, som Dam, Sonne, Kure og Rømer mod Syd og Vest). Jeg erindrer endnu den Opsigt, det vakte, da der engang var sluppet en Bark derind, hvis Master ragede op over Taget paa de omliggende Huse. Noget Liv rørte der sig kun i Sildetiden, naar de svenske Fiskeres „Eger“ laa Side om Side i Snesevis, og Prangerne holdt med Vogne for at kjøre Silden op i Landet, saa snart den kom ind om Morgenen. Svenskerne havde deres Kvinder med for at tømme og rense Garnene og førte fuldstændigt, men ikke altid idyllisk Familieliv ombord. Fremmede Søfolk fra Rheden afgav ogsaa et Uroelement. En Nat vaagnede jeg højst imponeret ved at se Fader staa i Sovekamret i sin røde Polituniform med trekantet Hat og Kaarde. Besætningen fra et finsk Skib paa Rheden havde drukket sig fuld og overfaldet Kaptejnen og Styrmanden. Politibetjente fandtes ikke i Byen; Fader maatte opbyde endel af Borgerskabet, som ogsaa overmandede Finnerne, dog ikke uden Blodsudgydelse, idet en Mand fik en Finger hugget af.

Verdensbegivenhederne gav naturligvis kun et svagt Ekko ovre paa vor fjerne Ø. En af mine tidligste Erindringer er det Indtryk, den ulykkelige Affære ved Eckernförde gjorde i mit Hjem, saa meget

www.vang-hansen.dk

mere som Escadrechefen, Commandeur Paludan, var Fætter til mine Forældre. Det sidste Aar, vi var paa Bornholm, indtraf et Par store Mærkedage. Først den totale Solformørkelse d. 28 Juli 1851. Dengang laa paa Rheden Corvetten Galathea, bekjendt for sin Jordomsejling nogle Aar før, og Fader var med Officererne gaaet op paa Hammerfyret for at iagttage Fænomenet derfra. Vi stod med Moder i Gaarden, lidt uhyggelige ved det tiltagende Mørke, men især interesserede af at se Hønsene flyve op paa deres Pinde, ganske ude af Fatning over, at det blev Nat paa denne usædvanlige Tid.

Kort efter faldt Kongebesøget paa Bornholm. Frederik VII og Grevinde Danner skulde bo hos os Natten over, og flere Dage i Forvejen blev der gjort store Forberedelser. Møblementet suppleredes med det bedste, der ellers var at finde i Byen; der pyntedes op med Blomster, og vi selv flyttede over til Gjenboen, Skipper Johan Olsen Grønbech, fra hvis Gavlvinduer vi kunde se Travlheden inde i vor egen Gaard med kongelige Bagagevogne, Hofbetjente og røde Kuske. Paa Indtogsdagen stod vi oppe ved Byleddet paa Haslevejen, hvor der var rejst Æreport og forberedt højtidelig Modtagelse. Kongen og Grevinden ankom i Øens dengang eneste lukkede Vogn, der tilhørte Kjøbmand Rønne i Rønne. Men Hestene, der ikke var vante til Guirlander, Flag og Hurraraab, blev sky og løb løbsk ned ad den stærkt skraanende Vej, ved Siden af hvilken der laa en stor aaben Grusgrav. Efter at et Par behjertede Mænd havde standset dem, vilde Folk trække Vognen ned gjennem Byen, men Kongen og Grevinden foretrak at staa af og gaa tilfods hjem til os, hvor mine Forældre, der

var blevne hjemme for at tage imod dem og ikke vidste noget af det hele, blev højst perplexe, da Grevinden strax ved Indtrædelsen takkede Gud, der havde bevaret Hans Majestæts dyrebare Liv. Siden var der Taffel, og om Aftenen havde vi i vort midlertidige Logis Besøg af flere af Cavalererne og Grevindens Hofdame, Frk. Lützen, som mine Forældre kjendte. Efter at have beset Slotsruinerne afrejste de fornemme Gæster næste Dag Syd paa og til Almindingen, hvor der skulde være Folkefest. Til Erindring efterlod de et Par Sølvlysestager og en stor Pokal, hvori jeg har ladet gravere Datoen, 11te August 1851, som tillige var min Fødselsdag.

Næste Aar, da jeg fyldte 9 Aar, blev min Fader forflyttet til Vejle, og jeg gensaa først Bornholm 14—15 Aar senere.

---

www.vang-hansen.dk

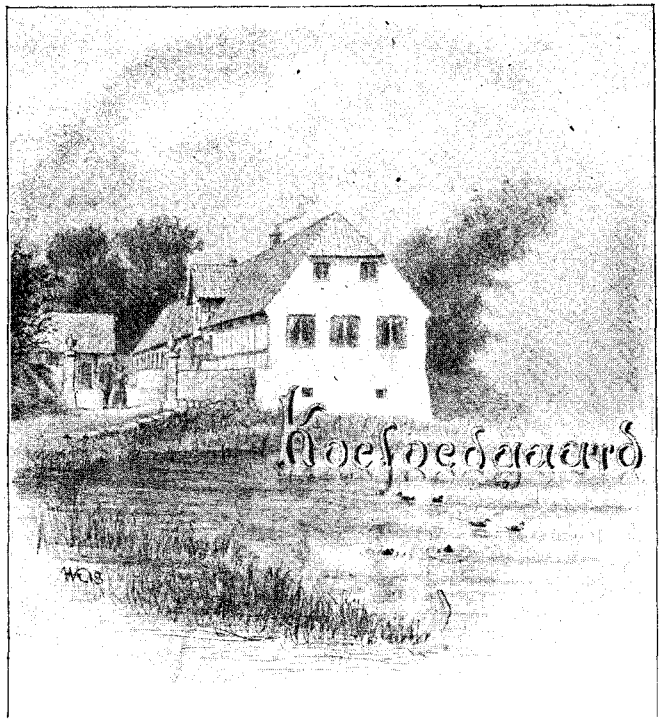

Koefoedgaard i Østermarie.

Af
Karl M. Kofod.

Ovennævnte Proprietærgaard, som ligger smukt $1^1/_2$ km fra Bornholms Østkyst, fortjener sikkert alle Bornholmeres Interesse — ikke fordi den i særlig Grad imponerer ved Beliggenhed eller Størrelse, men fordi den engang har spillet en Rolle i Øens Historie og fordi den i Koefoedslægtens Eje har gaaet i Arv fra Fader til Søn gennem ca. 400 Aar. Navnet og enkelte Udtryk i forskellige Dokumenter tyder for Resten paa, at den har været i samme Slægts Hæn-

der længere tilbage i Tiden; men ligesom den med sin kønne Udsigt over Kyst og Hav ellers ligger idyllisk hengemt mellem Skove og Bakker, saaledes har dens Beboere kun nu og da ved en historisk Bedrift kastet et Blik ud i Tidens Hav og ellers levet temmelig uberørt af de store Begivenheder. Ifølge Bidstrups Stamtavle over Familien Koefoed var der iblandt de normanniske Vikinger Mænd med dette Navn; og imellem Wilhelm Erobrerens Folk, der indtog England 1066, fandtes en Adelsmand, der hed Arnfred Kofod.

Skønt alle „Kofoder“ sikkert er udgaaet fra een Slægt, har man dog stavet Navnet meget forskelligt. Den oprindelige Stavemaade har som anført været *Kofod* efter Ordlyden; men da den sidste Koefoedgaardsejer ønsker Navnet stavet med 2 e-er, benyttes denne Skrivemaade her.

Naar Koefoedgaard oprindelig er bygget, kendes lige saa lidt som Tiden for andre bornholmske Gaardes Grundlæggelse; men om dens Jords tidligste Brug minder en nu sløjfet Høj „Gaasehøj“, hvori der fandtes Oldsager (Sværd og Perler) fra Broncealderen, ligesom der Nord for Gaarden findes en bevokset Bakke, der kaldes Egeshøj, som rimeligvis ogsaa indeholder Fortidsminder; og den er fredlyst under Nationalmuseet. Fra Toppen af denne Høj haves en storslaaet Udsigt over Omegnen imod Syd og Øst helt ad Svaneke til.

Med Hensyn til Koefoedgaardens Terræn saa er dette som før antydet noget vekslende, idet det hæver sig om Gaarden til de 3 Sider og sænker sig mod den fjerde med smaa Bækløb gennem Lavningerne. Jordens Bonitet er gennemgaaende god. Underlaget

www.vang-hansen.dk

er vel noget sandet mod Nordvest; men ellers er det leret; og imod Syd findes dyb Muldjord. Derfor var Gaardens oprindelig 200 Tdr. Ld. store Areal sat højt, nemlig til 20 Tdr. Hartkorn. Fordelingen af Skov, Eng og Ager, saadan som den var i ældre Tid, ses

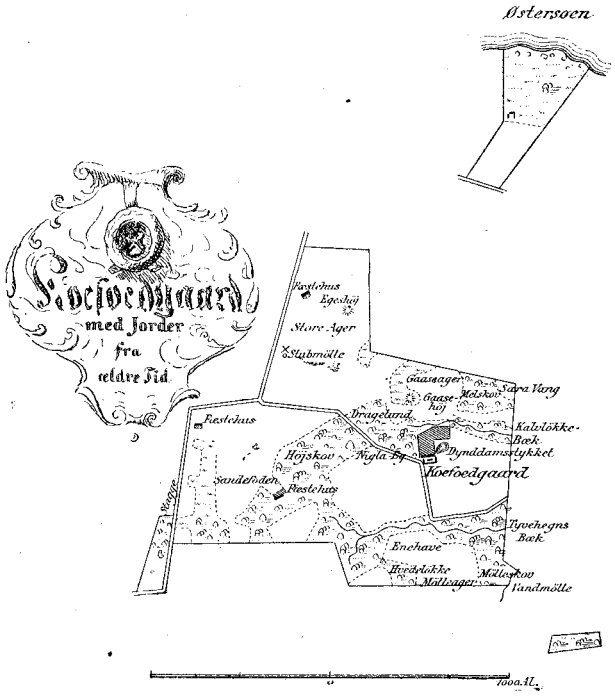

paa hosstaaende Kort. Enkelte Jordstykker havde interessante Navne, som: Dragelund, Højskov, Mælskov, Mølleskov, Enehave, Sara Vang, Tyvehegnsbækken, Kalveløkkebækken, Stagge, Sandfoden, Gaaseager, Dynddamsstykket, Store Ager, Mølleager og Hvedeløkke osv. Oprindelig skal Koefoedgaard

have hørt til de unummererede Proprietærgaarde; men da den optog Dynddamsgaards Stæl i sit Areal, antog den ogsaa dennes Nummer, som var 23; og saaledes er Koefoedgaard bleven den 23ende af Østermarie Sogns Selvejergaarde.

Den første Koefoedgaardsejer, Historien kender, var en *Poul Koefoed,* i hvis Hus, d. v. s. Gaard, danske og lybske Sendemænd holdt Møde i Juli 1543 for at undersøge Lybækkerfogden Bernt Knops Forhold (Hübertz' Aktst. Nr. 121); og da den Foged som bekendt var en haard „Hund" at „bides" med, maa Poul Koefoed uden Tvivl have været en baade modig og indflydelsesrig Mand. Ifølge Julius Bidstrups Stamtavle over Familien Koefoed var han ogsaa Sandemand og Oldermand i Østermarie. Det var en vanskelig Tid, han levede i. Baade Bernt Knop og den danske Konge (Kristian den 3die) krævede Ekstraskatter af Bønderne; og i de Aar var det, at Folket ved Kongens Magtbud skulde omvendes fra at være Romerkatolikker til at blive lutherske Kristne. Der har altsaa været mange Sager, som Poul Koefoed har maattet være med til at ordne. En af Poul Koefoeds Sønner var rimeligvis den Esper el. Espern Koefoed, som beklædte Borgmesterembedet i Rønne 1590. Han skænkede i Aaret 1591 Rønne Kirke en Tavle, „hvorpaa nogle bibelske Historier ere i Maling forestillede" (Thuras Beskr. S. 130). Paa den Maade viste de fornemme deres Fromhed den Gang.

Den anden af Poul Koefoeds Sønner var „formodentlig" *Peder Koefoed,* som blev næste Ejer af Koefoedgaard. Han var ogsaa en anset Mand, kaldte sig selv Frimand og førte et Bomærke i sit Segl. Foruden Koefoedgaarden ejede han flere Gaarde, bl. a.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Baggesgaard i Klemensker; og han var gift med en adelig Dame, Henning Gagges Datter, med hvem han levede i et 10aarigt Ægteskab og avlede 5 Børn, der alle døde tilligemed Moderen i Aaret 1585. Peder Koefoed søgte om og fik kongelig Bevilling paa at beholde sin Hustrus Gods, hvorefter han giftede sig igen. Hans 2den Hustru var Inger Peder Hansens Datter, der skænkede ham 9 Børn, som var mere levedygtige end de førnævnte. Nr. 1, Poul, blev Borger i Stralsund. Nr. 2, Oluf, blev efter nogen Skoleuddannelse i Kolberg først Købmand, senere Raadmand i Rønne og derefter 1624 Borgmester i Ystad, hvor han virkede til sin Død 1636. Som Borgmester i den skaanske By erhvervede denne Oluf sig saa stor Anseelse, at Præsten dersteds, Lavrits Pedersen, saa sig foranlediget til at holde en Ligtale over ham, der fylder 168 trykte Bogsider. Et Eksemplar af denne Bog ejes af Ritmester H. C. Koefoed; og Prædiken med sit svulstige Sprog og overstrømmende Ros af den afdøde er et karakteristisk Træk fra den Tid. — Nr. 3 af Peder Koefoeds Børn var Sønnen Peder, der kom til at eje Baggesgaard en Tid. Nr. 4: Jakob og Nr. 5: Jørgen vides intet om. Nr. 6 var en Datter, Boel, der i Ægteskab med en Christen Laursen blev Moder til Poul Hartvig, Byfoged i Svaneke, fra hvem en talrig Slægt nedstammer. Nr. 7 var Elsebe, der ægtede Niels Berrildsen til Gadebygaard i Østermarie. Nr. 8, Anna, blev gift med en Jens Spager i samme Sogn; og Nr. 9, Mads, blev gift med Karen Hansdatter Koefoed og fik Fædrenegaarden. Vel staar førnævnte Oluf Koefoed en Tid som Ejer af denne Gaard; men ved Skiftet efter deres Fader 1619 var det Mads, som boede paa Koefoedgaarden og selv-

følgelig ogsaa drev den; og saadan var Forholdet ogsaa 11 Aar senere, da Oluf giver ham Skøde paa Gaarden. Sagen har vel forholdt sig saaledes, at da Børnene efter deres Faders Død holdt et fredeligt Skifte og delte hans efterladte Gods imellem sig, saa har de efter gammel Hævd udvalgt den yngste Broder til at have Fædrenegaarden; men da Arvingen endnu var umyndig, har Oluf som det ældre og tillige det juridiske Medlem af Familien taget det officielle Skøde paa Koefoedgaard, som han saa overlod til Mads 1630.

Mads Koefoed maa i Henhold til sine ældre Brødres Alder være født omkring Aar 1600; og han blev ikke gammel, idet han ifølge Stamtavlen maatte opgive det jordiske Liv ved Aar 1646. Om ham vides ikke ret meget; men det fremgaar af flere Dokumenter, at han har maattet trækkes med økonomiske Vanskeligheder. 1624 maatte han gaa med til at sælge en i Østerlars Sogn liggende Gaard, som hans Hustru Karine Koefoed havde Arvelod i, og bruge det indkomne til at dække Gæld med; men denne forøgedes saa igen, da han efter sin første Hustrus Død giftede sig paa ny og skulde udbetale Mødrenearv til Børnene. Ifølge Skifte, som hans 2den Hustru, Karine Hansdatter, holdt efter hans Død 1646, var Koefoedgaardens Bygninger „gamble baade paa Thag Tømmer og Thillede (og) forderfuede," saa Mads Koefoed maa ikke have haft Raad til at holde dem i ordentlig Stand. Det maa ogsaa bemærkes, at der krævedes store Skatteydelser i de Tider, særlig 1645, da Svenskerne brandskattede Øen og ligefrem plyndrede adskillige Gaarde. Ved omtalte Skifte var Koefoedgaarden saa blottet for Løsøre, at dette ikke

www.vang-hansen.dk

engang vurderedes. Det fremgaar for Resten af Dokumentet, at visse Kreditorer og Arvinger havde tilegnet sig en Del af det; og Bygninger med Jorder og alt tilliggende sattes kun til 700 Slettedaler (ca. 1500 Kr.), som der var Gæld for, saa der har ikke været meget at dele mellem Arvingerne; og dog var der Strid om Fordelingen. Dette gjaldt særlig om, hvem der skulde have „Sæde, Adgang og Indløsningsret" til Gaarden; thi medens Børnene af første Kuld holdt paa, at Retten tilkom den yngste iblandt dem, nemlig Hans, saa vilde Mads Koefoeds efterlevende Enke have Gaarden overladt til sin eneste i Live værende Søn Jørgen; men skønt „tolff Sambfrænder", som var med at dømme i Sagen, talte til Fordel for sidstnævnte, blev Sagen dog ordnet saaledes, at Hans overtog Slægtens gamle Gaard. — Mads Koefoed havde i sine Ægteskaber 7 Børn i alt. Nr. 1 var Peder, der blev Raadmand i Svaneke, og i Ægteskab med en Elsebeth blev Fader til nogle og Stamfader til flere fremragende Personer, saasom den retslærde Professor Peder Koefoed Ancher (1710—1788), Professor, Stiftsprovst Lorentz Ancker (1746—1798), Overkrigskommissær og Toldinspektør Johannes Nicolaj von Kløcker (1788—1862) o. m. fl. Nr. 2 var Poul, der blev Borgmester i Svaneke og i Ægteskab med Elsebe Hermansdatter Bohn og senere med Magdalene Margrethe Heseler ligeledes fik Børn og Børnebørns Børn, der vandt sig bekendte Navne, af hvilke kan nævnes Sognepræst Johan Koefoed, Neksø (1676—1750); og særlig maa fremhæves den berømte Professor og Filolog Johan Nicolaj Madvig (1804—1886) samt endvidere Oberstløjtnant og Kommandant paa Bornholm Johan Christian Funch (1746—1808) og en lang

Række Langhorner og Wolfsener, Hjorter og Jespersener m. fl. Det kan vel ogsaa interessere, at Kunstmaleren, Ingeniøren og Lægen og Historikeren Zahrtmann samt Skibsrederen Mogens Christiansen og Konsul J. P. J. Hintze er udgaaet fra samme Rod. Nr. 3 var Johanne Koefoed, som blev gift med Mogens Ipsen, Østermarie. Nr. 4 var Elsebe Koefoed, som ægtede Kaptajn Anders Thiesen, Svaneke, og Nr. 5 var Hans Madsen Koefoed, der blev Kaptajn og gift 1ste Gang med Karen Clausdatter Kjøller og 2den Gang med Karen Hermansdatter Bohn og fik Fædrenegaarden. Om Mads Koefoeds 2 Børn af 2det Ægteskab vides ikke andet, end at det ene døde som lille.

Hans Madsen Koefoed, som var født 1634 og døde 1704, maa have faaet stor Medgift med sine Hustruer og dertil været en dygtig Husholder; thi han blev trods al Elendighed til at begynde med en velhavende Mand; og han har uden Tvivl genopbygget den forfaldne Gaard. Stillingen som Sognets Sandemand og Kaptajn i Bornholms Milits har jo ogsaa stivet af og støttet, saa der kunde blive Raad til lidt ud over det almindelige. Som Officer skal han efter Familiens Tradition have været med de bornholmske Udsendinge, der overgav Øen til Kong Frederik den 3die 1658, og ved den Lejlighed faaet et forgyldt Sølvbæger af samme. Da Hans Madsen Koefoed imidlertid ikke er nævnt i Fortegnelsen over de omtalte Udsendinge, tvivles der om Traditionens Rigtighed; men det kunde jo ogsaa tænkes, at han ved en anden Lejlighed har været med Udsendinge hos Kongen. Det, at hans Efterkommer i 7ende Led, Ritmester H. C. Koefoed, opbevarer et saadant Sølv-

www.vang-hansen.dk

bæger, som er gaaet i Arv fra Slægt til Slægt, taler jo for, at der er noget om det med den overleverede Historie. At Kaptajn Hans Madsen K. i hvert Fald har haft noget med Kongen at gøre, lader sig ikke modbevise. Ritmester H. C. Koefoed gemmer nemlig et af Kong Kristian den 5te egenhændig underskrevet Dokument, der hjemler Kaptajnen Skattefrihed paa Koefoedgaard, og det lyder som følger:

„Vii Christian dend femte af Guds Naade, Konge til Danmark oc Norge, de Venders oc Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn oc Dytmarsken, Herre udi Oldenborg oc Delmenhorst. Giøre alle Witterligt, at eftersom hos os allerunderdanigst er ansøgt oc begivet voris allernaadigste Gonfirmation paa efterskrefne Skiøde liudendes ord efter andet som følger, Hans von Meullengrach, Kgl. Majsts til Danmark oc Norge etc. Bestaller General Directeur ofver Toldvæsenet udi Jylland oc Fynn, giører for alle Witterligt, udi dette mit obne bref at jeg hafuer soldt oc afhendt, oc hermed selger skiøder oc aldeelis afhænder fra mig, min Hustru, børn oc arfvinger til Erlig oc Velagt Mand Hans Koefoed Madsen, Sandmand udi Østermarie Sogn hans Hustru, børn og arfvinger deris gaards afgifft hand selff paaboer som er d. 23 udi Jordebogstall, dets aarlige Landgilde effter Jordebogen hvilket jeg Hans von Meullengrach af sal: hd. Jacob Bendixens arfvinger mig lovligen tilforhandlet hafver, effter Kgl. Majsts Naadigste Pandteskiødes formelding som jeg udi nogle Aars tid ved min Fuldmægtiger herpaa Landet hafver ladet annamme oc oppeberge, nemlig fiire Pund Thimarch Smør, En Tønde biug, Een tønde

oc halffierde skeppe auer (Havre), 1 Koefring (Nød?), 1 Svinfring (Gris?), et Faar, een gaas, tolf Høns, Siuf Læs Weed, it Læs Limsteen, femb Skilling, halfottend alt: Ugeldt, Thow March oc halft fembte skillings Skrifver oc Sommernøds Penge, Item desforuden Egt oc arbeidspenge effter sedvanlige maade; Hvorforr Jeg Hans von Meullengrach hafver annammet oc bekommet af bemeldte Hans Koefoed god fornøyelse udi rede penge fylleste oc fuld Wærd, saa jeg tacker hannem for god oc reedelig betaling i alle Maader, Thi skal offtbmld. Hans Koefoed Madsen, hans Hustru børn oc arfvinger hafve, niude oc beholde forskrefne gaards afgifft oc Rettighed, saasom Welbemelts Sal: Hr. Jakob Bendixen oc hans Arfvinger, effter højstbemeldte Kong. Maj. Naadigste Pandteskiøde, oc jeg Hans von Meullengrach dereffter iligemaade hidindtil niudt oc hafft hafver, indted undertagen eller fraskildt det være sig ved hvad Nafn det med nefnes Kand, eller er at forstaae udi nogen maader, det for it fuldkommen Kiøbt Kiøb at hafve oc beholde; Oc derfore hæfter Jeg Hans von Meullengrach for mig oc mine Arfvinger at være, oc hermed er, oc vil blifve fornefnte Hans Koefod hans hustru samt deres børn oc arfvinger for føede oc Uføede fuldkommen hiemmel oc tilstand til berørte gaards Landgildes afgifft oc Rettighed som forskrefvet staar, som derpaa enten ved Landslov eller i andre maader tale ville eller Kunde, oc herudi inden holde Hans Koefoed, hans Hustru børn oc Arfvinger skadesløs udi alle tilfælde, Dis til Vidnesbiurd oc trøg Bekreftelse hafver jeg min egen Haand her neden underskrefvet, oc mit

www.vang-hansen.dk

Zignet hostrøgt, oc dette mit udgifne Skiøde Wiidere ved min Fuldmægtig vedstaae oc bekreffte inden Borringholms Landsting naar begieris, Actum Almegaard Paa Borringholmb dend fembte Juny Anno It Tusende Sex hundrede, Halfffierdssindtstiufe oc fiire. Hans von Meullengrach. L. S. Da ville vi bemelte Skiøde udi alle des Ord, Clausuler oc Puncter eftersom det herofver indført findes, allernaadigst hafve Confirmeret oc Stadfæst, saaoc hermed saaat det icke strider imod Landslov og ret, Confirmerer oc stadfæster, forbindendes alle oc eenhver, herimod efftersom forskrefvet staar, at hindre, eller udi nogen maader forfang at giøre, Under vor Hyldest oc Naade,

Gifvet paa vort Slot Kiøbenhafn den 11. May Anno 1682. Under vort Zignet.

Christian.

Allerunderdanigst Læst Inden Borringholms Landsting Onsdagen dend 14 Juny 1682.

Luxdorph.

Allerunderdanigst observered paa Skiffted efter Sal. Hr. Jørgen Koefoed paa Koefoedgaarden dend 27. Julij Anno 1737.

Thiessen.

Allerunderdanigst i Retten lagt læst og paaskreven inden oster Herredsting d. 17. Novbr. 1777 testeret.

J. Madvig.

Af ovenanførte i et gammeldansk Sprog affattede Dokument kan man altsaa se, hvor store Landgildeydelserne (Proprietærskylden) fra Koefoedgaard tidligere har været, og hvorledes Hans Madsen Koefoed har købt sig fri for det hele ved at give en Sum i rede Penge til Generaldirektør for Toldvæsenet Hans von Meullengrach, som før havde tilkøbt sig dem af

en Jakob Bendixen. Dette, at Proprietærskylden blev svaret til private, skal have været ret almindeligt i hine Dage; og derfor handledes der med den ligesom med andet Gods (Se Bornh. Saml. IV. S. 46 og 47). Ifølge Ordlyden af anførte Dokument skulde man tro, at den tilkøbte Skattefrihed skulde vedblivende gælde for Slægtens Efterkommere, der arvede Gaarden; men ved en kgl. Forordning af 14. Okt. 1773 bestemtes det, at en indløst Landgilde paany skulde vaagne op, naar Gaarden gik i Arv, og dog skal Forordningen ikke være overholdt altid, hvad sidste Paategning paa oven anførte Dokument synes at tyde paa. Ogsaa Kirketiende har Koefoedgaard saa vel som andre Proprietærgaarde været fritaget for. I Kirkens Regnskab for 1686 staar:

„Koefoedgaard er ej sædvanlig at give nogen Tiende, men forhjælper undertiden med Træ til Kirkens Bygning. 1690 haver dog Velbrne Capit. Hans Koefoed af Kærlighed til Gud og hans Tempel lovet frivillig at ville forære Kirken en ny Messe-Hagel samt yde 1 Td. Byg aarlig."

Dette Træk tyder for Resten paa, at Kaptajnen har været en rettænkende og god Mand. — Nu er Koefoedgaardens Skattefrihed en Saga blot; men den paagældende Familie nød jo godt af den, saa længe den var i Hævd. — Kaptajn Hans Madsen Koefoed synes at have været adelig eller i al Fald indgiftet i en adelig Slægt. Ritmester H. C. Koefoed opbevarer et gammelt Dokument, hvori Kong Frederik d. 3die bifalder, at en Karen, som vistnok er Kaptajnens Hustru, faar en Del Bøndergaarde og Gods (som Kronen har i Pant) efter Adelsmanden Otto Marsvins

www.vang-hansen.dk

Arvinger; og hun maa altsaa have været i Familie med nævnte Adelsslægt og altsaa hendes Børn ogsaa. — Baade Thura, Skovgaard og Jul. Bidstrup fortæller, at der over Prædikestolen i Østermarie Kirke har hængt en Fane, hvorpaa saas et Vaaben med en Kofod i Skjoldet og denne Indskrift: „Herunder hviler velædle Herre Captaine Hans Madsen Koefoed, fød 1634 Juuleaften, død 1704 den 1ste Februarii.“ Ovennævnte Herre efterlod sig følgende Børn, som alle havde Karen Clausdatter Kjøller til Moder: 1. Mads Hansen Koefoed, der blev Storbonde og gift første Gang med Elisabeth Andreasdatter Rosman og anden Gang med Anna Lesler og fik 11 Børn, blandt hvis Efterkommere kan nævnes fremragende Mænd som Kommandør i Flaaden M. A. C. C. Wulf, født 1828 og Professor Hans Koefoed Whitte, født 1810. 2. var Karen Koefoed, der blev gift med Mathias Carlsen, Neksø. 3. var Johanne Koefoed, der ægtede Hans Madsen Koefoed til Eskildsgaard i Pedersker. 4. Claus Koefoed, som blev Major og kom til Maglegaard, idet han blev gift med „Befrieren“s Enke Elisabeth Akelaje. 5. Poul Hansen Koefoed, som blev Købmand i Rønne og gift med en Gertrud; af hans mest fremragende Efterkommere kan nævnes Kammerassessor og Kunstmaler Herman Hansen Koefoed (1743—1815). 6. Kristine Koefoed, som blev gift med „Befrieren“s Søn, Kaptajn Hans Jensen Koefoed til Sjælegaard i Østermarie. Den 7ende og sidste var Jørgen Hansen Koefoed, der ægtede Kierstine Christophersdatter Hansen og fik som yngste Søn Fædrenegaarden i Arv.

Jørgen Hansen Koefoed var født c. 1677 og døde allerede 1737, saa han maatte nøjes med 60 Aars

Levetid. Om ham vides heller ikke andet end lidt om hans Familie- og Formuesforhold. Ved Skiftet efter hans Faders Død 1704 blev Koefoedgaarden med Jorder vurderet til 1000 Slettedaler, som han altsaa maatte tilsvare; og Ejendomspriserne maa have været noget konstante den Gang, for 24 Aar efter, da Jørgen Hansen Koefoed holdt Skifte efter sin Hustrus Død 1728, blev Gaarden sat til samme Værdi; men medens der ved hans Faders Overtagelse af Kofoedgaard næsten intet Løsøre fandtes, saa var der ved sidstnævnte Skifte en forbavsende Mængde Husdyr og Sager, som blev vurderede, og som det vist kan interessere Læserne at høre opregnede med de vedføjede Priser.

Vurdering paa Koefoedgaard
d. 3die November 1728.

Hestene: En sortstjernet Hest (Gilding) 10 Daler, en sortbrun do. 10 Dl., en sort do. 8 Dl., en rødblisset Hoppe 5 Dl., en graa Hoppe 7 Dl., en brunstjernet do. 6 Dl., en ung brun do. 5 Dl., en liden brun do. 4 Dl. Saa kommer Kvæget: En rødhaaret Ko 4 Dl. 1 Mk., en brungrimet, en blakrygget og en rødrygget do. til samme Pris, en sorthjelmet og en sortrygget Ko til 4 Dl. Stykket, en rødbrun og en sort do. til 3 Dl. 2 Mk. for hver samt en rødbrun til 3 Dl., en hvidmanket Stud til 3 Dl. 2 Mk., en rødhjelmet Kvie til 2 Dl. og 1 do. til 1 Dl. 3 Mk., en rød Kvie 2 Dl. og en sorthjelmet og en sortbroget ung Stud (Nød) 2 Dl. for hver, 1 rødhaaret Tyr 1 Dl. 2 Mk. og en sort og en blakhjelmet Stud (Nød) til samme Pris samt 1 rødhjelmet Kvie 1 Dl. 1 Mark. Der-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

efter kommer Faar og Gæs: 24 Stk. gamle Faar à 3 Mk., ialt 18 Daler, 2 Vædere à 2 Mark og 8 Skilling og 4 gamle Gæs og Gaser à 1 Mk. eller 1 Daler ialt. Saa Svinene: 4 hvide Galte à 1 Dl. 2 Mk., 2 mindre do. à 3 Mk., 2 gamle Søer à 3 Mk. og 2 unge do. til 2 Mk. Stykket. Derefter kommer Udboet: 3 Plove med Jernhjul, Bøsninger og Ringe à 1 Daler og 2 Mark Stykket, 3 Træharver (med 30 Jerntænder i hver) à 1 Dl. 1 Mk., 1 Trærul (Tromle) med Jerntapper og Sofle (vistnok Sule, Stang med Jernpig igennem Aksen) 1 Dl. 2 Mk., 2 hørede Vogne med jernede Sofler, den ene 5, den anden 6 Daler, en Arbejdsvogn 2 Dl. 2 Mk., en gammel Skovvogn 1 Dl. 2 Mk., 1 gml. Slæde med malet Slædekar og Jernsko 1 Dl. 2 Mk., en anden do. m. Slædekar og Mederne skoet med Træ 1 Dl. 1 Mk., 1 tredie do. foruden Slædekar 2 Mk., 4 Aar (Pløjeredskaber af Træ) med Bihl (egentlig Økse, her et Plovjern) fra 1 Mk. til 1 Mk. 4 Sk. Stykket, 14 skraa Baandtønder fra 4 til 6 Skilling pr. Stk., 2 Asketræes Dejgtrug à 8 Sk. og 1 Mk. 8 Sk., 1 Egetræes Linvæv med Tilbehør 4 Dl., 1 Asketræes Stenmangle med 4 Ruller 4 Dl., 1 Egetræes Bord med Fyrrefod og Bordskuffe 3 Mk., 1 gammelt Ølkar paa 1 Tønde 1 Mk. 8 Sk., 1 Egetræes Saltertrug 2 Mk., 2 Kalktønder à 6 Sk., 5 Ølkar (paa $1^1/_2$—2 Td.) fra 1 Mk. 8 Sk. til 2 Mk. 8 Sk. Stykket, en Kværn med Hus og Jernsigte 1 Mk., 4 Ølankere fra 12 Sk. til 1 Mk. 8 Sk. efter Størrelse, 2 skraa Baand-Dranktønder à 4 Sk., 1 Ølfjerding 6 Sk., 2 Asketræes Vandspande à 4 Sk., 2 Mælkekitter à 3 Sk., 12 Siebøtter (til Mælk) à 3 Sk., 1 Tvætte-

balje (Vadskebalje) 6 Sk. Saa kommer Indboet: I østre Stue findes: Et Asketræbord med aaben Fod 2 Dl., 1 rundt Foldebord 4 Dl., 6 Asketræes Bagstole (med tæt Trærygstød) med rødt Læderbetræk à 2 Mk., 6 do. med sort Læderovertræk til samme Pris, 1 Lænestol med Ruslæderovertræk 3 Mk., 1 Lænestol med Læderbetræk 2 Mk., 1 Fyrretræes Himmelseng med flammet Sparlagen (Omhæng) og Kappe 8 Dl., 1 Jernkakkelovn med Rude-Bormønster og Træfødder 16 Dl. Paa Loftet er: 1 rundt Fyrretræes Bord med skraa Fod 1 Dl., 1 (3 Alen lang) Fyrretræes Bænk 2 Mk., 1 do. paa 4 Alens Længde 8 Sk., 2 Asketræes Bagstole med blaat Klæde à 1 Mk. 8 Sk., 1 sort Fyrretræes Kiste med Laas, Hængsler og Haandtag 2 Dl. 2 Mk., 1 jernbunden do. af Eg 7 Dl., en sort Himmelseng med drejede Stolper og grønne blommede Sparlagen 4 Dl., 1 do. med vredne Stolper 4 Dl., 1 Spejl i sort Ramme 1 Dl. I det østre Hus: 1 gml. Fyrretræes Himmelseng med sorte Lister 1 Dl. 2 Mk., 1 lignende til samme Pris, 1 gml. Egetræes Kiste med Laas og Hængsler 1 Dl., 1 gml. Fyrretræes Klædeskab med Dør, Laas og Hængsler 1 Dl. 1 Mk. I Sovekammeret: 1 Jernkakkelovn med 5 Plader og Jernskruer 12 Dl., 1 Fyrretræes Bord med skruet Fod og Bordskuffe 1 Dl., 1 Fyrretræes Slagbænk med Hængsler og Kroge 2 Mk. I Krubhuset (Salen): 1 gml. Fyrretræes Seng med 2 Sider og 2 Gavle 1 Mk. 8 Sk., 1 gammelt Fyrretræes Madskab med Hængsler, men uden Laas 1 Mk. I Stuen: 1 indlagt Egeskab med 2 Døre samt Laas og Hængsler og med et aabent Rum midt i og 2 drejede Stolper 7 Dl.,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

1 Asketræes Bord med lukket Fod og 4 drejede (Smaa-) Fødder og 2 Bordskuffer 5 Dl., 1 Asketræes Bord med lukket Fyrretræes Fod og Bordskuffe 3 Dl., 1 Fyrrebord med Stangfod 1 Mk. 8 Sk., 1 rødmalet Fyrre-Klædeskab med Dør og Laas og 3 Rum 2 Dl., 1 Fyrretræes Slagbænk med Skammel og 2 Kroge 2 Mk., 1 Jern-Rytterkakkelovn med 5 Plader staaende paa Træfødder 16 Dl., 3 gamle Asketræes Bagstole med Ruslæderbetræk à 1 Mk. 8 Sk. Stykket. Sengeklæder er der en god Forsyning af. I østre Stues vestre Seng findes: 1 Overdyne med blaarammet Bolster og Dun i 6 Dl., 2 Underdyner med blaarammet Bolster og Fjer i à 4 Dl. 2 Mk., 2 blaarammede Bolsters Hovedpuder à 1 Dl. 1 Mk. 8 Sk. Stykket, 2 blaarammede Bolsters Hovedpuder uden Linned Vaar og Strick (Mellemværk) à 2 Mk. I samme Stues østre Seng: 1 blaarammet kræmfarvet Olmerdugs Overdyne med Dun i 8 Dl., 2 blaarammede Bolsters Underdyner à 4 Dl. 2 Mk., 2 blaarammede kræm Olmerdugs Hovedpuder uden Linnedbetræk à 1 Dl. 8 Sk. og 2 do. Bolster Hovedpuder til samme Pris. Paa Loftet: 1 blaarammet Firskafts Overdyne med Fjer i 4 Dl., 1 blaarammet brunstribet Bolsters Underdyne 2 Dl., 1 gml. blaastribet Bolster Underdyne 2 Dl. 2 Mk., 1 blaarammet Bolsters Hovedpude 12 Sk., 1 do. med kræm Bolster 1 Dl., 2 brunrammede Hovedpuder med Dun i og Vaar af hjemmevævet Firskaft pr. Stk. 3 Mk.; i nørre Seng: En blaarammet Bolsters Overdyne 4 Dl., en hvid linned Olmerdugs Underdyne 2 Dl.; 1 blaarammet Bolsters Hovedpude med brede Rammer 3 Mk. 8 Sk. og 1 blaastribet do. med smalle

Rammer 3 Mk. I østre Hus's nørre Seng: 1 blaarammet Firskaftes Overdyne 2 Dl. 2 Mk., 1 hvid linned Bolsters Underdyne 1 Dl. 2 Mk., 2 blaastribede Hovedpuder à 1 Mk.; i den søndre Seng: 1 blaarammet Firskafts Overdyne 1 Dl. 2 Mk., 1 gml. blaaram. Bolsters Underdyne 3 Mk., 1 blaaram. Bolsters Hovedpude 2 Mk., 1 hvid Bolsters Hovedpude 1 Mk. 12 Sk. I Drengehuset i den vestre Seng: 1 sortrammet Firskafts Overdyne 3 Mk., 1 hvid Bolsters Underdyne 1 Dl., 1 sortram. Vadmels Hovedpude 8 Sk.; i den østre Seng: 1 sortram. Firskafts Overdyne 1 Dl., 1 hvid Bolsters Underdyne 1 Dl., 1 hvid Bolsters Hoveddyne 10 Sk., 1 Segldugs Hovedpude 12 Sk. I Pigesengen, 1 gml. rødram. Firskafts Overdyne 3 Mk., 1 hvid Bolsters Underdyne 3 Mk., 1 hvid Bolsters Hovedpude 10 Sk. og 1 do. til 1 Mk. Derefter kommer Bankeklæder (Madratser): 2 flamske Hynder med rødt Vadmels Underfor à 3 Mk., 2 syede Agehynder med Kalveskinds Underfor à 2 Mk., 1 gml. flamsk Agedyne med gammelt Underfor 1 Mk. 8 Sk., 1 do. med hvidt Kalveskinds Underfor 1 Mk. 8 Sk., 1 flamsk „Bankedyne" med grønt Vadmels Underfor 1 Dl. 2 Mk., 1 do. underforet med gammelt syet Tøj 1 Dl. I Stuen: 1 syet „Bankedyne" med spolskadet Underfor (3 Al. lang) 3 Mk., 1 (8 Alen lang) syet „Bankedyne" med Kalveskinds Underfor under Vinduerne 1 Dl. Derefter kommer Linned: 1 Par nye Hørgarns Lagener med Bredsøm for begge Ender, 3 Bredder i hver og $4^1/_2$ Alen lange 9 Dl., 1 Par do. med Bredsøm i den ene Ende med $2^1/_2$ Bredde og af 4 Alens Længde 8 Dl., 1 Par do. til 9 Dl., 1 Par

www.vang-hansen.dk

do. af $4^1/_2$ Alens Længde (uden Pris vedføjet), 2 Par Hørgarns Lagener med Bredsøm for begge Ender, $2^1/_2$ Breds og $4^1/_2$ Alen lange 8 Dl. Parret; 5 Par fine Pudebetræk af hjemmegjort Lærred med „Strich" og smal Syning à 3 Dl., 1 Par slette Hørgarns Pudevaar (Betræk) uden „Strich" 2 Dl., 1 Damaskes Borddug i 2 Bredder og $3^1/_2$ Alen lang 7 Dl., 1 do. med smaatavlet Mønster og af 4 Alens Længde 4 Dl., 1 Drejels Borddug med brede Tavler, 2-breddet og $3^1/_2$ Alen lang 3 Dl. 2 Mk., 1 Drejels Borddug i 2 Bredder og 3 Alen lang 3 Dl., 1 gammel do. med brede Tavler $3^1/_2$ Alen lang 1 Dl. 3 Mk., 1 Drejels Borddug i 1 Bredde og $7^1/_2$ Alen lang 2 Dl., 1 do. i 2 Bredder og 7 Alen lang 7 Dl., 1 gml. fint Drejels Haandklæde $3^1/_2$ Al. langt 3 Mk., 1 rudet Drejels Haandklæde 5 Alen langt 1 Dl. 1 Mk., 3 lignende do. à 1 Dl. 1 Mk. og 1 til 1 Dl. 1 Mk. 8 Sk.; hjemmegjorte Vindusgardiner med 4 Kapper 8 Dl. og 3 Par Blaargarns Lagener i 2 Bredder og $3^1/_4$ Alen lange à 2 Dl. Kobbertøj: 1 Bryggerkedel paa 2 Tdr. og med 2 Kobberbaand 15 Dl., 1 Brændevinspande paa omtrent 1 Td. med Hatpiber og Tønde 20 Dl., 1 Kobberkedel paa $^1/_2$ Td. og Vægt 1 Lispund (16 Pd.) og 2 Skaalpund (lidt mer end 2 Pd.) à Skaalpund 1 Mk. 12 Sk., er 7 Dl. 3 Mk. 8 Sk., 1 Kobberkedel paa 1 Spands Størrelse og Vægt 5 Skaalpund à 1 Mk. 12 Sk., er 2 Dl. 12 Sk., 1 liden Kobberkedel paa Størrelse som 1 Kitte med Jerngreve 1 Dl., 1 Kobberdørslag med Jernhanke 2 Mk., 1 Malmgryde med Jernhaandgreb af Vægt 1 Lispund og 2 Pund à Pd. 1 Mk., er 4 Dl. 2 Mk., 1 lille Malmgryde halv Kitte stor af

Vægt 9 Skaalpund à 1 Mk., er 2 Dl. 1 Mk., 1 stor Malmmorter med Støder 4 Dl., 1 Malmpande af Vægt $4^1/_2$ Skaalpund à 1 Mk. 4 Sk., er 1 Dl., 1 Mk. 10 Sk., et Par smaa Malm Lysestager 1 Dl. 2 Mk., 1 Messing Fyrfad 3 Mk. Tinvarer: 2 Dusin halv dybe Tintallerkener med smalle Bredder og fremmed Stempel, paa Bredden mærket J H H F K C D 1718, Vægt 2 Lispund à Pund 1 Mk. 8 Sk., er 12 Daler, 1 Dusin do. med Mærket I K F K C D 1715, Vægt 14 Skaalpund à 1 Mk. 8 Sk., er 5 Dl. 1 Mk., 2 halv dybe Søbemads Fade med brede Bredder og 3 fremmede Stempler og i en Krans paatrykt I T M E 1 D 1691, Vægt 9 Pund à 1 Mk. 4 Sk., er 2 Dl. 3 Mk. 4 Sk., 2 dybe Søbemads Fade med smalle Bredder og fremmede Stempler, mærket I H K F K C D 1718, Vægt $8^1/_2$ Pund à 1 Mk. 8 Sk., er 3 Dl. 1 Mk. 8 Sk., 2 brede Søbemads Fade med 3 fremmede Stempler og i en Krans paatrykt B C H S K C D 1705, Vægt 4 Pund à 1 Mk. 8 Sk. = 3 Dl., 2 gamle Søbemads Fade med fremmede Stempler og Vægt $6^1/_2$ Pund à 1 Mk. og 1 Mk. 4 Sk., er 1 Dl. 3 Mk. 9 Sk., 1 fladt Tinfad med en bred Bred og 3 fremmede Stempler, Vægt 3 Pund à 1 Mk. 8 Sk., er 1 Dl. 8 Sk., 1 Tinskaal med tvende Øren, 3 Pund à 1 Mk. 4 Sk., er 3 Mk. 12 Sk. Sølvtøj: 1 halv Pots Sølvkande med fremmed Stempel i Bunden og paa Laaget en forgyldt Skaagene (maaske Skoggerdue) staaende paa 3 Kagger (Takker) og ovenpaa graveret „Christopher Hansen Barbra Andersdatter Anno 1687", Vægt 53 Lod à 3 Mk., er 39 Dl. 3 Mk., 8 langskaftede Sølvskeer med 3 Københavns Stempler og paa

www.vang-hansen.dk

Enden af Skaftet mærket I R F K C D, Vægt 30 Lod à 1 Dl., er 30 Dl., 4 rundskaftede Sølvskeer med en Vindruefigur paa hvert Skaft, fremmed Sølv, Vægt 14 Lod à 3 Mk., er 10 Dl. 2 Mk. Jernsager: En Jern Trefod, Vægt 1 Lispund à Pund 4 Sk., er 1 Dl., 1 Pandejern med 3 Fødder 3 Mk., 1 Jern Grydekrog 2 Mk. 8 Sk., 1 do. mindre 2 Mk., 1 Jernrist 1 Mk. 8 Sk., 1 Jern Ildtang 8 Sk., 1 Jernstang paa 12½ Pund à 4 Sk., er 3 Mk. 2 Sk., 2 Spader med Skaft à 1 Mk., er 2 Mk., 1 Lerhakke 12 Sk., 1 Tørvejern 12 Sk., 1 Jernkile 10 Sk. Sæden i Laderne: Rug i Straa 12 Tønder à Td. 2 Dl. 2 Mk., er 30 Dl., Byg i Straa 30 Tdr. à 2 Dl., er 60 Dl., Havre i Straa: 12 Tdr. à Td. 2 Mk. 8 Sk., er 7 Dl. 2 Mk., Hø i Lader og paa Stænge: 12 Læs à 2 Dl., er 24 Dl. —

I Skiftet blev endvidere vurderet 2 Tdr. Ld. Bygjord i Rønne Vang, som Jørgen Hansen Koefoed havde arvet med sin Hustru; og disse 2 Tdr. Ld. blev sat til 60 Daler. Desuden blev 2 Skabe, som han havde ladet lave til sine tvende Døtre, vurderet til 18 Dl. Derimod blev den afdødes „Ifareklæder" (Gangklæder) holdt udenfor Vurderingen, da de uden videre Omstændigheder skulde gaa i Arv til Døtrene. Hele Løsøret med Husdyr, Udbo og Indbo blev efter den anførte Taksering regnet til at have en Værdi af 968 Daler; og da Gaarden med alt Tilliggende af Skov, Mark og Eng som før nævnt blev sat til 1000 Daler, udgjorde hele Koefoedgaardens Ejendomsværdi i løst og fast 1968 Daler (Slettedaler à 2 Kr. 13½ Øre) eller ca. 4200 Kroner i vore Penge.

Ifølge paagældende Skiftebrev, hvoraf ovenstaa-

ende Vurderingsliste er taget, havde Jørgen Hansen Kofoed ingen Gæld paa sin Gaard, og det er muligt, at han til Overflod har haft en Del Penge; thi han lovede ved Skiftet at tilsvare Børnene ikke blot Halvdelen af ovennævnte Sum, men desforuden 100 Daler samt en Seng med Sengeklæder og „slig Behov" til hver af sine Sønner og ligesaa meget til Døtrene, uagtet der efter Loven kun tilkom disse halv Arvelod; men da kun de to næstældste Sønner var myndige (den ældste var døvstum), blev de andre Børns Arvelodder dog ikke udbetalt straks, men kom foreløbig til at staa rentefri i Gaarden. Det fremgaar ogsaa af Skiftebrevet, at der var et godt Forhold mellem Fader og Børn; og skønt Jørgen Hansen Koefoed holdt Skifte efter sin Hustrus Død, giftede han sig ikke igen, men forblev Enkemand til sin Død 1737. — Hans Hustru Kierstine havde født ham 11 Børn, hvoraf nogle var døde som smaa. De efterlevende var: 1. Christopher Koefoed, der var døvstum og fik et Smedeværksted i Koefoedgaardens Have, hvor han mest tilbragte sin Tid og døde ugift. 2. Hans Koefoed, indgik Ægteskab med Anna Koefoed, en Sønnedatter af „Bornholms Befrier", og blev Simblegaardsejer og Sandemand og Fader til den gode og nidkære Klemensker-Præst Jørgen Koefoed (1731—1813), Dragonkaptajnen Peder Koefoed til Splitsgaard og Kaptajn Mads Koefoed til Simblegaard samt Stamfader til fremragende Mænd som Provst Cederfeld de Simonsen, Nykøbing (født 1839), Overretssagfører Sophus Sinding, København (født 1843), Etatsraad, Stiftsfysikus Jens Koefoed, Aalborg (1766—1821), General Ehrenreich Koefoed (født 1830) o. fl. 3. Peder Koefoed, Købmand i Svaneke og gift med Margrethe

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Elisabeth Marker, blev Fader til Grosserer Hans Peter Koefoed (1743—1812), hvis Enke stiftede de koefoedske Legater, samt til Proprietær Jørgen Pedersen Koefoed til Hammersholm o. fl. 4. Karen Koefoed, gift med Borgerkaptajn Philip Rasch, Rønne, fik ogsaa et Antal Efterkommere. 5. Povl Koefoed, som blev Styrmand i Trondhjem og gift med Marinchen Pedersdatter Grøn, ligeledes. 6. Mads Koefoed, som blev Ejer af Soldatergaard i Aaker og gift med Martha Sonne, fik 2 Børn. 7. Kirstine Koefoed (døvstum), gift med Hjulmand Niels Nielsen, Svaneke, efterlod sig en Søn. Nr. 8 var Jørgen Koefoed, der blev viet til Margrethe Pedersdatter Ipsen og overtog Fædrenegaarden.

Jørgen Koefoed, der kom til Verden 1726 og døde 1778, var altsaa kun 11 Aar, den Gang hans Fader døde. Derfor maatte hans ældre Broder Peder tage Fædrenegaarden i Forpagtning og drive den, til han blev myndig. „Gaarddrønten" (Arvingen) giftede sig imidlertid i 24 Aars Alderen og fik med sin ovenomtalte Hustru Raageskovsgaard i Ibsker til Eje, saa det gjaldt jo om at faa den afhændet, inden han skulde overtage Faderens Gaard; og dette Forhold blev efter alt at dømme ordnet omkring ved 1751. Giftermaalet bragte altsaa den ny Koefoedgaardsejer en betydelig Formue; og den blev der god Brug for; thi nogle Aar efter brændte Gaarden midt i Høstens Tid 1755. Det skete om Natten; og Beboerne maatte redde sig ud i det blotte Linned, fortælles der. Foruden Bygningerne har der selvfølgelig brændt en Del Sæd og Værdisager, saa Ejeren har lidt Tab ved Branden, og særlig var Familien ked af, at det gamle 2 Stokværks Stuehus gik med i Løbet.

Jørgen Koefoed maatte da til at genopbygge Gaarden helt fra nyt af; og det skal være gjort samme Høst og Efteraar; Sogneboer har selvfølgelig efter gammel Skik ydet „Brandstøt"; og trods den mindre heldige Byggetid blev Stuehuset opført saa solidt i Egebindingsværk (21 Fag), at det staar endnu og er meget brugbart. Som man ser paa Billedet har det afsnubbet Gavl, Tegltag og er forsynet med Kvist, saa det ser gammeldags herskabeligt ud. — Nogle Værdisager var dog bleven reddet ved oven omtalte Brand; thi paa Salen i det gamle Stuehus hang en Del Malerier af Slægtens Forfædre (og Mødre); og disse Billeder blev atter ophængt i det ny Stuehus. Senere (maaske i Jep Jørgen Koefoeds Tid) skal de fleste af dem under Salens Restauration være lagt op paa Loftet, hvor Musene gjorde det forbi med dem. — Om Jørgen Koefoed vides ellers intet at berette. Han fik med sin Hustru Margrethe 11 Børn, af hvilke kun 3 overlevede ham, idet en Søn døde i 2 Aars Alderen og 4 Døtre døde som smaa og een i det 15de Aar. De efterlevende var: 1. Jeppe Jørgen Koefoed, der blev gift med Elsebeth Marie Pedersen fra Maglegaard og fik Fædrenegaarden, 2. Peder Koefoed, der i Ægteskab med Signe Jensdatter boede paa Stamperegaard i Østermarie og fik 5 Børn og mange Børnebørn, og 3. Anna Margrethe Koefoed, der blev gift med Mads Koefoed til Eskildsgaard i Pedersker og fik 7 Børn. — Det, at Peder som den yngste efterlevende Søn imod Reglen ikke fik Fædrenegaarden, kom vel dels af, at han allerede var gift og Gaardejer ved sin Faders Død 1778, og dels af, at hans Broder Jeppe ved Valget af en Maglegaardsdatter til Hustru gjorde sig mere skikket til at bevare Slægtens gamle Traditioner.

www.vang-hansen.dk

Jeppe (el. Jep) Jørgen Koefoed, som var født 1751 og døde 1836, overtog altsaa sin Faders Gaard i 27 Aars Alderen, saa han var baade myndig og moden til at forestaa det betroede Hverv; og da han var saa vel begavet i flere Retninger, kom han ogsaa til at virke videre ud ligesom nogle af hans Forfædre. Det var dog ej ad Officersvejen, han skred frem. Tvertimod; han skyede de stramme Uniformer og den militære Glans; men han havde faaet en Del boglig Uddannelse og tilegnet sig et saa frit og selvstændigt Syn paa Livet, at han ikke kunde lade Verden gaa sin skæve Gang uden at rette derpaa. Naar nogen f. Eks. blev forurettet, greb han ind og hjalp vedkommende med at faa skrevet en Klage og udvirkede, at Sagen blev paatalt af Øvrigheden; og paa den Maade blev han en Slags Prokurator og særlig Smaafolks gode Ven. Der fortælles, at han havde et helt Bibliotek af Love og Anordninger, som han benyttede under sin Prokuratorvirksomhed. — En Tid var han Sognets Kirkeværge; og i den Stilling søgte han at reformere saa meget paa de vedrørende Forhold, at Autoriteterne blev helt bange for ham; og det endte med, at de hemmelig foranledigede hans Afsked samtidig med, at han selv søgte om at faa den. — Efterhaanden kom der andre Opgaver for hans Oppositionstrang, og det var ofte Ting, som vedrørte hele Øen eller Folkesamfundet. Han havde tilegnet sig en efter den Tid stor Færdighed i at skrive Dansk, og naar han saa noget skævt og galt, som skulde paatales, plejede han ofte at skrive en letfattelig og vittig Artikkel derom eller et Indlæg derimod. Den Gang udgik ingen bornholmske Aviser, hvori Jep Jørgen Koefoed kunde faa sine Produkter

offentliggjorte; men disse blev alligevel kendt; thi Folk laante dem, læste dem og skrev dem af og lod dem gaa videre ofte hele Bornholm rundt. Derfor har Historikeren M. K. Zahrtmann kaldt Jep Jørgen Koefoed for Bornholms første Journalist. Det kom ogsaa Skribenten tilgode, at han havde en Del Kendskab til fremmede Sprog som Fransk og Latin; thi derved formaaede han at sætte sig ind i Sager og Emner, som Lægfolk ellers ikke kendte noget til. — En af hans vigtigste Bedrifter ud ad til var Arbejdet for at faa det militære Overherredømme paa Bornholm afskaffet og faa Styret lagt i Hænderne paa en borgerlig Amtmand. Sagen var, at enten havde Kommandanten tidligere tillige været Amtmand, eller han havde taget sig Myndighed som saadan; og siden Kommandant Jørgen Kruse i Aaret 1742 havde faaet oprettet „den bestandige Kommission", der foruden Kommandanten bestod af Amtmanden, Amtsforvalteren, Landsdommeren og Landsprovsten, havde den militære Overherre „ført Forsædet", indtil Amtmandsembedet helt var blevet ophævet d. 23. 4. 1781. — For at give Eksempel paa Jep Jørgen Koefoeds Skriveevne og selvstændige Syn paa Sagerne gengives her et Udtog af hans Indlæg (i Oktober 1785) om ovennævnte Forhold efter M. K. Zahrtmann, Bornh. Tid. 3. Juli 1916 med nogle tilføjede Forklaringer i Klamme:

„Saa skal da Bornholm være Stedbarn, det Bornholm, som allerførst overdrog sin rette Konge Arveret (1658). Hvorfor skal det ingen Amtmand have? Hvo var du, som gjorde dette Forslag? Enten kendte du ikke Landet, eller du vilde det ikke vel, eller du har haft egennyttige Hensigter, eller du har villet se Løjer. For at bevise dette

www.vang-hansen.dk

gaa man alene noget tilbage i Tiden." — „Man finder da, at Amtmandskabet og Kommandantskabet var (indtil 1739) forenede i én Person. Her var den fuldkomneste Despotisme. Alle Ting, endog private Rettigheder, afgjordes prolubitu (som man lystede) med Stokken. Og længe maatte Landet taale dette, fordi det ikke havde Forstand at afkaste Aaget paa den rette Maade.

Naar Kommandant og Amtsforvalter forstod hverandre, udsuedes Almuen, og Undertrykkelse blev umulig at bevise, skønt den klarlig kendtes (her sigtes muligvis til Amtsskriver Aug. Dechners Misligheder, som længe fik Lov at gaa i Svang, før de blev paadømt). Endeligt mærkede man paa højere Steder, at en Amtmand kunde gøre Nytte for Landet og Indbyggerne.

Den uegennyttige Urne blev den første (Amtmand d. 4. Maj 1740). Man begriber letteligt, at han maatte finde Vanskeligheder, inden den civile og den militære Jurisdiction ganske kunde blive adskilte. Han arbejdede, han gjorde Forslag; men hvorledes gik det ham? Kommandanten havde Bekendtskaber, han ingen. Forslag, som fortjente Bifald, fik han endog Tilrettesættelser for; ja for at chikanere ham indrettede man endog den bestandige Kommission.

Hvilken var Følgen? Denne, at det militære Væsen fik Overhaand til største Skade for Landets politiske og økonomiske Forfatning. Dette System har siden tiltaget bestandig.

Hvorfor skal dette Land ikke have Amtmand saa vel som andre Provinser? Hvorfor skal denne Almue ingen have, den kan henvende sig til og faa Raad og Hjælp hos?"

Under foranstaaende i Udtog citerede Indlæg havde Jep Jørgen Koefoed betegnet sig Philoborringius (Bornholmernes Ven); og Indlæget blev altsaa som Manuskript udsendt til Læsning af Bornholms Beboere. — Kort efter forfattede Journalist-Proprietæren en Ansøgning til Kongen om at faa daværende Amtsforvalter Th. G. Münster udnævnt til Bornholms Amtmand; og Ansøgningen blev underskrevet af 12 dertil udvalgte Bønder fra Øens forskellige Egne og indsendt. Men Landsdommer Rogert og Kommandant Nansen syntes ikke om det Forslag; de blandede sig i Sagen og fik den ansøgte Udnævnelse forhindret; dog opnaaede Jep Jørgen Koefoed alligevel at faa sin Grundtanke i den hele Sag godkendt, idet Amtmandsembedet paa Bornholm blev genoprettet 30. Maj 1787, og Nordmanden Christen Heiberg blev derefter ansat i samme. Men da den bestandige Kommission vedblev at bestaa, saa Amtmandsstillingen var mindre selvstændig, tog Jep Jørgen Koefoed atter fat at skrive imod den bestaaende Ordning og fik omsider udvirket, at Kongen den 19. November 1802 ophævede den bestandige Kommission for stedse. — Saaledes turde Jep Jørgen Koefoed stille sig i Breschen for en god Sag og havde flere Gange den Lykke at vinde Sejr. Af Ting, som ikke lykkedes for ham, kan nævnes hans Arbejde for at hindre Sandflugtens Indhegning og Tilplantning Nord for Rønne; og der blev det et Held for Bornholm, at han ikke vandt frem. Han vilde kæmpe for, at Bønderne kunde beholde deres nedarvede Ret til Frigræsning paa Strandmarken og indsaa ikke, at Sanddæmpningen og Skoven vilde faa mere Værdi end denne Ret. Paa det Punkt var han altsaa kortsynet; men derfor var

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

hans Karakter lige god; og han havde der som altid sine Landsmænds Vel for Øje. At Bondejournalisten med sit selvstændige fri Syn paa alting var en Torn i Øjet paa Enevældens Talsmænd, er en Selvfølge; men de opnaaede dog ej at faa ham kneblet eller bastet. Han vedblev fra sin gamle Proprietærgaard at kaste sit Blik videre ud og kæmpe for det, han ansaa for Sandhed og Ret. Han havde med sin Hustru Elsebeth 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre, af hvilke sidste den ene døde som spæd, og den anden som ugift. Sønnerne overlevede ham derimod, og de blev mærkeligt nok Officerer alle tre. Nr. 1 var Jørgen Koefoed, der blev Dragonkaptajn og fik til Ægte Elisabeth Cathrine Koefoed, med hvem han fortsatte den mandlige Slægtslinie paa Koefoedgaard. Nr. 2 var Hans Koefoed, der blev Artillerikaptajn i Svaneke og gift med Anna Busch, fik flere Børn og nogle Børnebørn. Nr. 3: Jeppe Jørgen Koefoed, Løjtnant og gift første Gang med Bodil Kirstine Hansdatter Sommer, anden Gang med Christine Henrichine Larsdatter, blev Stamfader til en talrig Slægt. Det var paa Frigaard i Østermarie, at han henlevede sine Dage. At han som yngste Søn ikke fik Fædrenegaarden, kom maaske af, at han ikke stemte saa godt med Faderen som hans ældste Broder Jørgen. Denne blev imidlertid gift og bosat paa Koefoedgaard i Aaret 1809, og Faderen boede hos ham og levede 27 Aar, efter at det skete.

Jørgen Koefoed, som var født 1782 og døde 1837, var ellers en hel Modsætning til sin Fader; thi medens denne var Militærhader og Demokrat, blev hans Søn Jørgen Officer til Fingerspidserne. Og medens Faderen var fuld af Reformiver, havde Sønnen mere

Tilbøjelighed til at lade Verden „gaa sin skæve Gang“ uden at rette paa dens Daarligheder. Denne konservative Godmodighed hjalp ham vel til ikke at forløbe sig ud ad til; men den holdt ham desværre ogsaa tilbage fra at udføre de nødvendige Forbedringer paa sin egen Gaard. Det berettes saaledes, at da en af Koefoedgaardens Længer af Brøstfældighed begyndte at hælde, og en af hans Venner raadede ham til at stive den af med Støtter, svarede han: Nej, før skal hele Koefoedgaarden falde. Det kneb maaske ogsaa med at skaffe Penge til slige Bekostninger. Ifølge Bornholms Avis fra den Tid lod han den 11. Avgust 1831 afholde offentlig Auktion over en Del Sæd paa Rod: Ærter, Byg og Hvede samt en Del Træer, dels paa Rod, dels omhugget — for at hjælpe paa Indtægterne. I Modsætning til Skribenten kunde Kaptajnen ikke lide at blande sig ind i andres Affærer; og han taalte heller ikke, at nogen af hans egne gjorde det. Hans lille Dreng Jeppe, til daglig kaldet Jørgen, havde engang hørt ham forbyde sin Hustru at give Tjenestepigerne Kaffe; og da Drengen havde set, at hun alligevel gjorde det, meldte han det til Faderen; men i Stedet for at give Drengen Belønning for Meddelelsen gav Faderen ham en Omgang af Ridepisken. Drengen skulde lære ikke at klage og ikke at blande sig i ham uvedkommende Ting. Saaledes kunde Dragonkaptajnen være streng i Overholdelsen af sine Principper; og det kom ogsaa frem paa andre Omraader. Ligesom han selv var en god Rytter, vilde han oplære sin Søn til det samme; og før den halvvoksne Dreng endnu var vant til at ride, lod Faderen ham faa en Hest og ride med sig den næsten 4 Mil lange Vej til Rønne. Turen gjaldt

www.vang-hansen.dk

at komme ud og se den første danske Damper „Caledonia"s Ankomst hertil (ved Aar 1830 eller deromkring); men da Rytterne naaede Bestemmelsesstedet, var Drengen saa øm og hudløs af Ridningen, at han var helt syg og maatte gaa til Sengs, saa han kun fik liden Glæde af Turen. — Kaptajn Jørgen Koefoed skal have været en middelhøj krumnæset og stout Herre, der holdt af Selskaber og gemytlige Lag. Som Landmand udmærkede han sig ikke, men som Officer var han paa sin Plads; og han regnedes for at være det vittigste Hoved blandt sine jævnlige. Ofte gjorde han Rideture omkring i Sognet og andre Steder; og gamle Folk skal indtil for kort Tid siden have kunnet mindes den statelige Kaptajn paa sin sortglinsende Hest med „Sølplet" og „Snogepander" (et Slags Sneglehus) paa Ridetøjet. — Kaptajn Jørgen Koefoed naaede ikke at falde for Aldersgrænsen, thi han døde allerede 1837, Aaret efter sin Fader, 55 Aar gammel. Han havde med sin Hustru 5 Børn, nemlig: 1. Elsebeth Marie Koefoed, der blev gift med Hans Peter Vest til Ellesgaard i Østermarie. 2. Cecilie Cathrine Koefoed, der i Ægteskab med Amtmand Jespersens Søn Jesper kom til Brændesgaard i Ibsker og blev Moder til 7 Børn, Nr. 3. Margrethe, og 4. Agnethe, var Tvillinger og døde begge ugifte. Nr. 5. var Jeppe Jørgen Koefoed, eneste Søn, der blev gift med Agnethe Christine Marie Bohn og fik Fædrenegaarden.

Jeppe Jørgen Koefoed, der var født 1819 og døde 1895, opnaaede altsaa en høj Levealder ligesom sin Bedstefader, hvem han ogsaa lignede i mere end Navnet. Han var nemlig ligesom ham en frisindet Mand og godgørende og hjælpsom overfor trængende; og selv om han ej blev Vinkelskriver, viste

han dog Interesse for det offentlige Liv og deltog i det. Men mest Omsorg viste han for sin Fædrenegaard, som ogsaa trængte til hans dygtige Ledelse og flittige Hænder. Da hans Fader døde saa tidlig, maatte han allerede i 18 Aars Alderen tage sig af Sagerne. I de Aar skete de første Fremskridt paa Landbrugets Omraade herovre, idet Fællesgræsningen hørte op ved Udmarkernes Udskiftning; og snart blev bedre Avlsredskaber og Driftsmaader indført, saa Folk fik mere at høste; og det kendtes ogsaa paa Koefoedgaard. Da den gamle Officersenke døde 1851, maatte den unge J. Jørgen tilsvare 7500 Daler af Gaarden for at faa den i Eje, men han tog sig alligevel for samme Aar at nybygge Gaardens østre Længe i Egebindingsværk og indrette deri en god Ko- og Hestestald. Aaret efter byggede han en do. Gaardlænge paa 14 Fag til Faarestald m. m., og senere byggede han en grundmuret Længe mod Vest og indrettede til Mejeribrug. At han fik Raad til at bygge saa meget kom ogsaa noget af, at han ved sit Ægteskab (1853) med Købmand Bohns Datter fra Svaneke fik en Del Medgift. — Som Tiden skred frem, fulgte han med i det moderne Landbrug. I 60erne og 70erne drænede han hele Gaardens Agerland, fjernede en Mængde Sten derfra og inddelte det i ordnede Sædskifter; og for at faa disse passende og Skellet mere regelret købte han fremmed Jord og lagde til. I Aaret 1868 købte han saaledes Buskegaard; og da han havde lagt en Trekant af dens Jord til Koefoedgaard, solgte han Resten. Nogle Aar senere (1876) købte han Store Duegaard, hvorfra han lagde 30 Tdr. Land til sin Gaards Areal, og solgte samtidig en Parcel paa 20 Tdr. Ld., der laa nede ved Havet; derefter

www.vang-hansen.dk

afhændede han det tiloversblevne fra Duegaard. Jord, som ikke egnede sig godt til Dyrkning, lod han tilplante. Saaledes plantede han en halv Snes Tdr. Ld.

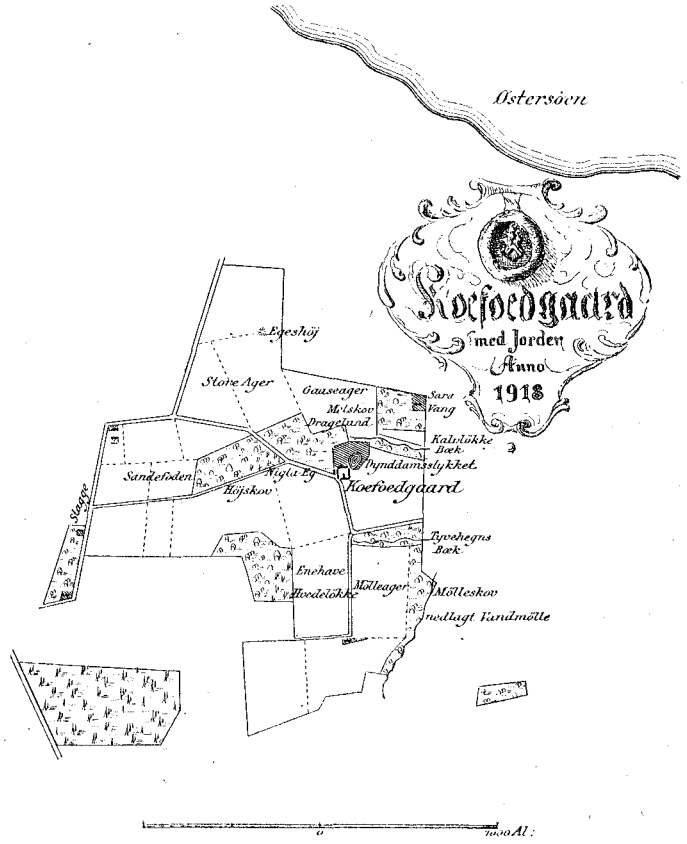

med Bøg og Gran hjemme ved Gaarden og 24 Tdr. Ld. ude i Højlyngen ved Ølene; og alle Plantager og ældre Bevoksninger lod han optage som Fredskov. Som ovenstaaende Kortskitse udviser, ligger

Koefoedgaardsjorden nu smukt samlet om Gaarden med Inddeling i 10 Sædskifter. For at have det bekvemt lod Jeppe Jørgen Koefoed anlægge et lille Vandværk til sin Gaard. Fra en Kilde i Skoven lod han lægge en 300 Alen lang Ledning af 3 Tommers Jernrør, der bringer det nødvendige Vand til Gaardens Forbrug baade i Køkken og Stalde; og i Haven blev anbragt et Springvand, som ogsaa har sit Tilløb fra samme Sted. Denne Have var den Gang saavelsom nu en af Gaardens Herligheder. Den omfatter et Areal paa 2 Td. Ld. med et smukt Anlæg af Frugttræer og Prydtræer, Plæner og Blomster og har flere kønne Udsigtspunkter. — Skønt J. Jørgen Koefoed ikke var ridende Officer som sin Fader, interesserede han sig dog stærkt for Hesteavl; og i Bestyrelsen for Hesteavlsforeningen var han flere Gange ovre paa Sjælland for at udse og købe Frederiksborghingste. Som Medlem af Landøkonomisk Forening og Østermarie Sogneraad brugte J. Jørgen Koefoed ogsaa sine Evner til at virke videre ud end netop indenfor sine egne Grænser. Paa det aandelige Omraade var han heller ikke ligegyldig. Han overlod sin Gaard og Skov til Pastor Trandbergs Vækkelsesmøder, og da Højskolen i Østermarie skulde bygges, var han med at støtte Sagen. At Kristendommen ogsaa har været ham en vigtig Ting, tyder det paa, at han lod sine Børn komme ud til Konfirmationsforberedelse hos den grundtvigske Præst Christensen i Rønne. — Da Proprietær J. J. Koefoed havde godt og vel naaet Støvets Aar, trak han sig tilbage fra Landvæsenet og overlod Gaarden til sin eneste Søn Herman. Jeppe Jørgen Koefoed havde følgende Børn: 1. Elisabeth Cathrine Cecilie Koefoed, der lærte Husvæsen og lever ugift,

www.vang-hansen.dk

2. Cecilie Georgine Koefoed, der en Tid har virket som Sygeplejerske, ogsaa ugift, 3. Herman Christen Koefoed, der fik Officersuddannelse og i Ægteskab med Nanny C. J. Jørgensen fra Maribo kom til Fædrenegaarden og 4. Elsebeth Marie Bohn Koefoed, der blev gift med Karl Brun Schou, Postmester i Hjørring. Denne Schou er for Resten en Søn af en Kaptajn Schou, den første Officer, der faldt i 64-Krigen.

Herman Christen Koefoed, som var født 1860 og blev den sidste Koefoedgaardsejer af Slægten, havde faaet sin første Uddannelse paa Rønne Latinskole, hvorfra han var udgaaet med Præliminæreksamen, havde siden lært Landvæsen paa Landbohøjskolen i København samt paa flere fynske Herregaarde, havde derefter aftjent sin Værnepligt ved 4de Dragonregiment i Næstved, hvor han var bleven uddannet til Officer og havde gjort Tjeneste som saadan ved samme Regiment. Efter Hjemkomsten til Bornholm 1887 blev han overført til Bornholms Væbning, hvor han siden har staaet. Han blev her Eskadronchef 1896 og Ritmester 1906. — I Aaret 1890 overtog han Fædrenegaarden for 100,000 Kr. og fortsatte med dens Drift i sin Faders Spor. Nævnte Aar blev søndre Længe bygget og indrettet med en moderne Kostald; og Herman Koefoed udarbejdede Tegninger til det hele. Ligesom sin Fader har han lagt sig efter Hesteopdræt og som Rytterofficer navnlig den lettere Hesteavl, saa han ofte har solgt 2 à 3 Heste om Aaret til Remontekommissionen; men ogsaa det øvrige Husdyrbrug har han drevet, saa det har givet godt Udbytte. En Del af Agerjorden har han mærglet; og han har dyrket det hele dels i en 10 Marks Drift med Sædskifter i følgende Orden: 1. Grøntjords Havre, 2. Brak, 3. Hvede, 4. Blandsæd, 5. Rug, 6. Roer, 7. 2rd. Byg, 8, 9 og 10. Kløver og Græs, dels i en 6 Marks Drift med 1. Halvbrak, 2. Rug, 3. Kartofler, 4. Havre, 5 og 6. Kløver og Græs. Besætningen har gerne bestaaet af ca. 35 Køer, 30 Ungkvæg og Kalve, 1 Tyr, 20 Heste med Plage og Føl og ca. 70 Fedesvin; og Kvæget har været efter eget Tillæg af dansk Race. Mælkemængden har gerne beløbet sig til 5500 Pund pr. Ko i Gennemsnit om Aaret. Folkeholdet har som oftest bestaaet i: 1 Forvalter, 1 Fodermester, 1 Forkarl, 3 Piger, 2 Daglejere samt i Høsten 4 Mand ekstra. Koefoedgaardens Areal er nu ca. 214 Tdr. Ld., hvoraf de 60 er Skov, de 10 Eng og Resten Avlsjord. Bygningerne er i god Stand og sammen med Udbo og Besætning assureret for 120,000 Kr. og Jorden med Bygningerne sat i Ejendomsskyld for samme Sum. Men nu i disse uregelmæssige Tider er Prisen selvfølgelig langt højere. I Februar 1918 solgte Ritmester Koefoed sin Gaard til Løjtnant Otto Kirketerp, som er en Søn af afdøde Jægermester Kirketerp til Lensgaard.

Dermed er den gamle Slægtsgaard, hvor Koefoedfamilien har haft sit Arnested i de mange Hundrede Aar, gaaet over paa andre Hænder. Ritmester Herman Christen Koefoed har med sin Hustru 2 Børn, nemlig: 1. Sigrid Agnethe Koefoed, der tog Realeksamen fra Statsskolen i Rønne 1909 og 2. Povl Jørgen Wilhelm Koefoed, der ligeledes tog Realeksamen fra samme Sted Sommeren 1913, derefter Præliminæreksamen ved Universitetet og har siden læst videre og lært Landvæsen, i hvilket Fag han virker som Forvalter paa Sjælland. Datteren døde 1919.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, Trettende Bind, Rønne 1920

Det er med en vis Vemod, at Ritmesterfamilien har forladt sin gamle Slægtsgaard; og den kan ikke andet end leve i et dunkelt Haab om, at Sønnen engang skal faa Midler og Lyst til at købe den tilbage. — Den ny Ejer, Løjtnant Kirketerp vil forhaabentlig drive den med Dygtighed og ogsaa værne om dens Minder. Han har bl. a. lovet Ritmester Koefoed ikke at fælde den mange Aarhundreder gamle

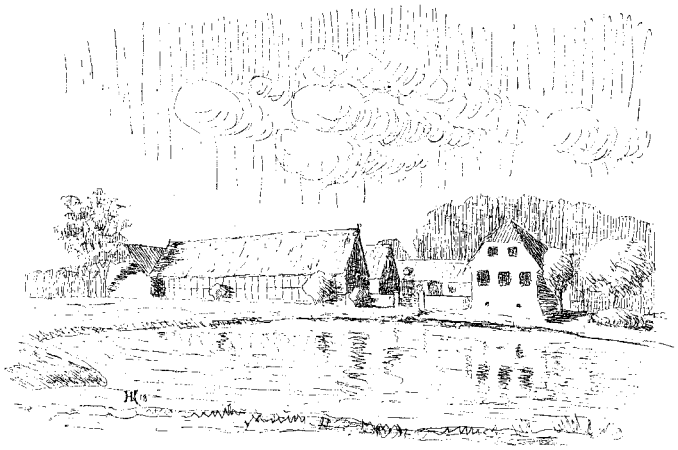

Nøgle-Eg (Niggelaæjen), som findes i Skovkanten Vest for Gaarden og rager op med sin høje Krone. Den skal jo efter Traditionen gemme paa Nøglen til Gaardens Lykke; og dette gamle næsten 2 m tykke Træ med de knudrede Grene staar der altsaa endnu som en trofast Vagtpost og lader morgenlyse Straaler gløde i sin Top og aftendunkle Skygger glide hen over Koefoedgaard. Fra Nøgle-Egens store Krone gaar et Sus af Minder om Koefoedgaardens skiftende

Bygninger, dens Skove og Bækløb, Engstykker og Sædskifter med de ejendommelige Navne og om Koefoedslægten, der ligesom Egen har skudt talrige Grene og Sideskud, har kunnet blomstre i vaarlig Pragt og falme med høstmodne Frugter, hvori der var Kerner til fortsat Liv — blot de kom til Udvikling.

Karl M. Kofod.

Af Kilder til foranstaaende Udarbejdelse kan nævnes Bornholmske Samlinger, E. Vedel: Bornholms Oldtidsminder, Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie, P. N. Skovgaards Beskrivelse over Bornholm, Jul. Bidstrup: Stamtavle over Familien Koefoed, Thura: Bornholms Beskrivelse, J. B. C. la Cour: Danske Gaarde, en Artikkel af M. K. Zahrtmann i „Bornholms Tidende“ og en skriftlig Meddelelse fra samme Forfatter, gamle Dokumenter, som er i Ritmestsr H. C. Koefoeds Eje, gamle Kort og mundtlige Meddelelser fra Ritm. H. C. Koefoed samt hans Søstre, Frøknerne Elisabeth og Cecilie, der alle beredvilligt har givet mig værdifulde Oplysninger om Emnet.

Billeder og Kortskitser er tegnede af Ritmester Koefoed.

---

www.vang-hansen.dk